

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ISKY ANDRÁS versei 855

MÁRTON LÁSZLÓ: Jó pogányból rossz keresztény lesz (*Részlet egy készülő regényből*) 857

FORGÁCH ANDRÁS: Szigligeti stanicli 874

KUKORELLY ENDRE versei 879

STEFANO BENNI: A tengeralatti bár (*Szokács Kinga fordításában*) 882

KIRÁLY LEVENTE verse 899

KISS OTTÓ: Kanada (*novella*) 900

VÖRÖS ISTVÁN versei 904

*

FEKETE VINCE versei 908

GORÉTY JÓZSEF: Utazás Leningrádból Szent-Pétervárra, 5.
(*Dmitrij Galkovszkij írása elé*) 911

DMITRIJ GALKOVSZKIJ: Underground (*részletek*) 912

FRANKL ALIONA-ZEKE GYULA: A másik város (*Árok – Virág*) 928

KERESZTESI JÓZSEF: Észak, Dél és ami közte van (*Mary Shelley
Frankensteinjéről*) 932

JÁSZ ATTILA versei 948

*

FEKETE J. JÓZSEF: „Minden konkrét válasz hazugság lenne” (*Jász
Attila: Miért Szicília*) 950

HAVASRÉTI JÓZSEF: Séták – metafizikából morálba, morálból
politikába (*Nagy András: Főbenjárás*) 954

RÁCZ I. PÉTER: Nevezetes történetek (*Bartis Attila: A kéklő pára*) 959

MEDVE A. ZOLTÁN: „Gesamttheaterwerk” (*Eric Bentley: A dráma
élete*) 962

1999

SZEPTEMBER

*Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata
és a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Móricz Zsigmond Könyvesbolt, Széchenyi tér 17. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Könyvesbolt,** Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróváron:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. –

Nagykanizsán: Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE** bölcsészkar könyvtára – **Buch Könyvesbolt,** Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Kulturtrade Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – **Pont Könyvesbolt,** V., Mérleg u. 6. – **Magiszter Könyvesbolt,** V., Városház u. 1. – **Osiris-Száadvég Könyvesbolt,** V., Veres Pálné u. 4-6. – **ELTE Jogi Kar,** jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – **Írók Boltja,** VI., Andrássy út 45. – **Cartafilus Kft** boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – **Odeon Videotéka,** XIII., Hollán Ernő u. 7. – **Stellium Könyvesbolt,** V., Párizsi udvar – **Helikon Könyvesbolt,** VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

<http://jelenkor.c3.hu/>

JELENKOR

140,- Ft

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN,
PARTI NAGY LAJOS, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305.

e-mail: jelenkor@mail.matav.hu
web-oldal: <http://jelenkor.c3.hu/>

Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),
a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál (HELP) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 840,- Ft, a II. félévre 700,- Ft,
egy évre belföldre: 1540,- Ft, külföldre: 3500,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A JÓZSEF ATTILA KÖR 11. irodalmi táborának a sziglieti Írók Alkotóháza adott otthont augusztus 31. és szeptember 4. között. Az ötnapos programban a filmvetítések, koncertek és kiállítások mellett előadások hangzottak el a '90-es évekről: *Margócsy István* az évtized lírájáról, *Angyalosi Gergely* és *Mészáros Sándor* a prózáról, *Jákfalvi Magdolna* a drámáról, *Kálmán C. György* az irodalomtudományról, *Bacsó Béla* az esztétika tudományterületén végbemenő folyamatokról tartott referátumot. Ez az évi Frankfurti Könyvvásár magyar részvételéről *Budai Katalin*, *Pröhl Gergely*, *Kulcsár Szabó Ernő* és *Szegedy-Maszák Mihály* adott tájékoztatást, a kérdező *Ágoston Zoltán* volt. A prózaírói szemináriumot ezúttal *Péterfy Gergely*, a költő szemináriumot *Tolnai Ottó*, a műfordító szemináriumot *Csordás Gábor* vezette. Beszélgetés hangzott el *Heinrich von Kleistről* három fordítójával: *Forgách András*s, *Földényi F. László*val és *Márton László*val. Az esti írói beszélgetések keretében *Darvasi Lászlót* *Mikola Gyöngyi*, *Závada Pált* *Csuha István*, *Krasznahorkai Lászlót* és *Zsádányi Editet* *Keresztury Tibor* kérdezte. Sor került a nemrég megszűnt *Pompeji* és a szabadkai *Üzenet* című folyóiratok felolvasóestjére, s bemutatkoztak a *Palatinus* Kiadó szerzői is. Könyvheti könyvek elemeztek kritikai szemináriumok keretében *Bónus Tibor*, *Hites Sándor*, *Nagy Gabriella*, *Jász Attila*, *Horváth Györgyi*, *Gács Anna*, *Rácz I. Péter*, *Bagi Zsolt*, *H. Nagy Péter*, *Mekis D. János*, *Farkas Zsolt* és *Jánosy Lajos*.

*

„NEM HASZNÁL KOMOLYAN SEMMI, CSAK RÓVID IDŐRE” címmel rendezte meg a sellyei irodalmi tábor július 28. és augusztus 1. között a Virág Benedek Alapítvány, a Szép Literatúrai Ajándék című folyóirat és a Czóbel Minka Társaság. Az előadók közt szerepelt *Szigeti Csaba*, *Tillmann J. A.*, *Sebők Zoltán*, *Kálmán C. György*, *Rácz I. Péter*, *Havasréti József*, *Péczy Dóra*, *Weiss János*, *H. Nagy Péter* és *Bagi Zsolt*. Az irodalmi esten többek között *Méhes Károly* és *Keresztesi József* olvastak fel műveikből.

*

A TOKAJI ÍRÓTÁBOR '99 augusztus 16-án kezdődött az *Irodalmi nemzet?* – *Hagyó-*

mányok, kérdések, távlatok az ezredfordulón című tanácskozással. Az előadó *Pomogáts Béla* és *Kulcsár Szabó Ernő* volt. A tanácskozás másnapján *Szörényi László*, *Bányai János*, *Gálfalvi Zsolt*, *L. Simon László* és *Görömböi András* tartott referátumot. A tábor záró napján *Szabad fórum a század- és ezredforduló magyar irodalmáról* címmel szólt fel egybek közt *Margittai Gábor*, *Bertha Zoltán*, *Tornai József*, *Tóth Éva* és *Tózsér Árpád*.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A XVI. Országos Kisplasztikai Biennálét, valamint *Gaál Tamás* szobrászművész kiállítását július 11-én nyitotta meg *Bencsik István* Kossuth-díjas szobrászművész. A tárlatot augusztus 22-ig tekinthették meg az érdeklődők. – A Janus Pannonius Múzeumban *Uralkodók, szentek és amatőrök* címmel rendeztek kiállítást a Habsburg–Lotharingiai Ház XVIII. századi portré-miniatűrjeiből július 23. és augusztus 29. között.

*

A KORTÁRS MAGYAR FOTÓGRÁFIA '99 kiállítássorozatot rendezte meg szeptember 3. és 5. között a Mecseki Fotóklub több pécsi galériában. A kiállítók közt volt *Kerekes Gábor*, *Halas István*, *Drégely Imre* és *Herendi Péter*, csoportos kiállításon mutatták be munkáikat a Fialatok Fotóművészeti Stúdiójának tagjai, a Nyíregyházi Fotóklub alkotói, valamint a Pécsi Fotográfusok.

*

A DUNAÚJVÁROSI KORTÁRS MŰVÉSZETI INTÉZETBEN fiatal észt és brit művészek csoportos kiállítása volt látható július 9. és augusztus 8. között *Private Views* címmel.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ augusztus 24-én tartotta évadnyitó társulati ülését. Az új évad bemutatóiról következő számban adunk hírt.

*

A JELENKOR szerkesztői és a Jelenkor Kiadó munkatársai mindig a hónap utolsó csütörtökén, ezúttal tehát szeptember 30-án, 15 és 18 óra között várják a folyóirat és a Kiadó munkája iránt érdeklődő olvasókat, barátait, a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit Budapesten, az Írók Boltja (VI., Andrásy út 45.) teázójában.

VISKY ANDRÁS

Heródes, Hermész, Erika

*„azt a kéziratot elveszítettem rég
mint egy eleve reménytelen
csatát*

*hetvenhét történet bodza madarak
kivájt szemű kolduló macska a
bádog*

*ablakpárkányon és a körmök
nyiszogása amikor lezuhan majd
ismét*

*valami Hermész vagy Erika
szabályos ütései a papíron
ujjhegynyi*

*tűzkarikák nyoma mintha a
névtelen aprószentek eleven
glóriáján*

*nyugodtak volna az ívek egyenként
vagy mintha Heródes tanácstalan
katonái*

*törölgették volna le a fejeket nagy
műgonddal nem tudván mit
cselekesznek”*

Kolozsvári anziksz. Tóköz

*Jób jár a vizen
hét leány hamvát szórja a tóba
hét fiú hamvát szórja a tóba*

*Reggelre
kikelnek mind: hét fiú hét leány
a szélzúgásban Isten hangja hó*

*Reggelre
a hét leány mint a vizek lilioma
a hét fiú mint a szigorú sás*

*Reggelre
a kietlen urna mint egy üres madár
leviathánná a vízben visszaváltozik*

*Jób jár a vizen
hét leány hamvát szórja a tóba
hét fiú hamvát szórja a tóba*

Jó pogányból rossz keresztény lesz

Részlet egy készülő regényből

Azokban a napokban a szokásosnál is nehezebb volt bejutni Kollonich bíboroshoz. A bíborosnak sok elfoglaltsága volt, nemcsak a haditanácsban és a nemrég felállított gazdasági kamarában, valamint az Újjászervezési Vegyesbizottságban (amely a törvényes hatalom alá visszatérő Magyarország zilált ügyeit volt hivatva rendezni), hanem, ha szabad ezt az újkeletű kifejezést használni, társadalmi téren is. Fontosnak tartotta, hogy minél többször mutatkozzék a nép, mármint a bécsi nép előtt, méghozzá nem államférfiként vagy udvaroncként, hanem egyházi méltóságában. Az ilyen alkalmakat pihenésre is felhasználhatta; ilyenkor egy-egy órára megfeledezhetett az országos vagy birodalmi fontosságú ügyekről, a szerteágazó, egymással összefonódó vagy egymásnak ellentétesen feszülő érdekekről, miközben lelkét Isten felé fordíthatta, egyszersmind a jámborság és a kötelességtudat mintaképeként magasodhatott az összeverődő nyilvánosság fölé.

Ha körmenetet vezetett, ha könyörgő vagy hálaadó istentiszteletet tartott a szabad ég alatt, olyankor éppúgy élvezte a napfényt, ahogy a szeszélyes formájú felhőkben is elgyönyörködött; ha pedig gyóntatott, valósággal felvidította az emberek együgyűsége. (Persze főleg udvari hatalmasságok gyóntatója volt, ám fontosnak tartotta, hogy hetenként egyszer ismeretlen polgárokat, sőt nincsteleneket is végighallgasson. Ilyenkor alig tudta elhessegetni azt a gondolatot, hogy: egy széles látókörű személyiség milyen könnyen el tudná rendezni a földhözragadt emberek éppannyira sorsdöntő, amennyire jelentéktelen ügyeit. Mennyire könnyű volna a gondok legnagyobb részét levenni keskeny vállaikról!)

Leginkább azonban az irgalmasság hét cselekedetét szerette gyakorolni a nyilvánosság előtt: rabokat látogatott a tömlöcben és betegeket a kórházban, enni adott az éhezőknek és inni a szomjazóknak (havonként egy egész hordó bort küldött a szegényházba, de persze gondoskodni kellett róla, hogy részegeskedés ne forduljon elő), felruházta a mezíteleneket, és elföldelte a holtakat. Minden évben kiszemelt három-három szegény haldoklót, akiknek aztán a saját költségén rendelt jómódú polgárhoz illő temetést. Sírkövet is állíttatott nekik, s arra mindig a saját nevét vésette fel; miután pedig csaknem húsz éve, a nagy pestisjárvány óta kötötte fogadalom e kegyes szokáshoz, így a Szent Ruprecht templom kertjének egyik szögletében kis híján hatvan egyforma sírkő viselte homlokán a bíboros nevének és címeinek aranycirádás gót betűit.

Ám ha foglalkoztatta is kedélyét és képzeletét a halál, az életre, ha tehette, legalább annyi szeretettel figyelt. Szívesen temetett, ám jóval szívesebben keresztelt. Szívesen keresztelt újszülötteket, ám jóval szívesebben keresztelt fel-

nőtteket és nagyobbacska gyermekeket, akik józan ítélőképességük birtokában, saját elhatározásukból kívántak részesülni a szentségben.

Szeretnénk megnyugtatni az olvasót: ne higgye, hogy a bíboros az újrakeresztelők tévelygéseivel vagy más eretnekséggel rokonszenvezett; ő csupán azt az örömpoharat kívánta fenéig üríteni, amelyet egy-egy pogány lélek megtérítése nyújt. Pogányokért, még hozzá megtéríthető pogányokért nem kellett messzire menni történetünk idején: a börtönök, sáncárkok, pincék és kazamaták tele voltak török rabokkal, nemcsak férfiakkal, hanem asszonyokkal és gyerekekkel is; és ha idővel sikerült is eladni egy részüket (ami a gazdasági kamara ügynökeinek volt a dolga), egy-egy erődtmény és a hozzá tartozó terület visszafoglalásakor tömegesen jött az utánpótlás. E tömegben mindig akadt néhány értelmesebb, vagy a többinél kevésbé megátalkodott személy, akik némi rábeszélés után hajlandók voltak ráébredni Krisztus üdvözítő voltára. Ezeknek aztán attól sem kellett félniük, hogy gályára kerülnek, vagy bordélyba, vagy más olyan helyekre, ahová szétoszoltak e tömegek, és ahol egyénenként elenyésztek.

Éltek még az emlékezetben a vallásháború borzalmai (nagyjából úgy, vagy élenkebben, ahogy a mi korunk is közvetlen tapasztalatként őrzi még a második világháború emlékét). És nem olyan rég volt, hogy az örökös tartományokban a lutheránusoknak választaniuk kellett: vagy katolikus vallásra térnek, vagy elhagyják Ausztria területét. Kollonich bíboros pedig arra is jól emlékezett, mekkora felháborodást váltott ki protestáns országokban ez a máskülönben körültekintő és bölcs intézkedés. Most hát itt a jó alkalom, hitbuzgó katolikusként úgy lépni fel, hogy annak a kereszténység minden felekezete csak örülni tudjon! Ezt hangoztatta, ha volt alkalma rá.

Kollonich bíboros a gazdasági kamara vezetőjeként pontosan tudta: Pozsonyban, Győrött, Bécsújhelyen és Bécsben hány és miféle török fogoly vár elszállításra, ezeknek mennyi az értéke, melyik után várható esetleg váltságdíj (és mennyi), melyik tud valaminő hasznos mesterséget, s melyik hajlandó felvenni a keresztiséget. Ez utóbbiak közül aztán válogatott; elvégre mindenkit mégsem lehetett megkeresztelni.

Az utóbbi néhány évben, amióta világraszóló győzelmeink sorát újabb vereségek szaggatták meg (például a törökök visszafoglalták Belgrádot, most pedig, vagyis történetünk idején a Tisza mentén nyomulnak előre), amióta ismét kétségesé vált, hogy helyre lehet állítani a keresztény világ rendjét, egyre többen kezdték hangoztatni, hogy: aki pogány, az maradjon pogány! Bár Kollonich bíboros határozottan érezte, hogy minden egyes, általa keresztiségben részesülő pogány lélek megannyi csepp az idők poharába, amely hamarosan be fog telni (egyébként a férfiakat és a fiúgyermekeket legszívesebben Lipót névre keresztelte, ami az ő keresztneve is volt, meg ahogy az uralkodót is hívták), egyre többen vélekedtek úgy, hogy a keresztelések miatt új marranizmus fog lábra kapni, ezúttal nem Spanyolországban, hanem Ausztriában; s mi magunk oltjuk az állam testébe a veszélyes ragályt!

Befolyásos udvaroncok és egyházi méltóságok mondogatták: ezek az újkeresztények szabadon járnak-kelnek közöttünk, ismerik nyelvünket és szokásainkat, legtöbbjük bizalmas szolgálatokat lát el magas rangú tisztviselők házában. Honnan tudjuk, hogy nincsenek ártó szándékaik, hogy nem beszélnek össze, hogy nem húznak most is véreikhez és egykori hitsorsosaikhoz? Lehet, hogy volt egy kis

irigység is ezekben a szavakban. Akik így beszéltek, gondolhattak volna gyakrabban is a tizedik parancsolatra: ne kívánd a te felebarátodnak se szolgáját, se szolgálóleányát. Kollonich bíboros azonban okosabb volt annál, semhogy holmi parancsolatra hivatkozzék. Hadd lássák a keresztény hatalmak, milyen az ősellenség, és milyenek vagyunk mi! Erről igyekezett meggyőzni gróf Schallenberget.

Gróf Schallenberg a haditanács elnöke volt, és úgy értesült, hogy a törökök, élükön a szultánnal, már Kanizsánál járnak, és a napokban átkeltek a Tiszán.

Ők az egész világot akarják, így érvelt Kollonich bíboros gróf Schallenberg előtt, kárhozatba dönteni; mi a kárhozatból ragadunk ki jobb sorsra érdemes lelkeket! Ők gyilkolva és gyújtogatva járnak, előttük rettegés, utánuk nyomor; bennünk még a harc közepette is van annyi szeretet, hogy a jó hír ígéretével forduljunk azokhoz, akiknek van fülük a hallásra. Ők ágyúval lőnek ránk, mi keresztvizet hintünk rájuk, miután elnémítottuk ágyúikat. Ezt kell a kereszténységnek látnia! (Főleg a franciáknak, mert ha meghal a spanyol király, kit a jó Isten tartson életben legalább egy-két esztendeig még, akkor nyugaton előlről kezdődik a háború.)

Gróf Schallenberg tisztában volt vele, hogy a bíboros, aki fiatal korában jól forgatta a kardot, és a máltai lovagrend tagjaként számos csatában kitüntette magát a törökök ellen, korántsem a gyengeséget vagy az engedékenységet akarja magasztalni látványos kereszteléseivel. Tisztában volt azzal is, hogy a törökök befogadását ellenzők pártja valójában a protestáns magyar mágnásokkal akar egyezkedni; sőt egyesek azt is ellenzik, hogy a haldokló spanyol király trónját Miksa Emmánuel bajor választófejedelem kiskorú fia foglalja majd el. Ezért némi gondolkodás után belátta, hogy a bíborosnak igaza van; és mivel az ő házában is voltak török rabok, illetve főleg rabnők, hozzájárult, hogy az egyiket keresztelje meg a bíboros. Egy fiatal szobalányt szemelt ki erre a célra, mert azt azért mégsem szerette volna, hogy egy újdonsült Lipóttal kelljen egy fedél alatt élnie; ellenben, hogy jelezze, mennyire közel áll politikai felfogása Kollonich bíboroséhoz, vonakodás nélkül vállalta a keresztapaságot.

Aznap, vagyis 1697 szeptember tizenkettedikén, amikor Károlyi Sándor másodszor próbált bejutni Kollonichhoz, a bíboros a mariahilfi templomban tartózkodott, és annak a szobalánynak adta a Krisztina nevet a keresztségben, akit gróf Schallenberg még mint apró gyermeket vásárolt, más török foglyokkal együtt, Pfeffershoven generálistól, Buda akkori parancsnokától, néhány hónappal az erődítmény visszavívása után. A kislány, akit akkor még, vagyis egészen a mai napig, illetve az itt olvasható bekezdésig úgy hívtak, hogy Kártigám, eleinte ügyességével, szorgalmával, szerénységével és engedelmességével vívta ki sokak szeretetét, még többek meglepedését; később, ahogy múltak az évek, bimbózó és fokozatosan kifésző szépségével vonta magára a figyelmet. Ekkor már jóval kevesebben voltak vele meglepedve.

Van igazság abban a példabeszédben, amely szerint a nyíló rózsa a szépségének köszönheti pusztulását; mert ha nem volna szép, vagy ha nem bontogatná szirmait, nem is akarná leszakítani senki. Bár az ihletett Angelus Silesius úgy vélekedik, hogy a rózsa önmaga virágzásában leli értelmét, s nem kérdi, miért, hanem egyszerűen csak virágzik; de ha így van is, ezt észlelni kellett, majd a barokk alexandrinus csattanóra hegyezett, párrímes formájába kellett önteni. Márpedig az észlelés nem pártatlan, és a forma soha nem önmaga virágzásában leli

értelmét. Más szóval, az is a rózsza leszakításáról szól, ha elmulasztjuk vagy lemondunk róla. Erre kell gondolnunk azon kisebb-nagyobb ajándékok láttán, amelyeket Kártigám az utóbbi hónapokban kapott a Schallenberg-palota két gyakori vendégétől, gróf Andrótól, aki pedig már nem volt fiatal ember, és Tuszánói Sándortól, akinek azonban a hadszíntérre vált Felső-Magyarországra kellett vonulnia. Így hát a legjobbkor történt a keresztelő: ha Kártigám nem változna, jóformán szemünk láttára, Krisztinává, csakhamar tarthatatlanná vált volna helyzete gróf Schallenberg háztartásában. Gróf Andró pedig a történetünk idején súlyosan beteg, szinte már haldokló spanyol király követe volt.

Gróf Schallenberg felesége, született Lorindó marquise már csak életkora és erkölcsi felfogása miatt sem öltözhett a tizenhetedik század végén elharapódzó ledér divat szerint, a szemünk előtt zajló esemény kegyes voltáról nem is beszélve; de azért az ilyenkor szokásos ékszereket, amelyek súlya összesen kitett kilenc és fél fontot, nem mulasztotta el magára öltetni, sem pedig szemhéjára felhordani a templom félhomályához illő kékeslila festéket. „Kis bolondom, kis bolondom” – hajtogatta kedvesen, de a kelleténél egy kicsit hangosabban. Többen oda is fordultak, pedig a bíboros nemcsak bölcsen és magasztosan, hanem igen szép hangon is beszélt. Az egész férfiből a hangja volt a legszebb.

Nem érezzük magunkat elég erősnek ahhoz, hogy saját szavainkkal próbáljuk érzékeltetni Kollonich bíboros háromszáz éve elzengett hangját. Röviden és szárazon csak annyit jegyzünk meg, hogy a hang rezgése felizgatta a hölgyeket, sőt az alsóbb néposztálybeli nőket is, pedig azok nem mindig értették, miről van szó. Az is igaz ugyan, hogy a kereszteléskor elhangzó mondatok maguktól értődnek; ezért voltak olyan sokan a mariahilfi templomban. Akadtak férfiak is, de legalább négy-öttször annyi leány és asszony tülekedett az oszlopok mellett, a padok között. Némelyikük már közel volt az ájuláshoz.

Bécsben a legszebb hitszónok Tobias Pötzl volt, pirospozsgás fiatalember. Az ő számócára emlékeztető, duzzadt ajkait is el lehetett nézegetni, de közben arra gondolt a hallgatóság, hogy: miért is nem lett ebből a délceg emberből katona? Athanasius Kleinschroth viszont sápadt volt, kurtán és pattogó hangon beszélt; ráadásul beszéd közben gyakran elhallgatott, és beharapta a szája szélét. Ez nemigen tetszett. Fölöttébb népszerű volt a híres Abraham a Sancta Clara, rendes nevén Ulrich Megerle, akit egy évszázaddal később Schiller tett halhatatlan epizódfigurává: ő a kapucinus barát a *Wallenstein táborában*. Mondott ő sziporkázóbb és (ha szabad magunkat így kifejeznünk) zaftosabb elmésségeket is, mint Schillernél meg van írva; csak hogy ő csúf ember volt. Egyszerre bohóckodott és vádaskodott, viccelt és fenyegetőzött; ezenkívül hatalmas bibircsók volt az orrán, és (amit a vastagon dübörgő tirádák olvastán senki sem gondolna róla) erős és messzire ható, de kellemetlenül sipító hangja volt. Ha ő beszélt, hasból feltörő nevetés harsant, és kezek szorultak ökölbe. Őt a mesterlegények szerették; meg a császár. (Bécs egyik nevezetessége volt, hogy a mesterlegények ízlése hasonlított a császáréhoz, és hogy a császári udvarban ugyanazt a kásásan hangzó tájszólást beszélték, amit a sánctvonal mentén települt külvárosi műhelyekben. Már csak ezért sem volt jó pattogó hangon prédikálni.)

Mielőtt Kártigámot végleg átkeresztelnénk Krisztinának, el kell tűnődnünk rajta: vajon szép-e az a jelenet, amelyben (hogy óvatosan fogalmazjunk) a szépség

erőteljesen és közvetlenül fejt ki hatását? Hogarth Vilmos, a kiváló angol festő és rézmetsző, aki a most elbeszélte eseménnyel egyidőben, 1697 őszén született, néhány évtizeddel később úgy fog vélekedni, hogy a szépség a hullámvonalak belső arányán és kiegyensúlyozottságán alapul; hozzá kell azonban tennünk, hogy Hogarth nem a szépség megörökítőjeként vált híressé. Van egy templomi prédikációt ábrázoló metszete, amelyen az elragadtatott női mozdulatok egészen különböző hullámvonalai figyelhetők meg, sőt egy félig-meddig alélt asszony szétterpesztett lábbal fekszik a szószék alatt, és a szoknyája alól kisnyulak bújnak elő. Az ilyesmit persze nem tarthatjuk sem szépnek, sem kiegyensúlyozottnak.

A mi keresztelési jeleneteinkben szoknya alól kibúvó kisnyulak nem fordulnak elő; éppen csak utalunk rá, hogy voltak hölgyek, illetve leányok és asszonyok, akik jellegzetes mozdulatokkal követték a bíboros dikciójának ütemét, és a többiek is alig bírtak uralkodni magukon. De hát uralkodott-e magán a mariahilfi templomot freskókkal és aranyozott angyalzobrokkal ékesítő Roberto Altomontane, aki nem értelmezni igyekezett a szépséget, hanem habzsolta és árasztotta, s aki ezáltal az áhítatot (hogy ismét óvatosan fogalmazzunk) meglepően közel hozta a kacérsághoz? Kollonich bíboros csiklandozó hangjával együtt rezegni mégiscsak szelídebb és finomabb élvezet volt a nyilvános kivégzéseken való részvételnél. A grófnét, aki Schallenberg felső-magyarországi csapatszolgálatára idején sokat unatkozott eleinte Kassán, később Eperjesen, egy-egy karóba húzás látványa minden tekintetben kárpótolta a magányosan töltött éjszakákért. (Beleszámítva, hogy rendszerint idegrohamot kapott.) Joggal mondogathatta tehát, hogy: kis bolondom, kis bolondom.

A keresztapa, gróf Schallenberg jóval kevésbé volt elragadtatva. A szertartás előtt a bíboros, már teljes díszben állva, kinyitotta az anyakönyvet, és az anya nevét kérdezte; mire a gróf, akinek fontosabb ügyeken járt az esze, és aki még gyermekkorában elveszítette az anyját, egyszerre szórakozottan és fájdalmasan ejtette ki a drága nevet, amelyet a bíboros furcsálkodva bár, de vonakodás nélkül jegyzett fel egy üresen álló rovatba. Csak amikor az apa nevét is megkérdezte a bíboros, derült ki, hogy félreértésről van szó, mert ő természetesen a keresztelésre váró török szobalány szüleinek nevét kívánta feljegyezni; s az imént felírt hosszú női nevet vastag, erélyes tollvonásokkal keresztülhúzkodta, így törölve őt mint oda nem tartozót a nagy könyvből.

Mindjárt rájött, hogy ezt nem kellett volna tennie, legalábbis nem így és nem a gróf szeme láttára; de akkor már késő volt. Gróf Schallenberg összevonta szemöldökét, és közölte a bíborossal, hogy: az uralkodó Caraffát óhajtja megbízott és felhatalmazott követeként Spanyolországba küldeni, hogy ott a trónöröklésről tárgyaljon. Ez több okból is kellemetlen hír volt. A gróf gyűlölte és megvetette Caraffát, akinek a nyolcvanas években, éppen az eperjesi bűnvizsgálat idején alá volt rendelve, s aki minden ok nélkül megszegyenítően bánt vele; bosszúsán vette tudomásul, s nagyrészt Kollonich bíborosnak tulajdonította Caraffa újabb előmenetelét. A bíboros, aki nem válogatott sem a személyekben, sem az eszközökben, csakhogy sokat köszönhetett Caraffának, és a jövőben is szeretett volna támaszkodni rá; éppen ezért neki sem jött jól, hogy ez a sokakra veszélyes, neki hasznos férfiú, akit azonban eddig ő mentett meg a bukástól, hirtelen ennyire távol kerül.

De nemcsak a császár Madridba készülőköve zavarta meg a keresztelő magasztos áhítatát, hanem a spanyol király bécsi köve is. Abban a pillanatban,

amikor a török szobalány, immár Krisztinaként, kipirult orcával és elhomályosuló szemekkel felemelte fejét, belépett a mariahilfi templomba népes kíséret élén Andró grófja, családi nevén don Guzmán de Moreto y Sanchez. Villámló tekintet lövellt Krisztinára, majd leemelte fejéről tollas kalapját, és csengő hangon azt kiáltotta, hogy: három nappal ezelőtt elszökött egy török rabszolgája, aki Ahmed névre hallgat, és akit rossz magaviselete miatt a nussdorfi sáncbörtönbe kellett volna szállítani. Ez a rossz magaviseletű rabszolga, akit ő drága pénzen vásárolt Mamuca della Torre drinápolyi ügyvivőtől, és akinek vakmerő szökésében egy Nicolaus Liskay nevű magyar nemesember is közreműködött, éppen ide szaladt be, a mariahilfi templomba, amelyről neki, Andró grófnak azt kellett megtudnia, hogy egy régi kiváltság jóvoltából menedékhelynek számít, viszont a menedékjog időtartama három napra van korlátozva. Vagyis ha valaki, bármilyen súlyos vétek miatt üldöztessék, itt kér menedéket, három napig nem háborgatható; ám ezen időtartamon túl senkit meg nem oltalmaznak a törvény szigorától a mariahilfi templom falai.

Mármost ő, Andró gróf, a spanyol király bécsi követe éppen három napja figyelteti a templomot mind a négy égtáj felől; emberei mindenkinek, aki csak a templomból kilépett, fürkészőn az arcába néztek, mindenkit alaposan kifaggattak; tehát biztosra vehető, hogy a szóban forgó Ahmed most is itt tartózkodik a templomban, itt kell keresni a jelenlevők között.

Mire Krisztina felsikoltott, és ájultan rogyott össze; ám ez fel sem tűnt senkinek. A leányok és asszonyok java része éppen akkor kezdett ocsúdni.

Kollonich bíboros haragtól izzó arccal kérdezte: és ez igaz?! Az előresiető mariahilfi plébános hadart és hebegett: hogy én ezt már többször is akartam Tekimagaslóságod előtt említeni, de sohasem volt rá érkezésem. És mintha tyúktojásnyi jeget nyelt volna, úgy szállt a bíborosban a gyanú egyre lejjebb: egy ember, aki a sekrestyében olyan szolgálatkészen vette ki a szekrényből az asztallap nagyságú anyakönyvet; bizony, az lehetett a szökevény rabszolga! Fennhangon viszont így szólt: ha csakugyan letelt a három nap, úgy semmi akadályát nem látom annak, hogy teljesüljön a spanyol követ úr kívánsága, miszerint a szökevény rabszolga neki mint jogos tulajdonosnak haladéktalanul kiadassék.

Ám a kiadatásnak mégiscsak volt egy lényeges akadálya: az, hogy semmiféle török fogoly nem került elő, hiába kutatták át a sekrestyét és a többi oldalsó helyiséget, s hiába vettek szemügyre mindenkit egyenként. Először Kollonich zöld bársonyzeke, fehér gyapjúharisnyás inasainak kellett kivonulniuk, majd a köztisztelő, előkelő polgároknak családjukkal együtt: az ő személyazonosságuk minden gyanú fölött állt. Utánuk a nép következett, előbb a leányok és asszonyok (de rájuk csak annyiban figyeltek, hogy nem bujkál-e köztük női ruhában a szökevény), majd a férfiak, akik közt, helybeliek lévén, szinte mindenkinek volt ismerőse, nem is egy; kölcsönösen igazolták egymást, és jót nevettek a spanyol követ felsülésén, aki akkor már kidülledő szemmel, fújtatva toporzékolta a tehetetlen dühtől.

A botrányossá fajuló jelenetnek véget kellett vetni (mert az asszonyok felhajtották a szoknyájukat, és mutatták, hogy őket, lám csak, nem Ahmednek hívják, és hogy: nyalja ki a bizonyítékot a nagyméltóságú követ úr), különben is, mindössze két idegen találatott a sokaságban. Az egyik egy szöke, hórihorgas tímárlegény volt, és olyan ízes tiroli tájszólással beszélt, hogy nem győzték a vállát veregetni.

(Nem olyan régen halt ki a Habsburgok tiroli ága, s került a tartomány közvetlenül bécsi fennhatóság alá. Az ilyesmit a bécsiek mindig is tudták értékelni. Ha majd a spanyol Habsburgok is kihalnak, Spanyolország is a miénk lesz. Meg Nápoly meg Szicília meg a többi tartományok. Ja persze, meg Amerika, Mexikótól a Tűzföldig. Az ember szédül, hacsak belegondol.) Szóval, a tiroli szőke leány semmiképp sem lehetett Ahmed, ezt még a spanyol követ sem tételezte fel.

A másik idegen csak latinul volt hajlandó megszólalni; ő, mint kiderült, magyar nemesember volt. És hát egy magyar nemes mégsem lehet összetéveszteni egy török rabszolgával, bár a kettő lényegében egykutya. Pontosan erre gondolhatott Andró gróf is, mivel: „Megvagy, kutya”, ezt bömbölte, és az idegenre vetette magát. Aztán bocsánatot kellett kérnie, mert a magyart nem Liszkay Miklósnak hívták, mint ő hitte, hanem valahogy egész másképp. Valami hülye magyar neve volt, amit rendes ember, legalábbis Bécsben, ki sem tud mondani. Szolgája is volt, aki mostanáig a templom falánál, kora őszi verőfényben, kőműveslegényekkel snúrozott (már akkoriban is így hívták ezt a játékot, amelyben inkább számított az ügyesség, mint a szerencse, és kevesebbet lehetett veszteni rajta, mint a kockán); de most, amikor gazdája segítségére kellett sietnie, alaposan összerugdosták Andró gróf szolgálói, mielőtt a városi őrség, amely éppen Andró gróf kívánságára vonult fel a mariahilfi templom elé, kiszabadította volna a csizmák alól.

Azt is mondta ez a magyar nemes, hogy azért jött ki a városból Mariahilfba, mert megtudta, hogy pillanatnyilag itt van Kollonich bíboros, akivel okvetlenül beszélnie kell. Pedig a bíboros elrobogó hintójának addigra már a pora is leülepedett. A városi őrség sem volt már ott; futólépésben kellett visszatérniük a belső várfal mögé. Egy lovas hírvivő hozta a parancsot, mondván: a Löbl-bástyánál harcban állnak a törökök!

Az olvasónak nem kell túlságosan csodálkoznia, hogy a törökök 1697-ben bejutottak a bécsi bástyafalak mögé: természetesen követjárásról van szó. Igaz, a szultán követeit és azok népes kíséretét mindeddig a kis Duna-ág, a későbbi Duna-csatorna túlsó partján, a császári vadaskert mellett volt szokás elszállásolni, ahol jelenleg a Práter óriáskereke magasodik a lakóházak fölé; most azonban a császári udvar meg akarta mutatni, mennyire biztonságban érzi magát, mennyire nem tart már a török haderőtől, s így ezúttal a vár közvetlen közelében, a Mennysziget kapuja utcában jelöltek ki a követ úr számára egy eléggé tágas, kényelmes házat, amely persze tíztagú polgárcsalád, nem pedig negyven főből álló küldöttség befogadására épült. (Rossz volt nézni, ahogy egymás hegyén-hátán össze voltak zsúfolva azok a szerencsétlenek. Meg az istállóban a lovak és a tevék!) Még azt is megengedték, hogy a követ úr, egy bizonyos Zülfikár effendi, valamint a kíséretében utazó két írástudó, a titkár és a tolmács, magánál tartsa kardját, hegyestőrét és pisztolyát; a többieknek persze le kellett adniuk fegyvereiket. Mint aztán kiderült, e nagyon is helyénvaló intézkedés végrehajtását nem ellenőrizték, legalábbis nem a kellő szigorral.

Mindjárt az első napokban súrlódásokra került sor. A szpáhikat, akik amúgy is hajlamosak voltak panaszkodni a zsúfoltság és a rossz ellátás miatt, vérig sértette, hogy fegyvertelenül kell mutatkozniuk az utcán (nem tudhatták, hogy a császár a „várbékességnek” nevezett intézkedési jogkört éppen történetünk évében, 1697-ben terjesztette ki az épülő sáncvonalakig), ráadásul a németek egyszer át is kutat-

ták a házat valami Ahmed nevű szökevény miatt, akit aztán nem találtak ott meg. A tolmács viszont, noha rengeteg elfoglaltsága miatt még az árnyékszékre kimenni sem ért rá, arra mégiscsak szakított egy kis időt, hogy bizalmas levelet írjon a drinápolyi ügyvivőnek, és tudassa vele: Zülfikár effendi kicsinyes alku-dozásokba bonyolódik, a döntő megbeszélések időpontja változatlanul bizonytalan; holott csak a vak nem látja, hogy napról napra romlanak a tárgyalási esélyek!

Zülfikár effendi béketárgyalásokat akart kezdeményezni. Az volt a célja, hogy a török csapatmozgások megfélemlítő hatását kihasználva, még a tél beállta előtt olyan békeszerződést hozzon tető alá, amelyet mindkét fél hasznos előrelépésként, vagy inkább visszalépésként könyvelhet el. (De hát a politikában a kettő nagyjából ugyanaz.) Húsz évi fegyvernugvást akart ajánlani, valamint az 1552-es határok visszaállítását. Eszerint török kézen maradna Buda és tőle délre a Duna jobb partján egy húsz-harminc mérőföld széles területsáv Eszékig, továbbá a Duna-Tisza köze és a Temesköz. A bécsi király viszont megtarthatná Hatvant, Egert, Váradot, Székesfehérvárat és más fontos erődítményeket, majdnem az egész Dunántúlt és Tiszántúlt (mindent, ami túl van); és ami a legfontosabb: a fényes Porta hajlandó volna tudomásul venni vagy legalábbis húsz évig eltűrni, hogy az erdélyi fejedelemséget a bécsi király kormányozza. Zülfikár effendi meg volt győződve róla, hogy ez már igazán nagyvonalú ajánlat; harminchárom évvel ezelőtt, a vaskori békekötéskor ennél jóval kevesebbnek is örült ugyanez a bécsi Lipót király. Pedig akkor még fiatal volt; és vén korában az embernek ritkán jön meg a hadakozó kedve. (Szlavóniát és a Szerémséget fel kell osztani, lehetőleg méltányosan.) Ti is erősek vagytok, mi is erősek vagyunk. Az egyik évben mi döngetjük Bécs kapuját, a másik évben ti teszitek Budát a földdel egyenlővé. Ti az egyik évben elveszitek tőlünk Belgrádot, mi meg a másik évben visszavesszük. Hát nem jobb ennél az értelmes megegyezés, a békesség?

Nagy kár, hogy ezt a bölcs álláspontot Zülfikár csak a titkára előtt fejthette ki. (Aki viszont előszóban üzent meg Dzsáfer pasának, a temesvári beglerbégnak, hogy Zülfikár effendi megbolondult.) Érkezése másnapján nagy tisztességgel fogadták, hatlovas hintó vitte a Vár belső udvarába; ott gróf Starhemberg három lépést ment elébe, majd kézen fogta és a baljára ültette. Kapott Zülfikár effenditől a gróf egy zománc és elefántcsont berakásos, vörös bársony nyerget, hozzá sárga atlasszal bélelt, rózsákkal és liliomokkal kivarrt nyeregtakarót, szegélyén kis gyöngökkel, valamint egy aranycsillagokkal kivarrt vörös bársonytokot, amelyben a nagyvezír levele volt összegöngyölvé; ez az irat a padisah békés szándékairól igyekezett volna meggyőzni olvasóját, ha végigolvasta volna valaki. Hasonlóan értékes ajándékokat vett át a főudvarmester, a főkamarás, a főmarsall és a birodalmi alkancellár (bár az egyik aranycsillagokról utóbb kiderült, hogy aranyozott ezüst), akik még tapsoltak is a megbízólevél átnyújtásakor; csakhogy harmadnap tárgyalások helyett vadászatra került sor a Kis-Duna túlsó partján, a negyedik napon a császári pár ünnepelte házasságkötésük huszonötödik évfordulóját (magasított széken ültek, de mindkettejük palástja leért a földre). Az ötödik napon táncmulatság zajlott, opera és balett adatott elő; végül a hatodik napon, ez volt szeptember tizenkettedike, amikor Zülfikár effendi sétalovaglásra indult volna, szolgálói lerángatták a lováról, és ütlegelni kezdték; mire ő mindkét pisztolyából egy-egy lövést adott le rájuk, majd, miután az utcára nem tudott kimenekülni, a hátsó lépcsőn felszaladt

abba az emeleti szobába, ahol a kardját és a törét hagyta, és amelynek ajtaját a titkár éppen az előző pillanatokban torlaszolta el belülről; úgyhogy szolgálai, testőrei és egyéb segítői elől, akik: „Eladtál minket, bűdös kutya!”, ezt kiáltozva nyomultak utána, Zülfikár effendi már csak a padlásra futhatott.

Ott aztán felkapott egy vasdorongot, amellyel tűzvész esetén lehetett leverni a tetőről a zsindelet, és tőle telhetően védekezett: nem is eredménytelenül. De aztán kövekkel kezdték dobálni, s egy erőteljes dobás halántékon találta. Legfőbb ideje volt a várból kitóduló császári testőrség beavatkozásának (a városi őrség valamiért kint volt Mariahilfben); mert mire keresztül nyomakodtak a lövések hallatára összecsozdult sokaságon, mire betörték a tágas, kényelmes polgárház kapuját, mire lefegyverezték a szpáhikat (s közben az volt az utasítás, hogy nem szabad megölni senkit) és feljutottak a padlásra, addigra már annyira szoros volt Zülfikár nyakán a hurok, hogy azonnal el kellett vágni karddal. Egy kicsit véres is lett a nyaka, s beletelt vagy egy fertályóra, mire magához tért. Nem ez volt azonban a meglepő, hanem valami más. Zülfikár effendi mintha nem is örült volna, hogy a császár testőrei megmentették az életét. Egy csöppet sem látszott hálásnak. Mondta, hogy nem őt kellene megfojtani, de a szolgálait, ha egyszer egy maroknyi keresztény ellen nem tudják megvédeni magukat. És ha már ilyen gyászosra fordultak a dolgok.

Ezt viszont nem értették a bécsi király testőrei, de nem is törték a fejüket rajta. Vállat vontak, és, mint akiknek nincs több tennivalójuk itt, kivonultak a Mennyország kapuja utcából. A Mariahilfből visszasiető városi őrségnek sem itt, hanem egy kicsit beljebb, a Szent István székesegyháztól a Kis-Duna felé vezető Vöröstorony utcában akadt egy kis dolga; nagyjából azon a helyen, ahol történetünk idején Szűz Mária faragott képmása volt felállítva. Ezt a képmást egy kelet-magyarországi búcsújáró helyről szállították Bécsbe, és az volt a nevezetessége, hogy 1683 nyarának végén, Bécs ostromának legválságosabb napjaiban könnyezett; és már az is csodaszámba ment (hiszen a szobor annak idején még Magyarországon volt), hogy a csoda híre még aznap eljutott Bécsbe, amelyet pedig minden oldalról körülfértak a törökök. (Állítólag valaki megálmodta, és aztán kiderült, hogy igaz.)

S ha tizennégy évvel ezelőtt nem láthatták is a bécsiek saját szemükkel, amint az Istenanya sírva könyörög értük; most, a törökök újabb előrenyomulásakor megismétlődött a csoda. A szobor megint könnyezett, és ezt most mindenki láthatta, még a hitetlenek is. (Történetünk idején az írástudók közt már elharapódzott a módszeres kételkedés, de az alsóbb néposztályok még nagyrészt érintetlenek voltak.) A Vöröstorony utca melletti Gyapjú-soron az egyik ács-mester arról volt híres, hogy lehozta a csillagot az égből.

Ő volt az, aki történetünk előtt hat évvel, 1691-ben egy bátor kéményseprővel és annak három fiával együtt leszerelte a Szent István székesegyház tornyáról azt a csillag formájú díszítményt, amely egy viharos éjszaka után szemlátomást félrebillent, és bármikor a járókelőkre zuhanhatott volna. Ódon barátírással telerótt papirosok és régi pénzek voltak a csillag üreges belsejében. A város népe két álló napon át lélegzetviesszafojtva bámulta a merész vállalkozást. Pedig láthattak az ostrom idején elég sok merészséget; Bécsben akkor mindenki merész volt, kivéve a császárt, aki, bár sírva kérlelték városának lakói, ne hagyja őket magukra, keresztülgázolt az átkozódó sokaságon, áthajtatott a Vöröstorony-kapun, és a Duna menti országúton Linzbe menekült. Ezt a bécsiek elfelejt-

tették; az ácsmester hőstettét annál kevésbé. Kapott az ácsmester jutalmul háromszáz tallért, ám ennél is nagyobb jutalom volt, hogy mindenki megismerte az utcán, mindenki szerette, mindenki meg akarta vendégelni. Nem tett jót neki a túl sok szeretet: néhány év alatt iszákos, rongyos ember lett belőle. Most már egy parasztház ereszéről is leszédült volna, nemhogy a székesegyház tornyáról.

Ez az ácsmester szeptember tizenkettedikén abban a kocsmában ült, amelynek ablaka a könnyező Mária-képmásra nézett, és valamiért az jutott eszébe, hogy a zsidók nem bírják, ha a keresztények deszkán vagy gerendán kopognak, mert ez Krisztus megfeszítésére emlékezteti őket. És én aztán csak tudom, hogy mit beszélek, mert kopogtam én életemben eleget fönt a magasban. És úgy néztek rám, hogy közben sohasem kapaszkodtam sem a szarufába, sem a lécekbe, mert meg van írva a Bibliában, hogy átkozott minden, ami fán függ! És a zsidókat harmincnégy évvel ezelőtt kitiltotta innét a városból ő császári felsége, de mostanában kezdenek visszasettenkedni, egyik a másik után! Ez utóbbi állításból annyi csakugyan igaz volt, hogy Oppenheimer Sámuel bankárnak egyéni elbírálás alapján engedélyezték a beköltözést, háza népével együtt; s alighogy az ácsmester szavai elhangzottak, véletlenül abban a pillanatban lépett be a kocsmába Oppenheimer bankár egyik szolgálja, Hirschfeld Efráim. Nem azért jött, hogy felhajtson egy pohár bort, ám hogy mit keresett ott, azt nincs időnk elmondani, mert felismerték: no lám csak, éppen itt jön az egyik! És ahányan csak ott ültek, mindenki ütemesen kopogni kezdett az asztalon. Ütemesen kopogva felálltak; felemelték a padot, amelyen addig ültek, és a padon kopogva lassan elindultak Hirschfeld Efráim felé.

Mire Hirschfeld, akinek egy szörnyű gyermekkori emlék miatt rosszak voltak az idegei, a rémülettől esztét veszítve, égne meredő hajjal, sikoltozva kiugrott az ablakon, és a könnyező Mária-képmás lábaihoz rogyott. (Nem kell aggodni, földszintes ház volt.) A kocsmái vendégek pedig nagyot nevettek, visszaültek az asztalhoz, és valami másról kezdtek beszélni. De még mielőtt belemerülhettek volna a beszélgetés újabb folyamába, egyszerre csak megjelent a városi őrség; felállították az asztal mellől az ács mestert, hátracsavarták a karját, és miközben kifelé vonszolták, egyikük puskatussal gyomorszájon is vágta. Az ácsmester cimborái: „Miért gyomrozátok azt a derék embert?“, így kiáltottak, „hiszen hozzá se nyúltunk a zsidóhoz, nem is szóltunk hozzá egy árva szót sem!“ A kocsmáros pedig bizonygatta, hogy ez így igaz.

Hiába: az ács mestert láncra verték, és elvitték. Csakhogy addigra már csődület verődött össze; kiabálás hallatszott innen is, onnan is. Lám csak, az ártatlan embert, aki lehozta nekünk a csillagot, láncra verve hurcolják, megcsúfolják, leköpdösik, ütlegetik; s ti ezt eltűritek, ti keresztények? Márpedig tűrni kellett; ám ettől az ordítózás nemhogy csitult volna, hanem egyre hangosabb és haragosabb lett. Némelyek a városi kormányzatot szidták, mások a vérszopó uzsorásokat; végül valaki azt rikoltotta, hogy: agyon kell verni minden zsidót, aki csak a szemünk elé kerül. Ekkor aztán a tömeg nagy zúgással és öklörázással felkerekedett az Oppenheimer-ház felé, amely történetesen a Róka fogta csuka utcában állt, a Hollóhoz címzett fogadóval szemben.

Hogy aztán az Oppenheimer-házat miként rohanták meg és dúlták fel, hogyan zúzták be az ablakokat, hajigálták az utcára az edényeket és az ágyneműt, szórták szét adóslevelek után kutatva az irattárat: ennek részletekbe menő le-

írását már csak azért is mellőzhetjük, mert maga Oppenheimer Sámuel, aki már az előző nap reggelén jónak látta átköltöztetni házána összes lakóját az alsó-ausztriai tartományi gyűlés épületébe, szeptember tizenkettedikén a gazdasági kamara vezető tisztségviselőivel tárgyalt egy jelentős összegű hitelről, amelybe tőkeerős amszterdami üzlettársait is be kellett volna vonni. Csodálkoztak a jelenlevők, amikor váratlanul belépett a kamara díszes tanácstermébe Oppenheimer főkönyvelője, Rosenfeld, és anélkül, hogy az udvari hatalmasságokat a szokásos módon üdvözölte volna, halásápadtan a bankárhoz lépve, a fülébe súgott valamit. A bankár egy pillanatig elmosolyodott, majd annyit mondott nagy általánosságban, és közben elnézett Kollonich bíboros feje fölött valahová a semmibe, hogy: ő azt reméli, Bécsben személyes vagyonsbiztonság van. Reméli, hogy azokat, akik vétenek ez ellen, a hatóság példásan megbünteti. Reméli továbbá, hogy akik azért költöznek Bécsbe, hogy szerény eszközeikkel az uralkodó rendelkezésére álljanak, nem fognak emiatt üldöztetni vagy kárt valani.

Néhány perccel később dragonyosok jelentek meg a Róka fogta csuka utca végén, s lépésben előrenyomulva, kezdték a tömeget kiszorítani az utcából; ám ahhoz már nem voltak elegendőek, hogy az utca mindkét végét lezárják. Így a felbőszült sokaság a hátuk mögött ismét beözönlött az utcába; kövek röpültek, lövés dördült, vér folyt. S ki tudja, még mennyi vérontásra került volna sor, ha ugyanekkor be nem vontatnak a Vöröstorony-kapun tizenkét ágyút. Híre ment, hogy ezek kartáccsal vannak töltve; mire a népség szanaszéjjel futott, és csend lett.

Pedig nem kartáccsal voltak töltve azok az ágyúk, még csak nem is golyóbiszsal, hanem disznóhólyaggal, amely akkor is nagyot pukkan, ha páros lábbal ráugranak; hát még ha ágyúból lövik ki! A következő percekben a hétszer tizenkét üdvlövés fog elhangzani egy örömteli esemény tiszteletére. Mindjárt azt is elmondjuk, mi volt ez az esemény, de még az örömsortűz eldördülése előtt szeretnénk megnyugtatóan az olvasót: az iménti puskalövésnek sem lett végzetes következménye, bár kétséggkívül folyt némi vér. A golyó egy ötvös feleségének a vállát horzsolta, és a fiatalasszony, miután helyreállt a békesség és begyógyul a seb, még vagy tíz évig hajlandó lesz megmutatni a heget a dragonyosoknak és a muskétásoknak, ha szépen kéri rá. Az ácsmesterre viszont, akit még a délután folyamán szabadon engedtek, miután bebizonyosodott, hogy tényleg nem nyúlt Oppenheimer szolgájához sem ő, sem a kocsma többi vendége, éjszaka rátörték az ajtót; őt magát lerángatták a felesége hasáról, a várbékesség megbontása miatt haditörvényszék elé állították, majd nem sokkal több idő múlva, mint amennyi alatt megfő egy tojás, kivették, és még mielőtt magához térhetett volna kábulatából, felakasztották az Oppenheimer-ház egyik utcai ablakának keresztfájára. Nem sokkal később valakinek eszébe jutott, hogy az uralkodó közkegyelmet hirdetett a nagy-nagy öröme való tekintettel; nem sokkal később, így szokás mondani, de az ácsmesterre nézve késő volt már. De hiszen meg van írva, hogy: átkozott minden, ami fán függ.

A nagy örömmek egy hír volt az oka, amely az imént érkezett, és amely szerint a török sereget, amelynek legnagyobb része átkelt, nem Kanizsánál, hanem Zentánál a Tiszán, és amelytől tegnap még mint halálos veszedelemtől rettegett a keresztény világ, ma reggel a Savoyai Jenő főparancsnoksága alatt álló császári hadak megro-

hanták, beszorították védművei mögé, s akit ott le nem mészároltak, az a Tiszában lelte halálát, mivel tüzértségünk már előzőleg szétlőtte a törökök hajóhidját. Sok más főemberrel együtt maga a nagyvezír is elesett, a szultán pedig a túlsó partról tehetetlenül nézte hadainak teljes pusztulását. Íme, bizonyosságul a szultán aranypecsétje, amelyet a nyakában hordott a nagyvezír; a szultán ereje még a mai napon elenyészett, mert maga a nap sem akart előbb nyugovóra térni, míg ragyogó szeimeivel Felséged fegyvereinek teljes diadalát végig nem nézhette.

És mialatt megkondultak a harangok városszerte, majd a városon kívül is egész Ausztriában, végül Ausztria határain túl is mindenfelé: ezalatt a világraszóló zentai győzelemnek egyre több részlete vált ismertté: hogy én például, Nehem tábornok, lovasságommal egészen Temesvárig üldöztem az ellenséget; mi viszont elfogtuk Dzsáfer pasát, a temesvári beglerbéget, és én, Vaudemont herceg majdnem elfogtam a szultánt is; kár, hogy nem ismertem fel, mert alig volt karnyújtásnyira tőlem! Én pedig úgy vélekedem, és ne legyen Dietrichstein gróf a nevem, ha tévedek, hogy: a szerencse, miközben ránk mosolygott, keserves fintorával egyszersem mind gúnyt is űzött az oszmánokból, mivel az ő szerencseszámuk a kilences, márpedig én, Rabutin de Bussy tábornok egy szál magamban kilencszer kilenc, vagyis nyolcvanegy török hadizászlót zsákmányoltam és teríték most Felséged elé, a Vár udvarának fényes kövezetére!

Felzendült a Szent István székesegyházban a Te Deum: nem hiába könyörögtél érettünk drága könnyeiddel, Istent szülő boldogságos Szűz! Győztünk, ahogy Eleázár fia Fíneás vőn hatalmas diadalt a midiánitákon, Számláltatás könyve 25. rész, és elfordítá az én haragomat Izráel fiairól (így szólt az Úr), mivelhogy az én bosszúmat megállta. Győztünk, ahogyan Júdás Makkábeus legyűrte Antiochust, Makkábeusok első könyve harmadik rész, ahogyan Jette fölébe kerekedett az ammonitáknak, Bírák könyve tizennegyedik rész! Győztünk, ahogyan Józsué, miként a kikeleti szél a pitypang bóbítáit, úgy szórta szét Hásor királyát, Mádon királyát, Simron királyát, Aksáf királyát, és a velük jövő hadakat, melyeknek száma, mint a tenger partján a fövény, Józsué könyve tizenkettedik rész, halleluja! Győztünk, ahogyan Ábrám szabadította meg Lótót a szorongattatásból háromszáztizennyolc próbált hűségű legényével, Genézis könyve tizennegyedik rész; és ahogyan az Úr e nagyszerű győzelem után örök időkre szóló szövetséget szerzett Ábrámmal, és ne légy ezután Ábrám, hanem legyen a te neved Ábrahám, szintén Genézis tizenhetedik rész, és ahogyan Simonból Péter lett, Máté tizenhatodik rész, Saulusból pedig Paulus, Apostolok cselekedetei kilencedik rész, ugyanígy, édes atyámfiai, a mi városunk többé ne Bécs városa, hanem Dics városa legyen mindörökké, ámen.

Így prédikált a Szent István székesegyházban Abraham a Sancta Clara, s közben annyira kipirult az orrán található bibircsók, hogy szinte világított a félhomályban. Emlékezzetek rá, feleim, hogy sóval édesített Elizéus is, Királyok negyedik könyve második fejezet, ahogyan Szűz Mária is keserű könnyeivel tette veszedelmünket édessé. Mézzel és cukorral édesíteni a bolond is tud; lám, az evangéliumi gazdag ember, Lukács tizenhatodik rész, öltözik vala bíborba és patyolatba, mindennap dúsan vigadozván: ez a gazdag ember, lám csak, oly módon gyakorolja az irgalmasság hét művei közül a holtak temetését, hogy eltemet sok halott kappant és jobblétre szenderült fácánt bíborral fedett hasába. Gyalázatos elméjével pedig nem ártallja hinni, hogy másnap reggel az árnyék-

széken bekövetkezik a feltámadás! Hát idehallgass, te gazdag ember: honnan veszel cukrot és mézet, ha majd a pokol kénköves lángjai közt sisteregve sülsz?

Sejteni lehet, hogy e szavak éle Kollonich bíboros ellen irányult; ő azonban vajmi keveset törődött ezzel, mert a mai napon, szeptember tizenkettedikén még egy újabb korty pezsgett az öröm poharának alján. A zentai győzelemmel egyidőben érkezett híre annak is, hogy a hollandiai Ryswickben sikerült megegyezni a békéről a francia király megbízottaival. Igaz ugyan, hogy e hír miatt nem verődtek félre harangok, nem lövetett örömsortűz, nem fakadt ujjongó prédikációra a kapucinus bugris, másfelől azt is oktalanság lett volna hinni, hogy évszázados aranykor vagy örök békeség veszi kezdetét; de az legalább várható volt, hogy most, amikor talán Szerbiából és Boszniából és talán Bulgáriából és talán az egész Balkán-félszigetről sikerül kiszorítani a félhold hatalmát, most nem kell nyugat felől is ellenséggel szembenéznünk, s nem kerülünk két tűz közé, mint annyiszor.

Kollonich bíborosnak tehát, noha nem szívesen osztozott az alacsony tömeg örömeiben, szintén jókedve volt. Még a spanyol követtel támadt nézeteltérést is el tudta simítani: Andró gróf aznap délután, még a nagy harangzúgás-durrogatás előtt felkereste Kollonich bíborost annak Tükör utcai házában (azt már nem írja Lukács evangélista, hogy a gazdag embernek palotája is volt: egyszerű polgárházban lakott a bíboros, mint a többi polgár). A fogadóterem fala szőlővenyigékekkel volt sűrűn borítva, piros és halványzöld fürtök csüngtek súlyosan, tömören; elvégre verőfényes kora ős van történetünk lapjain. Frissen zúzott szőlőszemek illatát lehetett érezni, és csakugyan volt a fogadóterem közepén egy jókora kád, majdnem színültig tele szőlővel. Azt egy perccel ezelőtt még taposták valakik. Úgy bizony. Kis kecses talpak csillogó nyoma vezetett a fehér márványpadlón a terem túlvége felé, ahol egy helyütt össze voltak kuszálódva a venyigék. Ott egy tapétaajtó lehetett. Gróf Andró éles diplomataszeme két vagy három ledobott mідert is észlelt a sarokban; azokat persze muszáj volt ledobni, hogy kényelmesebb legyen a taposás művelete.

A követ úr lekapta fejéről és elegáns mozdulatokkal meglobogtatta kócsagtollas kalapját, és a tőle megszokott hangon azt kiáltotta, hogy: nem szeretne oly kiváló férfiúval, mint aminő a bíboros úr őkimagaslósága, haragot tartani. Ha hibát követünk el, és az nem jár visszafordíthatatlan kárral vagy sérelemmel, tegyük jóvá. Ő, Andró grófja, don Guzmán de Moreto y Sanchez, életében eddig huszonkilenc vitéz nemesemberrel állt ki párviadalra; ezek egy részét megölte, másokat megsebesített. Ne vélje tehát a bíboros úr a hunyászkodó gyengeség jelének, ha most ő, Andró grófja köntőrfalazás nélkül, egyszerűen és keresetlenül kijelenti, hogy megbánta ma esett hirtelen felindulását, és férfias nyíltsággal bocsánatot kér.

Mire Kollonich bíboros elmosolyodott, megcsóválta fejét, majd hirtelen magához ölelte Andró grófot, és csak annyit mondott, hogy: akkor szüret! Azzal kibontakozott az ölelésből, és kezében az egyik mідert himbálva, elindult a tapétaajtó felé. Mielőtt azonban odaért volna, belépett egy lakáj, és jelentette, hogy: egy magyar mágnás, báró Alexander Károlyi de genere Kaplony kíván Tekimagaslóságod színe elé járulni, és hogy: ő azt állítja, Tekimagaslóságod azt üzente neki, ma délelőtt rövid audiencián fogadja őt Mariahilfben; csakhogy Mariahilfben, valami közbejött esemény miatt, a meghallgatásra mégsem került sor, azért a szóban forgó magyar úr szépen kéri, szánjon rá Tekimagaslóságod néhány percre!

Ezt hallván, a bíboros bosszús arccal vállat vont; ledobta a mídert, hogy az csak úgy csörömpölt, és intett, hogy takarítsák fel a márványpadlóról a rózsaszínű, ragacsos lábnyomokat. Aztán meggondolta magát (ő maga ugyanis vincellérnek volt öltözve, posztósüveg volt a fején, puttony a hátán); és amikor azt is meghallotta, hogy báró Alexander Károlyi már másfél órája várakozik odalent: „Hát akkor várhat még egy vagy két órát az a magyar”, így kiáltott mély benyomást keltő hangján, „vagy talán nem ér rá?”

Amiből Károlyi Sándornak meg kellett volna értenie, hogy alkalmatlankodásával Kollonich bíboros jóakarátának, sőt már türelmének is utolsó morzsáit emészti fel. Ő azonban semmit nem értett meg. Vérbe borult arccal támolygott ki a polgárháznak látszó Kollonich-palotából, és meredten bámult a kezére: miért, hogy olyan kicsi a keze, mint egy kisasszonynak? Miért nincs akkora marka, hogy az egész világot egyetlen szorítással meg bírná fojtani? Hanem ezt egyszer még nagyon, de nagyon meg fogják keserülni! Nemigen tudott volna számot adni róla, mit is fognak megkeserülni és kicsodák; ennél sokkal fontosabb volt, hogy: majd egyszer, és hogy: nagyon, de nagyon.

Szolgája, Kos Miska (ha még emlékszik rá az olvasó) gazdájánál jóval elégedettebb volt. Fel volt kötve a karja valami kendővel vagy kapcával, és erről megismerték őt Andró gróf szolgálói. Ujjal mutogattak rá a Kollonich-palota előcsarnokában. Ezt látván a követ úr, pedig már fölfelé iramodott a lépcsőn, visszafordult, és kérdezett valamit, amit Miska nem értett; mindenesetre azt felelte, hogy azért, mert eltört a karja. Erre a szolgák összevissza povedáltak; a követ úr közelebb lépett, ő is mondott valamit. Jól van már, beszéljete csak, ti bolondok! Ha legalább tótul ugatnátok, akkor értenék is néhány szót belőle. De a követ úr csak nem hagyta annyiban, mire Miska illedelmesen azt felelte: hát mit csináljunk, nagy jó uram, tűrnie kell a szegény magyar embernek. És jó nagyot ordított, amikor a követ úr meg akarta nézni a karját. Végül aztán a követ úr annyi fájdalomdíjat fizetett (úgy látszik, jó kedvében volt), hogy Miska elvigyorodott.

Azt kívánta: bárcsak így rugdosnák meg, hetente legalább egyszer.

Ahogy mendegélt a gazdája mögött (az ember sehogyan sem ismeri ki magát ezeken a furfangos bécsi utcákon), egyszerre csak ismerős arcot látott. Nagyságos úr, nézze már, ki van itt! Hát az bizony a Miasszonyunk, a pócsi Szűz Mária volt. Kár, hogy úgy elcsúfították őt a bécsiek. Valami csillogó gyantát vagy üveggyöngyöt ragasztottak a szeme alá, hogy úgy nézzen ki, mintha sírna.

Károlyi Sándor leemelte kalapját (német ruhát viselt, amit legszívesebben letépett volna magáról, és beletaposott volna az utca közepén csordogáló trágyalébe), térdet hajtott, és keresztet vetett, ahogy illik. Elgondolkodott egy pillanatra. Egyszer, még növendék gyermekkorában, amikor a törökök Bécset ostromolták, és Thököly fejedelemsége Szatmártól Pozsonyig terjedt (úgyhogy neki tanítójával, Jászberényi Mihállyal együtt Lublóra kellett menekülnie): az idő tájt híre ment, és ő hitt a híreknek, hogy a pócsi Mária-képmás szeméből kicsordult a könny. De hát mennyivel szívesebben elhisszük azt, amit mások mondogatnak, mint amit magunk látunk saját két szemünkkel!

Ő most éppen azért nem akarta hinni, hogy a Mária-képmás valóban könnyezik, mert látnia kellett, hogy a fából faragott arcon végigfolyik a csepp. És ha ez csak szemfényvesztés? Vagy csak egy csepp eső? (Egyetlen felhő sem látszott az

égen.) És ha valóban könnycsepp, amelynek domború felületén tükröződik a lemenő nap, valamint az erőtlen sugaraktól beragyogott egész világ: akkor is, mit számít a könny? Egy kis kibuggyanó vizenyő, morzsányi sóval ízesítve. Elmosódott emlék egy réges-rég betemetett óceánból; a vízözön utolsó szökőárjának utolsó habja, szétoszolva sokmillió szemkocsonyában. Ennyit ér a sírás, ennyit számít a könny: végiggördül az arcon, aztán lehull – és rádöbbenünk, hogy ez mind semmi.

Károlyi Sándor azonban arra döbrent rá, hogy a Mária-képmás miatta sír. Hiszen igaz is: a pócsi Mária-kép neki földije; ő az egyetlen, aki ebben az álnok és gögös nagyvárosban szívéen viseli a becsületes magyar ember sérelmeit és félelmeit, elérvult szívének minden keservét. Mivé lennénk, ha még a Szűz Mária sem állna mellettünk ebben a nyüzsgő elhagyatottságban! S míg egyetlen csepp gördült végig a képmás arcán, Szatmár vármegye főispánjának szeméből úgy ömlöttek a könnyek, mint a záporosó. Ám ezt nem tekinthetjük csodának. Ő is elszégyellte magát: magyar nemes német ruhában, Bécsben a nyílt utcán sír! Letörölte az arcát; volt ott egy kocsmá, közvetlenül a képmás mellett, oda gyorsan bement.

A kocsmá teljesen üres volt; kint a városban valami ünnepség vagy nagy vigasság lehetett, mert harangok zúgtak, ágyúkból sortűz dördült, hogy csak úgy rezgett és gyűrűzött a korszokban a bor. A kocsmáros azonban szomorúnak látszott, mogorván rakosgatott a kármentő mögött, és a hozzá latinul intézett kérdésekre egy árva szóval sem felelt. Az ilyen búval bélelt helyen kár volna sokáig maradni.

Az is volt, kár: mert mire Károlyi Sándor visszakeveredett a Róka fogta csuka utcába, látnia kellett, hogy a Holló fogadóval szemközti ház (Oppenheimer bankár házat, mint később megtudta) csúful megtépázták az ünneplők és a vigadozók. Kár volt a földre tenyerelnie, amikor megbotlott: az utca követ üveg-szilánkok borították, mivel be voltak törve az ablakok. Sötétben tátongtak a falban; este volt már, és nem akadt, aki gyertyát gyújtson a kifosztott házban. Károlyi Sándornak az jutott eszébe, amikor felnézett az egyik ablak keresztfájára: ez is csak arra jó, hogy valakit felakasszanak rá. Nagyon berúghatott abban a kocsmában (pedig azt neki nem lett volna szabad), mert amikor megint felnézett, ám addigra már hideg volt, és a telihold rávilágított az Oppenheimer-ház falára, akkor úgy vette észre, mintha tényleg ott lógna egy akasztott ember.

Ez már sok volt neki. Mondta szolgájának, Miskának, hogy: hagyjál má' békén, és hogy: mingyá' letöröm a másik karodat is, csak rázogassál! Azzal behunyta szemét, és tovább aludt az üveg-szilánkokkal borított, hideg és mocskos utcakövön. Pedig vetett ágy várta odafönt.

Itt akár le is zárhatnánk ezt a fejezetet. Nem akarunk azonban úgy fordítani hátat Kollonich bíborosnak, amilyen udvariatlanul ő rázta le történetünk főhősét. Ezért egy búcsúpillantásra visszatérünk a Tükör utcai palota venyigékkel borított fogadótermébe, ahol a kádban teljesen ki van taposva már a szőlő, és ahová a ruházatát rendezgető spanyol követ most jön vissza a tapétaajtón keresztül. Most már, hogy így összelegeledtünk, nem hallgathatom el Tekimagaslóságod előtt, hogy gróf Schallenberg rossz magaviseletű szökevény rabszolgámért kárpótlásul nekem ajándékozta keresztleányát, aki a pogány Kártigám név helyett a Krisztina nevet nyerte a keresztségben, Tekimagaslóságod nagy-

szerű hangjától. Illetve, mivel keresztény úrnak nem lehet keresztény rabnője, nem ajándékba kaptam őt, hanem egy barátságos megbeszélés után önként átszegődött az én szolgálatomba; és hogy milyen bájos volt, ahogyan sírva fakadt a döntés hallatán, hát azt nem is lehet elmondani. Mivel pedig nem ajándék ló, tehát megnéztem a fogát. Nincs-e foga ott, ahol ne is legyen.

A bíboros erre azt felelte, hogy: szép dolog a szabadság, de csak az úgynevezett regényekben, ismertebb szóval római fabulákban vagy románhistóriákban fordul elő. A regényekben a megkeresztelt rabnő mindjárt grófi rangot is kaphat az uralkodótól; feltéve, hogy találkozik vele a palota kertjében, és alkalma van szívhez szólóan elbeszélni élete megható fordulatait. (Ezen jót nevettek mind a ketten.) Mi azonban úgy képzeljük, hogy hús-vér emberek vagyunk, valódi férfiak, nem pedig egy regény szereplői. Ezért a mi cselédházainkból nincs átjárás a császári palota kertjébe; a mi szolgálóink és cselédeink pedig némák, már csak azért is, mert életüknek nincs története.

Én is mindig megnézem (tette hozzá sóhajtván), hogy nincs-e történet ott, ahol nem szabad lennie.

Erről egy kópé csínytevés jutott eszébe Andró grófnak. Árulja már el Tekimagaslóságod: nem bujkál-e vajon az én Ahmed nevű szökevény rabszolgám itt ebben a házban? Ígérem, hogy nem követelem vissza; csak tudni szeretném az igazat!

A bíboros pedig hallgatott.

Hiszen kaptam érte kárpótlásul ezt a Krisztina nevű Kártigámot, akinek szépségével, bár nem vagyok jóllakva, de annál inkább meg vagyok elégedve; ám a teljes kárpótlás mégiscsak az volna, ha tudnám, hogy mi történt Ahmed nevű rabszolgámmal. Nem baj, ha itt bujkál a házban; csak néhány szót szeretnék vele váltani!

A bíboros pedig nem szólt egy szót sem, csak elmosolyodott. Éppen az imént fejtette ki véleményét e dologról.

Mert én úgy sejtem, hogy az én szökevény szolgám Tekimagaslóságod egyik szolgájának zöld zekéjét és fehér gyapjúsharisnyáját öltötte magára, s ezért nem ismertem rá a mariahilfi templom kapujában; pedig az orrom előtt ment el! Úgy sejtem, hogy az én szökevény szolgám itt bujkál ebben a házban; talán az előbb láttam is, csak az öltözéke tévesztett meg; talán ő volt az, aki jelentette, hogy egy magyar mágnás várakozik odalent; talán ebben a pillanatban is ott hallgatózik az ajtó mögött! Nem baj, ha Tekimagaslóságod becsapott; csak mondja meg!

A bíboros pedig vállat vont, és félrefordulva megkérdezte Andró gróftól, teljes nevén don Guzmán de Moreto y Sancheztől: vajon a követ úrnak van-e tudomása róla, hogy Antonio Caraffa tábornok, akit ő császári felsége most készül kinevezni rendkívüli és meghatalmazott követnek Madridba, Nápolyban született és nevelkedett a spanyol király alattvalójaként, és hogy mind a mai napig a madridi trón alattvalója maradt: erről tud a követ úr? Nem gondolja követ úr, hogy egy ilyen ember követként való szerepeltetése, hogy tehát a Habsburg-ház osztrák ágát képviselje a spanyol király megbízottaival szemben, éppoly hátrányos volna Bécsre, amilyen sértő Madridra nézve? Nem érez készletetést a követ úr, hogy királya nevében erőlyesen tiltakozzék a készülők tapintatlanság ellen, méghozzá most azonnal, mielőtt megszületik a döntés?!

Mire Andró gróf akkorát rúgott az egyik miderbe, amely a lába előtt hevert a

csatakos márványpadlón, hogy szanaszéjjel fröcskölt a piros lé; fejébe nyomta kócsagtollas kalapját, és köszönés nélkül távozott.

Caraffa tábornok, aki a magyar történelemben az eperjesi vértörvényszék irányítójaként vált hírhedtté, már javában készült madridi megbízatására, már csomagolt, amikor értesítést kapott, hogy: az udvar nem tart igényt szolgálataira többé. S hogy bölcsen tenné, ha sürgősen elköltözne Bécsből. (Tehát mégsem csomagolt egészen hiába.)

Zülfikár effendihez pedig aranszegélyű levél érkezett; ebben a levélben további tanácskozás végett hazarendelték. Mamuca della Torre, történetünk idején drinápolyi ügyvivő mesélte két évvel később a karlowitz-i béketárgyaláson, ahol a Velencei Köztársaság tolmácsaként volt jelen, hogy: szegény Zülfikár csak Belgrádig jutott, ahol mutattak neki egy másik, megvasalt szegélyű levelet, majd karon fogták, és egy oldalsó helyiségbe vezették, ahonnét már csak hűlő testét hozták elő, nem egészen fél óra múlva.

Így tehát ennek a fejezetnek azt a címet is adhattuk volna, hogy:

A követjárás nehézségei

Szigligeti stanicli

1.

*Már nem nézek ámulva, mint csodalényre,
Megejtő ez a haldokló tapír,
Aki csigaként mászik repedésbe,
S mint patkány fut el a munka elől,
Agatha Christie-t olvas részegen,
Akárhányadszor olvasná megint.
Mégis furcsa, hogy mit kibír a teste:
Arcát a sugárkezelés kikezdte,
Szakálla kihullt, bőre viszkető,
Nyakán megbarnult, megégett, rühös,
És rücskös arca néhol sziürke, zöld,
Súlyos, szakadt, valódi, mint a föld,
Orra, mint fagyott krumpli, viaszos,
S ha fogsorát már a helyére tette,
Keserű sört nyel reggel, estelente
Liter-, akószám, s hozzá cigarett –
Gyógyszipkában, ellensúlyozandó
A mérhetetlen méregmennyiséget.*

2.

*Ült az elhúzott függönyű szobában,
Elüldögélt a tejfehér homályban,
Zsibbadtan, mint egy hatalmas bogár,
Előtte fémtálcán a doboz sör, pohár,
És rosszkedvűen krimi olvasott,
Fingott-bőfögött ötöt vagy hatot,
Száját piszkálta, fájlalta hasát,
Feszülten és kábán unta magát,
Míg meg nem jöttem, akkor felderült,
Jó óra múltán szótár is került,
És krallozott kissé az Othellóban,
Mint egy döglődő potyka a tóban.**

* Ez utolsó sor a költő szíves ajándéka.

3.

Nem tudta már, hányas a szobaszáma,
Az útvonalat sem jegyezte meg,
Feledve azt is, le vagy fel a lépcsőn,
Jobbra vagy balra, vagy netán előre,
Inkább lelépett: majd visszatál,
Ha Eckermann jő, ez most én vagyok,
És beszélgettünk már egy jó nagyot.
Hogy délben kolompolt a kézilány,
Ülve maradt az út túloldalán,
A kocsmában, a sovány ülepén,
(Már ami a fenékből maradt),
Egy kispárna a feneke alatt,
S míg váltogatták egy korsó sörét,
Kiolvasta a Bouvard és Pecuchet-t.
Mert fájt feje és kongott a bele,
Hosszabb verset írt a könyvbe bele,
A vers, ahogy volt, a papírra szaladt,
És mint mikor az anyagcsere indul,
Megéhezett, látván a szavakat,
Mit golyóstoll rótt görcsösen papírra.
Étvágya persze inkább irodalmi,
Nem szeret ételben semmit, ami talmi,
Ebédül nehéz szarvasragut rendelt,
Turkált benne bágyadtan kicsinyég,
Míg ráborult a szigligeti ég,
Bánatosan, mint hajdan Csocsoszán,
Torkán, mint könny, gördült a falat,
És undorral nézte a Patkó teraszán
Vadul zabáló teutonokat.

4.

A kert és a terasz nem érdekelte,
Sem az újság, sem a tévé, sem a tó,
Hisz egyetlen bizalmas jóbarátja
A német sör volt és az altató.
Háromszor kelt föl minden éjjel,
És elfeledte, hogy mit álmodott.
A holmija ott hevert szanaszéjjel,
Hogy múljanak a napok, arra várt,
Hogy múljanak az órák, arra várt,
Mert minden percben várta a halált
(Nemtörődöm, bár tanult közömbbel,

*Mit rettegés színezett hellyel-közzel),
Mint snájdig huszártiszt vár jegyesére,
Zsebóráját unottan nézdegélve.*

5.

*A szeme felvillant, ha régi témák,
Politika vagy metatudomány,
Lélektan vagy nyelvi bonyodalmak,
Latin szavak vagy francia igék
Kerültek terítékre: mint pedáns
Tudós, ilyenkor, vagy lelkes diák,
Előadott, megrágva jól szavát,
Tudása tárháza – a régi tárnák,
Hová lejárási nincs, viszont: omlásveszély,
Elzárt fejtők, légszomj, vaksötét –
Megnyílt, s a rozsdás csillesor remegve
Indult: élénk öntve az elme
Antracitkemény emlékképeit.*

6.

*Hagytam, hadd utazzon, mit tehettem volna?
Ha menni akar, menjen, ez a dolga.
Menni csak azért akart, hogy mehessen:
Akarni akart csak, kissé meredten.
Ezt felfogva rögtön telefonáltam,
Taxit Tapolcán könnyeden találtam,
Húszezerből lett tizenhétézer,
Végül is mindegy, hogy mennyit ver el.
Autóba tettem féltíz óra tájban,
Bőröndjébe szórva a holmiját,
Megcselekedtem, kissé rezignáltan,
Mit helyzet és haza megkövetel:
A távozás, akár a jövetel.*

*Mari kell, Mari nincs, szólt konokon,
Megcáfogatni nem volt sok okom,
Szurokszemében égett valami,
Valami duhaj, gimnazista vágy,
Hogy az legyen, ami eszébe jut,
Ahogy szeretné: csak úgy gratuite.*

*Hagytam, hadd utazzon, mért, mit tettem volna?
Ha menni akar, menjen, ez a dolga,
Hadd érezze, hogy él, ha egyszer él,
Hadd felejtse a nyár, hogy itt a tél,
Hadd ünnepelje még egyszer magát:
A páros magány agg világ bajnokát.*

7.

*Most úgy élek, ahogy nélküle tenném,
Minden a helyén, minden rendbe' van,
Persze hiányzik az, hogy szétziláljon,
Hiányzik az, hogy átkozzam magam,
A rossz álmok, amiket okozott,
A szakadozott félbeszélgetések,
A nagy kérdés, a folyton bogozott,
Az ezerszer levont nagy tanulság,
Melynek lényege, hogy nincsen ott –
A könyveimmel így-úgy elvagyok,
Várom Linát, hogy bukkanjon fel újra,
S míg eltakarja szégyellt melleit
(Ő tudja, mért, ez nála hagyomány),
S kacag göccenve, ahogy nagyanyám,
Csak a vedelt söröktől túl savas
Gyomor hosszú nyikordulása jelzi,
Hogy itt járt ő,
Barátom, az alanyi költő.*

RÁADÁS

8.

Idill

*Egy női kórus szólt az alsó szinten,
A kertre néző kis sarokszobából,
Míg engem folyton hányt-vetett az ágyam –
Fogam csikorgatva, hogy: mi az isten!
(Ha délután van, alszom általában.)
Ha már nem alszol, dolgozni illenék,
Kemény széken lesz kemény a fenék,
Kiültem a kertbe az asztalunkhoz
Szívart is gyűjtván a kézírathoz.*

*A kórus tagjai most egymás után
– A konyhalányok barátnői voltak,
Széles csípőjű, szelíd asszonyok –
Becsukták a kertkaput sután,
A kertkapu rendesen nyikorog,*

*Én dolgozni kezdtém, s cseppekben a zápor,
Hullani kezdett a Kleistre magától,
A kapu nyílt-csukódott szüntelen,
És borzalmasan megfájdult fejem,
S a málnahányás-csillagunk, a Mars,
Ragyogni kezdett távol, mint a menny.*

9.

*S míg lassan tántorgott az úton át,
gyúlólve őket, s gyúlólve magát,
helyét nem találva a régi házban,
megfőve szürke öltönyében inkább,
feladva tervét, miért idejött,
kiment, hogy sört döntsön magába,
ha már döntené másban nem tudott.
S míg tántorgott lassan az úton át,
egy napszúrástól rekedt kutya sírt,
magányosan egy kerítés mögött,
megbánta már, hogy visszatért ide,
ahol egykor, mint legifjabbik költő,
a kártyában csak veszteni tudott,
lézengő holtakhoz beszélt csupán,
az alkotóház üres teraszán.
Így tántorgott lassan az úton át,
kipállva rendesen a téli öltönyében,
csak csontja zörgött a májusi hőben,
magába döntené ment jéghideg sörét,
amit már úgy ivott, hogy szinte hányt.*

Átsétálunk nagyanyámmal a Ferdinánd hídon a Lehel piacra

Allj meg kicsit, ez beakadt
ide. Beleakadt ez a. Nem
látod? Várj, kibogozom. Most jó.
Jól van. Vigyázz, mert ott egy
luk. Teli van kutyaszárral az
egész. Az összes változat.
Viszont legalább nem unatkozunk. Akkor
asztán, kisebb balesetek, lekonyuló csirkenyakak,
bevásárlás-ügyek, krumpli, cipelés és
kerülgetés közt tényleg átértünk a
Ferdinánd hídon. Élmunkás híd, de
mégis, nem ez a neve.
És így hazafelé is, mindig
ugyanaz, innen nézve, a Szondyból
a baloldali járda, ezt nem
tévesztettük el. A 76-os trolibusztól
rázódott a híd. Komolyan. Dőlt
a gőz, tolattak a Hámán
Kató mozdonyházból a vonatok. Így
mentünk, és elég vidáman, ha
sütött, ha nem. Karácsonykor mindig
esett a hó. Jött fel
a gőz 38 évvel ezelőtt.
Jön fölfelé a gőz, leáll
a forgalom, a troli kifarol,
pörög a kereke a jégen,
szép fehér a Nyugati pályaudvar,
zuhog a hó Karácsony délután.
Ez volt. Kis ropogás. Magától
megy. Ropog a Ferdinánd híd.

(Budapest, 1999. január 17.)

Asztal, székek, ember, nagy egyformaság

Dél előtt két órát dolgoztam főnyírásig,
és még főnyírásban is valamennyit.
Aztán néztem kifelé az ablakból,
ez jó volt, csak nem
volt jó idő. Ebédnél pont
szemben sikerült leülnöm h-val. Végre
az, vagyis hogy inkább na
végre. Irigykednek, mert pont véletlenül
szemben ülök vele. De aztán
elült onnan. Véletlenül, ez is
véletlen volt, fölállt és átült
négygel odébb. Nem nagyon fáj,
csak lesújt (v. lyt). Ha kinézek
innen, akkor nem fáj. Valahogy
nem is bizonytalankodott. Nem bizonytalan.
Feláll, átül máshova. Azonnal elfoglalták
a helyét. Leült oda egy
másik. Leül, és egyből belenéz
a tányéromba. Én is belenézek
az ő tányérjába. Asztal, székek,
ember, nagy egyformaság, az összes
helyet elfoglalják. Kinézek a képből.
Tegnap láttam az Isenheimer Altar-t,
és vettem egy futball-labdát 22
márkáért. Jól vagyok, csak nincs
levegő, vagy van, de kevés
van. Van egy ebédlőasztal, egy
kert, egy kertész, egy csomó
őszes haj, és -h, négy
székkel odébb. Egy csomag 5
Éves Terv. Igyekszek normálisan nézni.
Mindenki irigykedik. Néhányan lövöldöznek. A
társ. kérdéseket lassan megoldják. Aztán
mind meghal. És mindent elfelejtenek.
Befűtsek vagy ne. Ma is
esett. Nem egész nap, de
mégis úgy, mintha egész nap
esett volna. Mutatják, hogy megint
mit találtak el. Mindenfélét eltalálnak.
De nem az összes bemondónő

találja el, hogy milyen képpel
mondja be. Van egy, az
mindig kicsivel korábban mosolyodik el.
Aztán az időjárásnál már belejön.
Rossz, de vidám. Bemondja, hogy
esett az eső. Aztán sport.
Este kijöttem egy unalmas előadásról.
Angol nyelvű. A legváratlanabb helyeken
foglálnak el. Nem pont én
vagyok az, akinek megfelel így.

(Stuttgart, 1999. május 14.)

Emlékszem, ahogy felhúztam a szemöldököm

Este, lehet, hogy tényleg későn,
lémentem kenyérért a közértbe. Éppen
akkor ráncigálták le a redőnyt.
A pékség már biztos bezárt,
azt meg se néztem. Elsétáltam
az Izabella sarkáig, ott van
egy éjjel-nappali, de az
is zárva volt. Emlékszem, ahogy
felhúztam a szemöldököm meglepetésemben. Szoktam
én így felhúzni? Megnéztem magam
a kirakatban, az jutott eszembe,
hogy megnézem magamat. A kirakat
előtt álltam, az ujjammal feltoltam
a homlokomon a bőrt, néztem
a ráncokat. De nemigen látszott
semmi, túl sötét volt. Lepakcsolták
a lámpákat. Ez most már
lehet, hogy nem, de az
is lehet, hogy így megy.
Kicsit azért mégiscsak láttam belőle.

(1999. január 5.)

A tengeralatti bár

Prológus

Nem tudom, hisznek-e majd nekem. Az életünk felét azzal töltjük, hogy gúnyolódunk azokon a dolgokon, amelyekben mások hisznek, a másik felét meg azal, hogy hiszünk olyasmiben, amin mások gúnyolódnak.

Egy éjjel a brigantes-i tengerparton sétáltam, ott olyanok a házak, mint az el-süllyedt hajók, belevesznek a ködbe és a tenger párájába, a szél meg olyan las-san ringatja az oleanderágakat, mint a tenger az algákat.

Nem tudnám megmondani, hogy én kerestem-e valamit, vagy hogy engem követtek-e; emlékszem, nehéz idők voltak, de én furcsa módon mégis boldog voltam.

A sötétség függőnye mögül hirtelen lépett elő az elegáns, fekete ruhás öreg-úr, a gomblyukában gardéniával, és miközben elhaladt mellettem, finoman bic-centett egyet. Kíváncsian eredtem a nyomába. Szedtem a lábam, mégis nehéz volt lépést tartani vele, mintha egy arasszal a föld felett repült volna, a cipőtalpa nem ütött zajt a móló vizes deszkáin.

Az öreg egy pillanatra megállt, és úgy láttam, hogy a csillagok állása szerint jeleket rajzol a levegőbe. Aztán egyetértően bólintott, és elindult lefelé a kis lép-csön, amely a mólóról a sötét vízbe vezetett.

– Álljon meg uram – kiáltottam –, ne tegye!

De az öreg nem hallgatott rám, kis idő múlva a víz már a derekáig ért, és ő nemsokára teljesen eltűnt.

Habozás nélkül, ruhástul utánaugrottam. A víz jéghideg volt, a tenger fene-kén az iszapot hulladék- és kötélدارabok borították. A férfi után kutatva körül-néztem, és néhány méterrel a tengerfenék fölött nagy meglepetésemre egy vilá-gító cégért vettem észre „Bár” felirattal. Búvár módjára egyensúlyozva arrafelé tartott a gardéniás öregúr. Mint egy álomban, úgy úsztam én is a cégtábla felé, amelynek fénye azúrkékre változtatta a víz színét.

Stefano Benni 1947-ben született Bolognában. Napilapoknak, folyóiratoknak dolgozik, 1976-ban jelentette meg első novelláskötetét (*Bar sport*). 1981-ben lát napvilágot első verseskötete *Prima o poi l' amore arriva* (Előbb-utóbb eljön a szerelem) címmel. Regénnyel 1983-ban jelentkezik, amelynek címe: *Terra! (Föld!)*. A *tengeralatti bár* című kötet 1987-ben jelenik meg először Feltrinellinél, huszonhárom fantasztikus, komikus, lírai, olykor allegorikus elemekkel teli elbeszélést tartalmaz. Ahogyan Benni maga is írja, különös csapatot alkotnak azok, akik „elmesélik” neki történeteiket. A csapat a kötet borítóján is látható, s pontosan tudjuk, ki melyik történetet mondja. A gardéniás öregúr valószínűleg Luigi Pirandello, mellette ül Edgar Allan Poe, szemben vele Agatha Christie, ott van egy Marilyn Monroe-t utánzó hölgy, egy láthatatlan alak, egy fekete kutya a bolhájával (aki szintén nem látszik), egy sellő (akinek viszont csak az uszonya). És még más alakok. Szatirikus verseket, dalokat, mondókákat is ír, melyek 1991-ben jelentek meg először. – *A ford.*

Egy révészcsigákkal díszített építményhez érkeztem, ahová faajtón lehetett belépni. Az ajtó rögtön kinyílt, és a gardéniás öregúr megfogta a kezemet. Nem tett mást, mint hirtelen behúzott a kapun, és én máris egy kivilágított, hangulatoss, vendégekkel teli bárban találtam magam. A különböző stílusú bútorok közül némelyik a régi tengerészizlés nyomait tükrözte, bár volt egy-két egzotikus és néhány határozottan modern bútordarab is. A bárpult úgy csillogott, mint egy hajó oldalfala. A nagy hajóablakon át, az üvegekkel teli polc fölött korallcsillárokat és halrajokat lehetett látni. A vendégek pedig úgy ittak és beszélgettek, mintha egy szárazföldi bárban lennének. A könyv borítóján láthatják, hogy milyen különös csoportot alkottak, a legkülönösebbet, amelyet életemben valaha láttam.

A mixer jelzett, hogy menjek közelebb. Ironikus arckifejezése egy horrorfilm híres főszereplőjére emlékeztetett. Megkínált egy pohár borral, és gardéniát tűzött a gomblyukamba.

– Örülünk, hogy eljött közénk – mondta halkan. – Kérem foglaljon helyet, mert ma éjszaka minden jelenlévő el fog mesélni egy történetet.

Leültem és meghallgattam a tengeralatti bár történeteit.

Az első kalapos férfi története

A bolond idő éve

De a földdel,
amellyel megosztottad a
hideget,
soha többé
nem tehetsz mást,
mint hogy szereted.

(V. Majakovszkij)

El fogok mesélni nektek egy történetet a falumról, amelyet Sompazzónak hívnak, és két dologról híres, a cékláról és a hazugokról.

A falu öregje, Celso Tata megjósolta, hogy abban az évben bolond idő lesz. Azt mondta, ezt három jelből lehet tudni:

a szárcsák, amelyek minden évben átrepültek a falu fölött, most vonaton jöttek. Az állomásfőnök két, szárcsákkal teli vagon látott tovarobogni;

a cseresznyeérés késett: a fákon még a tavalyi cseresznyék voltak;

az öregek csontjai nem fájtak. Ellenben minden kisfiú köszvényben, minden kislány reumában szenvedett.

Celso Tata azt mondta, hogy szépeket fogunk látni.

Na, februárban már jött is a tavasz. Az összes margaréta egy nap alatt nyílt ki. De olyan nagy zajjal, mintha óriási esernyőket nyitottak volna ki, és aztán tessék, mindegyik ott állt a maga helyén.

A fákról csomókban hullott a hímpor. Az egész falu tüsszögött, majd egy nagyon furcsa allergiajárvány tört ki: volt, akinek az orra dagadt meg, volt, akin

kilincsek rügyeztek ki. A gyümölcs hirtelen ért be: elaludtál egy almafa alatt, amelyen még keserű volt az alma, és lekvárral beborítva ébredtél fel.

Aztán az eső produkált furcsa dolgokat. Naponta csak egy órát esett, de mindig ugyanoda: a polgármester házára. Majd a nagy fekete felhő elkezdett járkálni fel s alá a falu fölött, és alighogy meglátott valakit, aki kalapot viselt, hopp, meggyújtotta egy kis villámmal. Aztán jött egy nemi ösztönöket serkentő, illatos szél. Amikor fújt, az emberek megvadultak, kettesével, hármásával, csoportosan szaladtak a bokrokba. A pap kétségbeesett. Egyszer, amint egy párt azon kapott, hogy a sekrestyében malackodik, az ő arcát is elérte egy fuvallat, és hamarosan a szénakazalban találták meg egyik kevésbé buzgó hívével.

Áprilisban, tessék, hirtelen itt volt a nyár. Negyvenhét fok. A búza megérett, két nap alatt sült meg. Kétszáz tonna francia kenyeret takarítottunk be. Annyira meleg volt, hogy a tojás nemcsak az autók tetején sült meg, hanem már a tyúkok fenekében, szegénykék folyton kotkodácsoltak, és reggel omletteket találtunk a tyúkök szalmáján. A tavat egy kis szellő kiszáritotta. A halak a fürdőkádkban találtak menedéket, és nem tudtuk őket elküldeni, így együtt zuhanyozhattunk a pisztránggal. A harcsák az egereket üldözték. Mindannyian szalmakalapot hordtunk, de a nap ezeket is meggyújtotta, erre cinkelt vagy lemezelt kalapokat tettünk a fejünkre, de akkor meg katonák szállták meg a falut, mert egy repülőgépfelderítő azt mondta, hogy Sompazzót ellepték a marslakók.

Rögtön utána jégeső következett. Minden alkalommal három dörgéssel kezdődött, aztán az égből egy hang azt mondta „alé”, és hullani kezdtek a kenyérnyi jégdarabok. Biolóra egy nagy, parmezánsajt formájú darab esett, egy már megkövesedett hollóval a belsejében.

Aztán afrikai hőség következett. Az emberek az utcán aludtak, miközben végtagjaikat a hűtőszekrényekbe dugták. A jeges napi huszonnégy órát dolgozott, és nyár végén vett egy felhőkarcolót Monte Carlóban.

Ősszel végre lehullottak a levelek. Pontosabban kettő, egy az iskolaudvarra és egy Rovasióra. A többi mintha ragasztóval erősítették volna az ágakhoz, olóval sem lehetett őket levágni. A szőlő érett volt, de sós, esküszöm, sós, mint a hering, és az újbór csak arra volt jó, hogy a sülteket meglocsoljuk vele. Az idő megenyhült, novemberre érkeztek meg, késve ugyan, a fecskék. Egy kilencmiliós raj. Senki nem ment ki az utcára, tízezer decibeles volt a láрма. A fecskék elmentek és megérkeztek a golyák. Hoztak hatvan kínai gyereket, majd visszafordultak.

Nos, aztán a köd. Az orrunknál tovább nem láttunk. Az egyetlen ember, aki nyugodtan sétálgatott, Aeneász volt. Az orra elérte a huszonnyolc centiméteres hosszúságot. Mindannyian ködlámpával a fejünkön mászkáltunk, és megesett, hogy éjszakánként eltévesztettük a házszámot, ami nem volt rossz, mert meglepetések értek az ágyban.

A legveszélyesebbek a kamionok voltak, százhussszal száguldoztak a falu közepén, nekik a köd nem gond. Hidakat kellett a háztetők közé építeni, meg aluljárókat. Végül elhatároztuk, hogy színes falat építünk az utca két szélére, így alig láttunk belőlük néhányat.

Aztán már jött is a tél, és húsz napon át egyfolytában havazott. A falut elég hamar belepte a fehér takaró. Csak a kamionok látszottak ki. De nem veszítettük

el a bátorságunkat. Csapatokban mentünk havat lapátolni: mi, alsó sompazzóiak belapátoltuk a felső sompazzóiakat, ők meg fordítva, így a hó mindig ugyanolyan magas volt, de legalább felmelegedtünk.

Hektor, a pék továbbra is alsónadrágban dolgozott, mert a pékek nem érzékelik a hőt, jött minden reggel, és a kéményeken keresztül dobta le a kenyeret. Az információcsere végett füstjeleket használtunk, este pedig ugyanígy mesélünk egymásnak vicceket. Ebben a legjobb a fűtő volt.

Mi, emberek nem éltünk rosszul. Sompazzóban volt hús és sajt, háromezer kalória egy szelet. De az állatoknak nehezebb volt. A tehenek nem tudtak legelni, és bifszteket meg nem akartak enni. Napokig hagymával etettük őket, ettől olyan lehetetlenség volt, amivel megölték volna a kis Jézust a jászolban. A madarak lefogytak, ugyanúgy a rókák is, a menyétek a záradon át közlekedtek, és a farkasok lejöttek a völgybe, aztán a faluba, és a nappaliban találtuk őket, papuccsal a szájukban, azt a kerítő mindenüket. Közben a fehér szörnyedelem csak esett és sok falu elszigetelődött, azt mondták, hogy fönt, Montemaccóban húsz családnak már szinte semmi ennivalója nincs, és csak babot esznek. Szörnyű gyanúnk támadt, mert Montemaccóban tényleg lakott egy Bab nevű család, úgyhogy felmentünk megnézni őket, de szegények tényleg babot ettek, kis bével, és ötvenen laktak egy házban, hogy takarékoskodjanak a fával, és a babkúra miatt bizony durrantgattak, akár a háborúban, Bab nagypapa pedig halászhálóval fogta meg a legnagyobb szellentéseket, majd visszatette őket a fazékba, hogy semmi ne vesszen kárba.

Év végén a hó már hét méteres volt, és a péknek elfogyott a lisztje, így segítséget kértünk a várostól, küldtek három helikoptert, de nem nagyon volt mit enni rajtuk, kivéve az üléseket. Az erők végén jártunk, amikor Celso Tata megjósolta, hogy csak egy valaki tudna megmenteni minket, és az Ufizénia.

Ufizénia szerelő volt, aki mindent meg tudott javítani, a hidraulikus darutól kezdve a cumisüvegig, és a faluban senki nem emlékezett olyan bajra, ami nehézséget okozott volna neki. Elmagyaráztuk a problémát: vagyis, hogy csak az időt kéne megjavítani, semmi mást. Ufizénia egy kicsit gondolkodott, majd azt mondta: „Ha elromlott, meg kell csinálni.”

Megvizsgálta a dolgot, fogott egy emelőt, két darab ponyvát, gittet, egy pumpát, és eltűnt a horizonton.

Estére már vissza is jött. Elmagyarázta, hogy egyszerű az egész: a nap, ahogy hajnalban felkelt Montemacco felől, beleakadt egy villámsújtotta fába és kilyukadt. Tényleg ott volt, a másik hegyoldalon, száználmasan lelapulva. Ufizénia megragasztotta és rácsatolta a pumpát. Rövid idő múlva ki fog gömbölyödni, és újra megindul az útján. És tényleg, lassan megint feltűnt a nap, először csak gyengén sütött, majd kikerekedve egyre jobban ragyogott, elindult Montemacco felől és mindent újra felmelegített.

A hó elolvadt, és megint minden normális lett, csak mi nem.

A mixer története

Az öregek átkelése

Az öregeknek felfedezőknél
kellene lenniük...

(T. S. Eliot)

Két öregembernek egyszer át kellett mennie az úttesten. Tudták, hogy a másik oldalon van egy park, a közepén egy kis tóval. Az öregek, akiket Aldónak és Albertónak hívtak, nagyon szerettek volna eljutni oda.

Ezért megpróbálták átmenni az úton, de csúcsforgalom volt, az autók folyamatosan jöttek egymás után.

– Keressünk egy jelzőlámpát – mondta Aldo.

– Jó ötlet – mondta Alberto.

Elgyalogoltak addig, amíg találtak is egyet, de olyan dugó volt, hogy az autók a zebrán is álltak.

Aldo megpróbált átmenni, néhány méterrel előrébb is jutott, de a dudálások és a káromkodások meghátrálásra kényszerítették. Azt mondta: próbáljunk meg akkor átmenni, amikor mindannyian állnak. De a dugó miatt az öregek akkor sem fértek volna el az autók között, ha csontvázak lettek volna. Sőt Aldo nekiment az egyik autó sárhányójának, mire a tulajdonos dühösen kiszállt, a hóna alatt megfogva elhúzta onnan, és mivel nem tudta, hova tegye, egy másik autó motorházának tetejére ültette.

– Ne, ide ne – mondta a másik autó tulajdonosa, fölemelte és egy kis teherautó tetejére rakta.

Így Aldo már majdnem megérkezett az utca másik oldalára, amikor a teherautós jobbra indexelt, majd káromkodva és gyalázkodva sikerült sávot váltania, s azon az oldalon tette le, ahonnan elindultak.

Majdnem este volt már, amikor Aldónak támadt egy ötlete.

– Lefekszem az úttest közepére, és úgy teszek, mintha halott lennék – mondta. – Akkor az autók megállnak, te gyorsan átmész, aztán fölállok és én is átmegyek.

– Nem hibázhatjuk el – mondta Alberto.

Akkor Aldo lefeküdt az úttest közepére, de jött egy fekete autó, amelyik nem fékezett, és úgy ellökte, hogy majdnem az utca másik oldalára repült.

– Gyerünk, sikerülni fog! – kiabálta Alberto.

Ám most meg egy nagy motorbicikli jött, és hatalmas lökéssel Aldót ismét az indulási oldalra repítette. Az öreg háromszor-négyszer vágódott el így, végül teljesen összetörve a kiindulási ponton találta magát.

– Mit csináljunk? – kérdezte.

– Térítsünk el egy biciklit – mondta Alberto.

Addig vártak, míg egy harmadik öreg arra biciklizett, és felugrottak a nyeregbe (elfértek, mert mind a hárman nagyon soványak voltak). Aldo a pipáját a harmadik öreg vállához szegezte – őt Alfredónak hívták – és azt mondta:

– Balra mész, vagy megkeserülöd!

– Balra? De egyenesen kell mennem.

– Mész – mondta Aldo –, vagy megtöltelek dohánnyal.

Alfredo, bár nem értette jól a fenyegetést, megijedt és megpróbált jobbra kanyarodni, de egy Mercedes telibe találta őket. Jött a rendőrség.

– Hogy történt? – kérdezte?

– Én De Balla képviselő vagyok – mondta a mercedeses.

– Akkor mehet – mondta a rendőr –, és maguk, maguk mit tudnak felhozni a mentségükre?

– Át akartunk menni az úton – mondta a három öreg.

– Ez hallatlan! – mondta a rendőr. – Ezek a mai öregek! Micsoda meggondolatlanság! Túl nagy a forgalom, maguk öregek és már igen rossz állapotban vannak.

– Kérem, engedjen át minket! – mondta Aldo.

– A parkba kell mennünk – mondta Alberto.

– Ha nem mehetünk, dohánnyal töltenek meg – mondta Alfredo.

– Szó sem lehet róla, visszakísérem önöket. Honnan indultak? – kérdezte a rendőr.

– Onnan – mondta Alberto és arra az oldalra mutatott, ahová át akartak jutni.

– Akkor visszaviszem magukat, de nehogy még egyszer megpróbáljanak átjönni! – mondta a rendőr.

Így a rendőrség kíséretében át tudtak menni a másik oldalra, és eljutottak a parkba.

Tényleg szép tavacska volt ott. Annyira jól érezték magukat, hogy soha nem tértek vissza.

A tengerész története

Matu-Maloa

Igyak sós vizet ezer évig, ne érintsek többet hajódeszkrét, és haljak meg egy hintaszékről lecsúszva, ha az, amit elmesélek, nem igaz, legalább annyira, amennyire engem Jim Guineának hívnak.

A démonra esküszöm: negyven év alatt, amióta a tengereket járom, nem láttam ahhoz hasonló esetet, mint ami Charlemont kapitánnyal történt.

Évekkel ezelőtt a dél-afrikai Cape Heat kikötőjébe kerültem. Éppen egy nagyon izgalmas útról tértem vissza, az amerikai bálnavadász hajón, a Holy Mosesen szolgáltam. Hatalmas viharok, tengerbe esett emberek és oszlásnak induló bálnatetek a hírnökei ennek az egy évnek. Sőt még az egyik szememet is elvesztettem, mert borotválkozás közben vitába keveredtem egy fedélzetmesterrel. Ezért elmentem egy kínaihoz, aki a kezében tartotta az egész kikötőt, és egy nyugalmasabb hajóút iránt érdeklődtem.

– Van egy, olyan sima, mint az olaj, Guinea – mondta nevetve a kínai –, de venedd kell egy új ruhát.

Elmagyarázott mindent. Az induló hajó a Fidèle volt, egy fényesre csiszolt,

új goletta, igazi kincs. Állatkertek számára szállított ritka növényeket és állatokat. Egy angol nemesember, Charlemont volt a kapitánya. Furcsa kapitány, ahogy a kínai mondta. Minden utazásra egy teljes ruhatárat vitt magával és a szobája – legalábbis aki látta, azt mondta – szebb volt, mint Queiray admirálisé, tele értékes szövetekkel, festményekkel és két, polinéziai ébenfából készült Neptunus szoborral, amelyek a baldachinos ágy oszlopaiként szolgáltak.

Az egész hajó értékes fából készült, ragyogott minden, a gerendáktól a csavarokon át az utolsó szögig. A szakács francia volt, a másodtiszteket a Tengeri Királyság legnemesebb sarjai közül válogatták, és a matrózoknak háromszáz guineát, a szokásos bér kétszeresét fizették. De ez nem adatott meg akárkinek, hiszen a kapitány a Fidéle-hez méltó matrózokat akart fölfogadni. Magasak legyenek, a tartásuk legyen büszke és elegáns. A legénységnek inkább egy angol ezredre kellett hasonlítania, és nem a trópusi partokon olyannyira ismerős kétes alakok gyülekezetére.

– Háromszáz pénz! – mondtam a kínainak. – Ezért még illemtanórákra is eljárok, és egy rumoshordó mellett fogok aludni, anélkül, hogy hozzáérnék, ígérem!

Elmentem tehát egy borbélyhoz, aki megszabadított hat hónapos szakállamtól, a hajamat egy sárga szalaggal copfba kötöttem, a vak szememet pedig egy gyapjúsapka alá rejtettem. Azon az éjszakán két francia kereskedővel találkoztam, és a nyakukhoz kést szegezve kedvesen kölcsönvettem az egyiktől egy nadrágot, a másiktól egy zakót. Másnap reggel, amikor a mólóra mentem, bár nem néztem bele a tükörbe, tényleg csinos lehettem, mert mindenki megfordult utánam. Mikor odaértem a felvételhez sorban állókhoz, nagy meglepetés várt: pont előttem állt két volt társam a bálnavadászhajóról. Buck Shannek és Victor Fernandeznek hívták őket, és bizton állíthatom, hogy a szemöldökük ráncolásával bárkit ki tudtak volna rabolni.

Ők is megpróbáltak valamicskét javítani a külsejükön. Buck Shan, a majdnem kétméteres fekete szerzett magának egy szürke cilindert és egy azúrkék köpenyt, amely épphogy a combja közepéig ért. Fernandez katonai csizmát lopott, és egy mintás bőrzakóban díszelgett, ezt egy ingre vette rá, amely valamikor fehér selyem lehetett. Elégedetten pipáztak, és mint igazi úriemberek, a földre köpködtek. Amint megláttak, nevetésben törtek ki, mint ahogy én is röhögtem, amikor megláttam őket. Gyerekek, mit meg nem tesz az ember háromszáz guinea-ért!

Vártunk egy kicsit, hogy a sor haladjon, és a kijövő komor arcokon láttuk, hogy a kapitány tényleg nagyon igényes. Végül mi következünk, és íme ott állt előttünk Charlemont kapitány két kis tiszt között, akik épp az imént borotválkozhattak, mert úgy ragyogtak, mint a kolibrik. A kapitány viszont úgy nézett ki, mint egy nagy foka, tetőtől talpig fekete bőr egyenruha borította, zöld tollas sapkát viselt, és könyékig érő kesztyűt. Fehér arcát, amely egy vízbefúltra emlékeztetett, hosszú szőke haj keretezte, gondozott, keskeny bajusza volt és olyan hegyes kecskeszakáll, hogy kedved lett volna egy zakót akasztani rá. Festményhez hasonlított, egyszer Kubában, egy múzeumban láttam ilyen képeket. Lúdtollat lobogtatva írta fel a nevünket a fedélzeti naplóba, és olykor-olykor dohányt vett elő gyöngyházasszelencéjéből. Íme, ilyen egy angol úriember!

Az első közülünk, aki az Ő Színe előtt megjelent, Fernandez volt.

– Neve? – kérdezte a kapitány.

– Victor Hemanuel Fernandez.

– Uram...

– Ő nem, bárcsak úr lennék, én csak szegény tengerész vagyok...

Nevetés a kolibritisztek felől.

– A kapitány – magyarázta az egyik –, azt akarja mondani, hogy uramnak kell szólítanod minket, tökfej...

– Uramigen, tökfej úr.

Fernandez illemtanból nem volt valami kiváló, de nagyon fürge tudott lenni, ha akart.

Charlemont kapitány végigmérte, majd megkérdezte:

– Melyik hajón szolgáltál utoljára, matróz?

– A Holy Mosesen, uram. Bálnavadász, uram...

– És milyen munkát végeztél?

– Vágok, uram.

– Milyen értelemben?

– Abban az értelemben, uram, hogy amikor a bálnát megfogják és felhúzzák a fedélzetre, uram, bevezetünk egy szép nagy fűrész a segge lyukába, uram, és kiszedjük belőle, amit kell, a bendőjét, meg mindent, uram, míg minden csupa olaj meg bífsztek nem lesz, uram.

Szép színes nyelvezet a Fernandez úré. Charlemont kicsit összehúzta ívelt szemöldökét, és elkezdte méregetni a vágót.

– Nincs rajtad véletlenül tetoválás? Nem akarok a legénység soraiban trágárságokkal díszített matrózokat látni...

– Ő, nem, uram, vagyis épp csak valamicske, uram.

– Vetkőzz le és mutasd magad!

Fernandez sóhajtva lehúzta az ingét. A mellkasán egy szirén volt, óriási mellekkel, az egyik karján egy háromfejű sárkány, amely kínai, maláj és madagaskári nyelven káromkodásokat köpött, a másik karján egy sorozat Mary Ellen és Mary Ann átlőtt szívecskékkal, végül lejjebb egy bálna, amelynek szemét Fernandez köldöke jelezte.

– Nincs fölveve. Jöjjön a következő! – mondta a kapitány.

Fernandez nem esett kétségbe, dohányszelencéjét dörzsölgetve eltűnt.

Na, most jön az úriember, Buck Shan.

– A neved?

– Buckingham Shan, uram.

– Utolsó út?

– Nekem is a Holy Moses, uram.

– És mit csináltál?

– Szigonyvető voltam. Amikor a bálna lőtávolságba került, én tettem a dolgomat, uram, és oda dobtam a szigonyt, ahová parancsolták, uram.

Ha Buck akarja, akkor tényleg olyan, mint egy igazi dandy.

– És mi mást tudsz még csinálni egy hajón?

– Mindent, amit a démon csak csinálni tud, uram, vagyis minden kis és nagy munkát, amit parancsolnak, uram, ha a híd lemosásáról van szó, rendben, ha föl kell mászni az árbockosárba, vagy főzni kell, Buck nem hátrál meg, ha a kormány mellett kell állnom, tessék, itt vagyok, ha ezt parancsolják nekem...

– Értem, értem – mondta Charlemont. Hallottuk, hogy sugdos valamit az első tisztnek: jó fizikumú, felöltözve és megfésülködve jól fog mutatni.

– Fölvéve – mondta végül Charlemont.

– Köszönöm, uram – mondta Buck és rám vicsorított, miközben elhaladt mellettem. Én következtem.

– A neved, matróz?

– Jim Guinea, uram.

– Furcsa név...

– Árva vagyok, uram... nem ismertem sem az apámat, sem az anyámat... de Guineában születtem és ez minden, amit tudok, uram.

– Nem várjuk, hogy grófok legyenek a matrózok között, de legalább... na, mutasd magad... az utolsó utad? Ne mondd, hogy te is...

– Eltalálta, uram.

– Te is szigonyvető voltál, lefogadom... na, bálnákra nem fogunk vadászni a Fidèle-lel... képelem, hogy mást nem is tudsz csinálni, csak az ügyeidet intézni...

Nevetés a piperkőcök között. Miféle népség ez? Elhatároztam, hogy mindent egy lapra teszek fel.

– Értek a növényekhez és az állatokhoz, kapitány úr.

– Tényleg?

– Az anamande törzs egyik varázslója nevelt fel, és mindenre megtanított, amit csak tudott...

– Hát... ez változtatna a dolgon... de nem tudom, higgyek-e neked.

– A pihe, ami a sapkáján van, uram, az ororokó madár tollából származik... ez a madár csak hétévente költ.

Charlemont és a piperkőcök tanácskoztak, majd bólintottak. Felvettek!

Hát, tényleg hülyék. Nem lehet úgy hajózni a Csendes-óceán szigetei között, hogy az ember ne lásson egy ororokót. Ami a hétévente való költést illeti, hát, megpróbáltam és bejött. Száradjon ki a nyelvem, ha tudom, milyen gyakran költ az az átkozott madár!

Egy júniusi reggelen indultunk. A hídon gyülekeztünk. A kapitány megborotváltatott és megfésültetett bennünket. Új sapkánk és csizmánk volt, és kaptunk egy kék zakót, amelyre arany betűkkel volt ráírva: „Fidèle”. Soha nem láttam még ennél undorítóbb dolgot egy hajón. A parton a matrózok gurultak a nevetéstől és csókokat küldtek nekünk. Micsoda szégyen! De háromszázért akár vörösmárna színű ruhába is beöltözöm.

Charlemont kapitány kitüntetésekkel és káposztavágó késekkel felszerelt díszegyenruhában jelent meg. Egyenként végignézett mindenkit, megigazította a gombjainkat és a gallérjainkat. Mint egy anya! Aztán leült egy kis fotelbe, és kecses pózban könyökét egy delfinpálcára támasztotta.

– Matrózok – mondta –, tudom, hogy megtanultátok a fegyelmet. De amit ezen a hajón kérek tőletek, nemcsak fegyelem, hanem... stílus! A viharban is kifogástalanul kell viselkednetek. Nincs olyan óceán, amely elfeledtetheti az emberrel, hogy úriember! A Fidèle a Smithson társaság legszebb hajója. Eleganciáját a világ összes kikötőjében ismerik, mi pedig öregbíteni fogjuk dicsőséges hírnevét. Ritka növényeket és állatokat szállítunk a londoni botanikus kert számá-

ra. Felesleges mondanom, hogy ezek egészen más bánásmódot és sokkal több gyengédséget igényelnek, mint ami egy bálna feldarabolásához kell. Ezért méltónak kell lennetek a Fidèle-hez. És jaj lesz nektek, ha eszetekbe jutnak a matrózszokások, a hősködések, a káromkodások és az obszcén tréfák. Ezen a hajón semmi olyan nem fog megtörténni, ami ne történhetne meg egy angol szalonban. Ez az én jelszavam. És most indulás! A Fidèle dicsőségért és a háromszáz guineáért.

A bérünkre való célzás kisimította a megnyúlt pofákat. Olyan emberek, akik egyik kezükben késsel, másik kezükkel az oldalkötélbe kapaszkodva minden vihart és fosztogatást megéltek már, bizonyára nem nagyon lelkesedtek azért, hogy egy „angol szalonban” utazzanak.

Elhatároztuk, hogy viccesre vesszük az egészet. A hídon ilyesfajta szövegeket lehetett hallani:

– Shan úriember, lenne olyan kedves és a majomcsülkét elvenné az árbockötélről, a célból, hogy felvonhassam a vitorlát?

– Kérem, Guinea úriember, hogy a démon fojtsa meg az udvariasságáért.

– Volna olyan kedves a kurafi Macaulay úriember abbahagyni azt, hogy széllal szemben köpködi szanaszéljével büdös nyálát, úgy talán nem fogja összepiszkítani az egyenruhám! Ha nem hagyja abba, az én tisztelt kezem rögtön kisimítja a fogsorát...

– Ebben az esetben, nemes uram, semmi nem fog megakadályozni abban, hogy kipróbáljam ennek a ragyogó sajtárnak a keménységét az ön becses fatyúfején.

Így hagyta maga mögött a kikötőt a Fidèle és indult a kalandok felé. Nem értünk még ki az öbölből, amikor feljött a fedélzetre egy düledt szemű, feketébe öltözött ember. Nagyon udvariasan mindannyiunknak egyenként bemutatkozott. Azt mondta, hogy Gwiskard professzornak hívják, és mint tudós tanácsadó vesz részt az úton, ezenkívül rettenetes tengeribetegségben szenved. A kidülledő zöld szemei miatt rögtön elneveztük Gyíknak. Ezzel az utolsó meglepetéssel hajóztunk ki a nyílt tengerre, miközben Charlemont a hajó farában teázott.

– Hát – sóhajtott a fedélzet filozófusa, a holland Huysmans –, csak reménykedhetünk. Nem annak néz ki, de talán mégis jó kapitány lesz.

Huysmans tévedett. Pár nap elteltével mi matrózok azt kérdeztük egymástól, tanította-e valaha valaki Charlemont kapitányt hajózni. Látszott, hogy fél kihasználni a hajó erejét. Csak három-négy csomós széllel, félárbocra eresztett vitorlával haladtunk. Amint egy kicsit erősödött a légmozgás, amely gyorsan vitte volna a hajót, a kapitány a Fidèle-t valamelyik rév oltalmába kormányozta, és megvárta, amíg a szél lecsillapodik. Így ahhoz, hogy elérjünk a Guineai-öbölből a Bijagos-szigetekig, kétszer annyi időre volt szükségünk, mint rendszeren. De ez látszólag nem érdekelte a kapitányt: az egyetlen gondja az egyenruhánk, a sárgaréa a keménygallérunkon és a zászlófelvonási ceremónia volt. Ő és a tisztjei egész reggeleket töltöttek el azzal, hogy az útvonalat tervezgették, míg mi szabad szemmel is rögtön láttuk, mi a helyzet, különben is a part közelében hajóztunk. Rendszeren kaptunk enni, kényelmes turnusokban, de mindig büntetést kaptunk valamiért, vagy káromkodásért, vagy egy rosszul lehajtott gallérért.

Egy görög matrózra húsz korbácsütést mértek, mert rajtakapták, ahogy egy oldalkötélre teregeti a zokniját.

Júliusban elértük a Cabo Roto szigeteket. Charlemont kapitány úgy kötött ki Hugue Bay-en, hogy azt egy hajósinas is több hozzáértéssel csinálta volna. De ahogy kiszállt az uniformisában, oldalán a tisztjeivel és Buckinghamnel, aki az ernyőt tartotta fölötte, az bekerült a helyi legendatárba.

A szigetet a kabu törzs lakta, amelynek a főnöke Mahu Cabu volt, régi jó barátom. Mivel én ismertem a kabu nyelvet, szerződést kötöttünk vele, hogy elvisszünk néhány ritka növényt. Gecóval bementünk a dzsungelbe, ahol igazi paradicsomban találtuk magunkat. Geco a növények latin nevét sorolta, én meg elmeséltem a legendákat, amiket hallottam róluk. Elmeséltem neki, hogy az ourogor egy húsevő növény, de csak beteg állatokat eszik. A bennszülöttek, hogy megtudják, milyen az egészségi állapotuk, elmennek a növény előtt és felé nyújtják a kezüket. Ha az ourogor megharapja őket, akkor az rosszat jelent. Azt mondtam neki, hogy a kenyérnövény egy évben csak egy gyümölcsöt terem, de az annyira finom, hogy a madarak egy hónapig sorban állnak, hogy csipegethessenek belőle. Ha a hawazawait összetörjük és teliholddal összekeverve megisszuk, akkor lódarázssá változunk. És a wama olyan erős izgatószer tartalmaz, hogy ha csak egy szirmát is megérinti valaki, csillapíthatatlan nemi vágy ébred benne.

Gondosan összegyűjtöttük a növényeket, nagy vázákba tettük őket, este pedig Mahu főnök a sátra alatt vacsorát rendezett a tiszteletünkre. Mi két pofára zabáltunk.

Charlemont kapitány azonban nagyon válogatós volt, éppen csak megkóstolta az ételt, egyáltalán nem látszott, hogy hálás lenne ezért a vendégszeretért. Mahu főnök megkért, hogy kérdezzem meg a kapitányt, hová fognak kerülni ezek a növények, milyen szigetre, milyen kertbe. Amikor a kapitány azt válaszolta, hogy egy üvegkalickába lesznek zárva, Mahu főnök haragos lett és azt mondta, hogy inkább felbontja a szerződést.

– Mondd meg a vademberednek – felelte a kapitány –, hogy amit eddig szívélyesen kértünk, azt, ha akarnánk, elvehetnénk fegyverekkel is.

Természetesen nem fordítottam le fenyegető szavait, hanem azt mondtam Mahunak, hogy a növényeket gondosan fogják ápolni, és elviszik őket azoknak a mi szigetünkön lakó gyerekeknek, akik még sohasem láttak ezekhez hasonlókat.

Mahu főnök kétkedően rázta a fejét. Aztán tudni akarta, hogy a kapitány hiszi-e, hogy a dolgoknak van lelkük.

A kapitány nevetve magyarázta, hogy az ő országában csak az embereknek van lelkük, talán nem is mindenkinek.

Akkor Mahu főnök megkérdezte, hogyan utazhat Charlemont kapitány a tengeren, ha nem hiszi el, hogy a tengernek van lelke.

A kapitány meglehetősen haragosnak látszott és nem válaszolt.

– A tengernek lelke van, akit Matu-Maloának hívnak, és ön meg fogja ismeri őt – mondta Mahu főnök.

– Nem akarok több időt vesztegetni ezekre a vadakra – mondta a kapitány, és nagyon udvariatlanul felállt.

Visszamentünk a hajóhoz. A naszádút alatt hallottam Gecót, amint erősen kritizálja a kapitányt, az meg mérgesen válaszol neki:

– Egy dologban biztos vagyok. Egy angol úriember kulturáltsága és ezek között az ostoba legendák között nincs semmiféle lehetséges kapcsolat. Az egyetlen dolog, ami ehhez a tengerhez köt minket, az a gazdagság, amit Anglia még nagyobb dicsőségéért fogunk itt megszerezni.

Lassan folytattuk utunkat, a kapitány pedig egyre elviselhetetlenebb lett. Rögeszméi erősödtek. Ő maga fényesítette minden éjszaka a híd sárgaréz vasalásait. Alighogy meglátott egy tarajos hullámot, rögtön elkezdett morogni: – Micsoda lehetetlen tenger, micsoda utálatos idő – mintha a hullámoknak mazurkát kellett volna járniuk, hogy táncoltassák az ő Fidèle-jét. Mindig ürügyet talált, hogy megbüntessen bennünket, legyen az egy félregombolt gomb, vagy egy, ahogyan ő mondta, „szerencsétlenül” végrehajtott manőver.

Engem kértek fel, hogy legyek Geco segítője, és gyakran voltam az alsó hajóhídon, a hajó szívének nedves, rejtett dzsungelében. A növényeket gondoztuk, amelyek közül néhány már tönkrement a hosszú út alatt. Geco is egyetértett velünk abban, hogy a kapitány most már tényleg „klinikai eset”. Órákat töltött sakkozással, és amint egy hullám kicsit megemelte a hajót, felrohant a hídra és veszekedni kezdett a kormányossal. Immár fél széllel haladtunk, miközben öltönyeink nevetségesen átnedvesedtek a trópusi melegben. Egyik este, miközben az áttüzesedett tengeren vánszorogtunk, Buck azt mondta, hogy meghal az unalomtól: fogta az ukulelét és rákezdett a „Tengerész szerszáma”.

*Kannibálok ették meg az egyik lábam Hawaiiban,
és cápa falta föl a karomat Sanghaiban,
a hajódoki a másik lábamot levette,
a jobb szememet egy disznó kalóz kiverte.
Mary, Mary, egyszer visszajövök tényleg,
hiányoznak tagjaim, de a szívem még egészben,
így elleszünk majd szépen kettesben,
és egy dobozkában tartasz majd a melleden.*

*Az egyik tökömet egy tigrishal elvitte,
a másikat egy japán cápa letépte,
hajam már nincs, a fogaim elvesztek,
a tengeri bolha lerágta a füleimet.
Mary, Mary, egyszer visszajövök tényleg,
hiányoznak tagjaim, de a szívem még egészben,
így elleszünk...*

A refrént Charlemont kapitány érkezése szakította félbe, lila volt a dühtől. Megbolondultunk, hogy ezt a baromságot énekeljük a Fidèle-en? Egy angol hajó legyen a színpada ennek az ocsmányságnak? Fogta az ukulelét és széttörte a falon. Azt ordította, hogy elege van a neveletlenségünkből, és majd a korbácsot fogja inkább megszólaltatni. Ott állt fenyegetően, szétvetett lábakkal, amikor a

hajó hirtelen felemelkedett, mintha egy homokbuckába ütközött volna. A kapitány elterült a földön, s mivel a hidat éppen azelőtt mosták fel és még szappanos volt, egy fél hajóhossznyi csúszott, mint a foka a jégen.

Senkinek sem sikerült nem röhögni, nevetésünket pedig furcsa, éles zaj kísérte.

A kapitány tombolva kelt fel, és elrendelte, hogy Buckinghamet három napra verjék vasra. Ordítva próbálta visszaszerezni tekintélyét:

– Ellenőriztétek a mérőónnal... biztosan egy homokbucka van ott.

– Nem homokbucka – nevetett Buckingham, miközben elvitték –, Matu-Maloa az, parancsnok.

– Vigyétek el ezt az átkozott néger! – mondta a kapitány. Leeresztettük a mérőónt. A mélység hatszáz láb volt. Valószínűleg valami hajó lőkött meg bennünket, mert biztos, hogy nem bucka volt.

Aznap éjjel őrségben voltam. A hold egy mérföldnyire világította meg a tengert. Olyan éjszaka volt, amikor, ahogy Buckingham szokta mondani, „a ronda menyasszonyok is gyönyörűvé válnak”. Gecóval beszélgettem; a tenger csendjében csak Buck lassú kántálása hallatszott a cellából.

Meglepetésünkre egyszer csak Charlemont kapitányt láttuk feljönni a fedélzetre. Talán nem tudott aludni a meleg miatt. Egyenruha nélkül, nyitott ingben volt, szőke üstökéről folyt a víz. Biztos nem így örökítenék meg a családi képtár számára, de nem egy angol lány sóhajtott volna fel, ha így láthatta volna.

A kapitány sokáig hallgatott, elmélyülten nézte a tengert, miközben a szélcsend meleg mocsárral vette körül a szívünket és a lelkünket.

Két óra volt. Baloldalt fél mérföldre valami furcsát vettünk észre. A tenger fodrozódott, mintha valami szörnyű dolog ijesztgetné.

– Te látod, amit én látok? – kérdeztem Huysmanstól.

– Látom – mondta a holland.

– Hé, ti ketten! – kiáltott a kapitány, amikor meghallotta aggodalmas hangunkat. – Mi történik ott?

– Azt hiszem, kapitány úr – mondtam én –, hogy észrevettünk egy bálnát.

– Óh – nevetett a kapitány –, micsoda tengerészek vagytok ti! Errefelé nincsenek bálnák.

Ez egyszer neki volt igaza. Errefelé soha nem találkoztam bálnákkal. És a tenger most megint nyugodtnak tűnt. De az én szigonyvető ösztönöm azt súgta, hogy ez csak látszólagos nyugalom. Valóban, a tenger megint fodrozódni kezdett, majd szétnyílt, és pont az orrunk előtt kibukkant Matu-Maloa feje. A legnagyobb ámbráscet volt, amelyet valaha láttam, legalább kétszáz láb hosszú. Szürkés-vöröses fején vágások és dudorok éktelenkedtek, olyan volt, mint egy megkínzott, élő hegy, amely az állkapcsával képes lett volna kettévágni a hajót.

Kicsi szemével a víz felszínén mustrálta a hajót, miközben mi visszatartott lélegzettel vártunk. Aztán Matu-Maloa oldalra fordult, és ha hiszitek, ha nem, tekintetét Charlemont kapitányra szegezte. Majd egyszer csak rákacsintott!

A kapitány rettegve hol ránk, hol a bálnára nézett. Világos volt, hogy a leg-halványabb gőze sincs arról, mit kellene tennie, és mivel látta, hogy mi mozdulatlanul állunk, ő sem tett egy tapodtat sem. Matu-Maloa nézte egy darabig, aztán csapott egyet a farkával és hívni kezdte a kapitányt. Dallamos hangja volt,

akár egy víz alatti hegedűnek. Gyakran mesélték már nekem, milyen a bálna hangja, de ez volt az első alkalom, hogy valóban hallottam is.

– Mi történik, tengerészek? – kérdezte Charlemont kapitány a hajó közepe felé hátrálva.

Matu-Maloo intett egyet a farkával, aztán egész testével lemerült, majd egy elegáns fordulatot tett, miközben lefröcskölte a hajót. Nem sokkal később evezni kezdett a farkával, és a teste úgy emelkedett ki a vízből, mint egy delfiné. Egy magas sziklára hasonlított, tele volt algával és karcolással, meg a szigonyvetők jeleivel a csípőjén. Ezt látva, a kapitány rohant és bezárkózott a kabinjába. Matu-Maloo rögtön abbahagyta a mutatványt és eltűnt. Nem sokkal később a kapitány összehívott bennünket. Láttuk, hogy idegesen markolja a kardját. Az egyenruhája is rendetlen volt.

– Guinea, Huysmans – mondta –, meg tudnátok magyarázni a bálna viselkedését? Talán meg akart támadni bennünket?

– Bizonyára nem – mondta Huysmans, egyetértő pillantást vetve rám.

– Tehát... játszani akart.

– Bizonyos értelemben igen.

– Milyen értelemben...?

– Hát... ha tényleg meg kell mondanom uram... a bálna szerelmes.

Charlemont kapitány megsemmisült.

– Azt akarja mondani, hogy...

– Biztos... ismerem a bálnák szerelmi énekét és a mutatványaikat is... így csinálnak, amikor szerelmesek.

– Azt akarjátok mondani... hogy szerelmes a hajónkba?

Haboztunk.

– Valahogy úgy... – mondta végül Huysmans.

Hosszú csend következett. Aztán a kapitány cérnahangon azt kérdezte:

– Guinea matróz... az a bálna hím vagy nőstény?

– Nem tudom, uram – feleltem.

Másnap a hír, hogy egy bálna beleszeretett Charlemont kapitányba, egy szempillantás alatt elterjedt a Fidèle-en. Volt, aki röhögött, volt, aki aggódott: ki ismeri egy szerelmes bálna szándékait? Egy dologban viszont mindenki egyetértett: Matu-Maloo biztosan megint jelentkezni fog. Ami estefelé be is következett.

A kapitány nagyon idegesen jött le a hajóhídra, és mindenfelé parancsokat osztogatott. Sápadt volt, mint aki le sem hunyta a szemét egész éjjel. Pont amikor az őrszemek elhelyezéséről kiabált valamit, a hajó faránál megjelent a Cet.

A fején algákból álló tollbokrétát viselt. Ravaszkas tekintettel nézett bennünket, és éles hangokat kezdett kibocsátani, miközben ide-oda forgatta a fejét. A kapitányt utánozta!

Ha Charlemont kiabálva a hajó orrába ment, ő is arrafelé tartott. Ha a hajó farába ment a kötélzetben botladozva, a bálna is úgy tett, mintha a tengerben bukdácsolna, és komikusan kiáltozott, a hasára fordult, és algákkal teli fejét rázogatta.

Mígnem a kimerült Charlemont kapitány lihegve megállt és így kiáltott:

– Átkozott bestia... mit akarsz tőlem?

Matu-Maloa válaszként lelocsolta és vidáman kiáltott egyet.

A kapitányt dühkitörés kerülgette, levett egy szigonyt a naszádról, és a bálna felé dobta. Természetesen még csak a bőrébe sem vágott. De ez a fordulat nagyon megzavarta Matu-Maloát. Nagy ugrásokkal távolodott a hajóntól, majd megfordult, nekifutott és megcélozta azt. Ordítottunk a félelemtől, és már volt, aki a naszádhoz indult volna, de néhány méterre a Fidèle-től a bálna lebukott, és hallottuk, amint érdes háta súrolja a hajógerincet. Amikor a másik oldalon előbukkant, mint egy sértett szerelmes, éles, panaszos hangot hallatott és eltűnt.

Aznap este, egy páran tengerészek titkos összejövetelt tartottunk a kintinban. Buckingham azt mondta, hogy veszélyben vagyunk: a bálna nem fogja elviselni, hogy visszautasítsák. Huysmans állította, hogy érti a bálna szándékait, de a kapitányéit is: mit kellene tennie? Meghívja vacsorára? Én azt mondtam, hogy mióta bálnavadász vagyok, nem láttam ehhez hasonló esetet, tehát az egyetlen dolog, amit tehetünk, az az, hogy várunk.

Aznap éjjel a bálna visszajött. Mindannyian hallottuk a szerenádot, amit a kapitányhoz intézett, aztán a kapitány előbb dühödött, majd könyörgő ordítását.

Minden éjjel visszatért és követte a hajót Hujangos felé vezető útján.

Míg végül egy este megálltunk egy kikötőben, hogy feltöltsük édesvízkészletünket. A tengerfenék nem volt mélyebben húsz lábnál, a bálna így is eljött. A pofáját majdnem a hajónak támasztotta. Hajnali háromig énekelt, amíg a kapitány ki nem jött a kabinjából. Őrségben voltam, így mindent hallottam, amit mondott.

– Matu-Maloa – kezdte halkán Charlemont –, próbáld megérteni a helyzetemet: én egy régi angol nemesi család sarja vagyok. Családom férfitagjai kizárólag olyan nőkkel házasodtak, akik legalább negyedrészen királyi vérből származtak. Gondolod, hogy kihirdethetném, hogy egy bálnával jegyeztem el magam? Tudom, hogy te vagy a tenger királynője. De különböző világban élünk. Én nem tudok a víz alatt lélegezni. Te meg nagyon unnád a krikettet. Kérlek, hagyj békén. Képzeld el, micsoda botrány lenne, ha mindez kitudódna Londonban...

Matu-Maloa hallgatta, és újabb szerelmes, hívó hangot bocsátott kapitánya felé.

– És végül azt sem tudom, hogy férfi vagy-e vagy nő. Közöttünk semmiféle kapcsolat nem jöhet létre. És végezetül: vőlegény vagyok.

Ezekre a szavakra Matu-Maloa énekelni kezdett. Megfordította hatalmas fejét, nagy kanyart írt le és eltűnt. Nem láttuk többet.

Ahogy az ördög akarta, néhány napra voltunk már csak a céltől. Charlemont kapitány nem jött le többé az alsó hajóhídra, és Huysmansra hagyta a parancsnokságot. A Fidèle gyorsan haladt, és mi már arra gondoltunk, hogyan fogjuk a leggyorsabb, leghaszontalanabb módon elkölteni a háromszáz guineát.

Amikor már látszottak az angol partok, a kapitány hívatott. Egy nádszéken üldögélt az üvegházban, a párás dzsungel közepén, amely tele volt mérges rovarokkal. Senki sem ismerte volna fel benne a tökéletes angol nemes urat, aki Cape Heat-ben szedte fel a horgonyt. A szakálla hosszú volt, a haja kócos, az egyenruha helyett egy gyűrött házikabátot viselt. Búzlótt a rumtól.

– Guinea matróz – mondta nekem –, van egy javaslatom a számodra. Ünnepelesen meg kell esküdnötök, neked és a többieknek, hogy egy szó sem fog elhangozni a szárazföldön arról, ami itt történt. Kész vagyok arra, hogy még száz guineával egészítsem ki a háromszázat. De meg kell győznöd a többieket, hogy még egy jellel sem szabad utalniuk a bálnára.

– Azt hiszem, kapitány úr – mondtam –, hogy száz guinea mindenki szájára lakatot fog tenni.

– Tehát – mondta a kapitány, miközben imbolyogva felállt – nem volt itt semmiféle dallamos hangú bálna vagy ámbráscet. Lázálom volt csak, amit a meleg, trópusi éjszaka okozott. Megyek és elfoglalom a helyem országom előkelő társadalmában.

Nem tudom, hogy csak én hallottam úgy, vagy a kapitány tényleg mintha valamiféle undorral ejtette volna ki az „előkelő társadalom” szavakat...

A londoni kikötőbe érkezésünk estéjén a Smithson társaság nagyon kitett magáért. Ott volt az elnök és az elnökhelyettes, a mezőgazdasági miniszter, valamint az egyetem zoológiai és botanikai fakultása. Ott voltak a feleségek is, mint a medúzák, úgy röpködtek a fehér és rózsaszín alsószoknyák, pörögtek a napernyők. A Fidèle-re való várakozás közben, az igazat megvallva, történt egy furcsa epizód. A tengerből kikelt egy ember, teljesen felöltözve, gardéniával a gomblyukában. Felkapaszkodott a mólóra, nem fogadott el semmilyen segítséget, és gyorsan távozott, mintha valami közelgő veszélytől félt. De az ünnep hangulatát a zenekar rögtön helyreállította, amikor elkezdte játszani a „Thanks for the Beautiful Roses”-t. Díszőrség lépegetett harciasan a napon. A jelenlévők között ott volt Charlemont kapitány édesanyja és édesapja, nemkülönben a menyasszonya, Lady Ashley-Compcott, Sunbury márkikisasszony talpig barackban, arcát nemes nyúlful keretezte.

A fúvósok rázendítettek, a móló deszkapallói megremegtek, amikor a Fidèle, tökéletes kormányzással (nem Charlemont irányított) befordult az öbölbe és hozzáfogott a kikötéshez. A kis gyöngyház messzelátók a kikeményített mandzsettás kezekből a felékszerezett kezecskékbe vándoroltak. És a hajóorrban hamarosan megjelent Charlemont kapitány szép arca, amelyen a tengeri utazás semmilyen nyomot nem hagyott, sápadtan indult el, sápadtan tért vissza. Szüleinek szíve repesett a büszkeségtől, ugyanígy a menyasszonyáé is, és meglehetősen plebejus dolog volt ugyan, de ez a szív az illendőnél bizony gyorsabban dobogott. Mi mindannyian egyenruhában sorakoztunk fel, és egy napig úgy éreztük, hogy velünk kezdődik az ország történelmének és botanikájának új fejezete.

A Fidèle a mólóhoz közel kötött ki, mi leengedtük a naszádokat. Először a kapitány szállt be, én voltam mellette és Buckingham, s egy gyönyörű szép pálmáigat tartottunk a magasba, csúcsán az angol zászlóval. A kapitány lépett elsőnek a móló lépcsőjére, hogy kezet szorítson a miniszterrel. Rögtön észrevette Lady Ashley-Compcottot, és egy pillanatra megfedkezve az illemről, ahelyett, hogy kezet csókolt volna neki, megölelte. Miközben a két fiatal ott állt a nemes urak és hölgyek színe előtt, a zenekar rákezdett a „Together”-re. De kellemetlenül, hamisan játszottak.

– Mi ez a szörnyűség? – ordított gróf Charlemont papa –, mi történik önökkel?
– Bocsánatot kérünk – mondta a karmester –, de nem tudunk játszani. Egy furcsa hang megzavart bennünket. Meg a móló is nagyon imbolyog.

Valóban így volt. A móló vészesen nyikorgott. És világosan hallható volt egy kellemetlen, nem emberi hang, amely a „Together” dallamát utánozta.

– Ő az – kiáltotta Buckingham. – Idáig eljött!

Pontosan ebben a pillanatban Matu-Maloa farkával a móló egyik pillérére csapott, az félelmetesen kilendült, majd a bálna, a féltékenységtől esztét veszítve, fejével nekiment a többi pillérnek. Repültek a deszkadarabok és a napernyők. Kitört a pánik, mindenki üvöltözve keresett menedéket, volt, aki a part felé rohant, volt, aki beugrott a vízbe. A móló már majdnem darabokra esett, de Matu-Maloa tovább folytatta a rombolást, az őrség lövései meg sem karcolták. Vízbe estek márkik, botanikusok, oboások. Végül a cet a móló utolsó épen maradt darabjához ért, ahol Charlemont kapitány állt, szorosan a menyasszonyához simulva.

– Menekülj! – kiáltotta a kapitány, messze ellökve magától Lady Ashleyt. Rögtön utána a szörny hátára esett (vannak, akik azt mondják, hogy ugrott), amely, anélkül, hogy lemerült volna, teljes sebességgel elúszott. Amikor a láthatárra ért, a kapitány egy kis madárhoz hasonlított, aki egy elefánt hátán ül.

A történet itt akár be is fejeződhetne. Felesleges megemlítenem, hogy hatalmas botrány volt, mert nem mindennapi eset, hogy egy bálna elrabolja az angol nemesség egyik sarját, akár beleegyezett ebbe az illető, akár nem. Két hónappal később a kapitányt végleg halottnak nyilvánították, és a glenmore-i családi kriptára a következő feliratot vészték:

NEMES SZÍVÉT ELRABOLTA A LEVIATÁN DÜHE

Ha így van, ámen. De én inkább egy barátomnak hiszek, aki az Antillákon él, és aki, miután visszatért egy hosszú útról, elmesélte, hogy a Celebes egyik szigetén a bennszülöttek furcsa istent imádnak, akit Charmaloának neveztek el. Megmutatta az istent ábrázoló szobrocskát: egy bálna volt, hátán kis figurával, aki zöld tollat visel a kalapján.

SZOKÁCS KINGA fordítása

Ballada az badi-billdingnek nevezött erő-próbálásról,

mellyben az asszony-állatoknak kívánságin zsörtölődék vala
– az Hardfloornak az Chillin Six Feet Deep nótájára –

*Hejj, ha egy mennyetske szerezni akar magának,
ditsér es tapitskol, egy-folytában tsak hizellkedik.
Tsoda hát, ha véle a schusnyásban találnek?
De jajh, árát utánna kammatostul szedik!
Mert hogy eljön ideje az kevéske pihenőnek,
es cigarettával szájamban az napra kifekszem,
szörnyű baja támad üstöllést az nőnek:
hogy nem eléggé nagy vádlím és bitzepszem!*

*Feszengetem hát keményen, jobbra-ballra,
de tsak nem jön bé az ravasz takktika;
az czudar asszony-állat meg tsak nevet arra,
hogy veres lesz fejem, mint a tőtött papprika!
Es mondja, hogy bezzeg ám a Gyúri,
lehetnék oly izmosch, ha vallóban igyekszem:
tsak járjak le folyton az terembe gyúrni,
s lesz akkor nagy vádlím és bitzepszem!*

*Imígyen kell szégyenüljek az fehérnépnek előtte,
hej, az vékony alkat már nem divat máma:
lassan szokhatok rá az ruschnya szteroid-befőltre,
jajj, tsak kimélj meg attól, hogy majd az viagggrára!
Dejszen mindenképpen igazodnom kell-e,
vagy baj-é, ha tán másommal ditsekszem?
Ott az genius, intellekt és szipporkázó elme:
nem kell, hogy nagy legyen vádlím és bitzepszem!*

*Hercegnő! Látod, badibillder nem leszek én már,
keressen más az fitnessz-zenter ticketten –
tán úgy is fel tudok mászni hozzád a létrán,
hogy nincsen oly nagy vádlím és bitzepszem!*

Kanada

Hideg volt már, november vége, talán december eleje, de én nem fáztam akkor éjjel, ugyanis előző este a gyufahúzásnál a szerencse mellém szegődött, nekem jutott ismét a rongyszőnyeg. Még azt az újságot is magamra terítettem, amit Filippó hozott néhány hete valahonnan, s amit megtartottam, mert ünnepi szám volt, majdnem dupla, melegebb, mint a napilapok általában.

Hőesésre ébredtünk, diónyi pelyhekben hullott. Valamikor hajnalban kezdhettem, mert amint félrehúztam a marhavagon ajtaját, szokatlan kép tárult elé. Nem láttam a végtelenbe igyekvő síneket, a vágóhídhhoz vezető út lepszikított betonját, mindezt jótékony fehér hab takarta, mintha egy könyörületes lélek friss sörrel töltötte volna az állomás öblét. Megvártam, míg Filippó negyvennégyes surranója elmerül a hóban, ezután merészkedtem csak a talpfák közé, ügyelve, hogy lehetőleg azokon lépdeljek, bokacipőm ne süllyedjen mélyre. Kár volt azonban óvatoskodnom, mert azon a reggelen Filippó úgy döntött, nem megyünk el a kerekas kútig, helyben ejtjük meg a tisztálkodást. Egy váratlan mozdulattal felkapott, fejem és lábam helyet cserélt, jobb kezével erősen fogta derekamat, miközben baljával arcomra kente az undorító kristályokat. Hatalmas teste rázkódott a nevetéstől, éreztem, gyengül, de ő tizedmásodpercre sem pihenve maszatolt. Már azt hittem, elejt, s én belefűrődök orrommal a kavicságyba, ám ekkor hirtelen visszafordított, és letett, talán, hogy lássam, ő is beletemeti arcát havas tenyerébe. Amíg lódenem aljával körbetöröltem homlokomat, Filippó előszedte a fejszét, ma több napra vágunk, nyilatkoztatta ki, lehet, hogy nagy hó lesz.

Az erdő felé indultunk, jó három kilométer, nem szóltam semmit, de magamban igazat adtam neki, amiért ilyen előrelátó, s örültem is, hogy nem kell egyedül mennem, hiszen aznap én lettem volna a soros. Csendben haladtunk el az őrház mellett, csak a hó ropogott lépteink alatt. Benjámin bakter szundított, tehette, hiszen ezen a töltésen ritkán jár szerelvény, a kilenc óra nulla ötös az első, s az még messze. Ha aludt, hát bizonyosan zöldhasú sörösüvegekről álmodott, amint azt mesélni is szokta, általában akkor, ha Filippó teli szatyorral jön meg a városból. Olyankor Benjámin bakter meglátogat minket a marhavagonban, az ajtót behúzzuk, s ő velünk sörözik jóízűen. Néha ránk vigyorog, akkor mindig a százados úr feleségéről kérdez, akihez Filippó négy-öt naponta jár, amikor az asszony egyedül van, amikor a bakák előre tudják a szolgálati beosztást. Filippó elkomolyodik ilyenkor, borotválkozni csak kell valahol, dörmögi az orra alá, s cigarettával kínálja Benjámin baktert, aki több szálát is kivesz a dobozból, jól van, mondja békülékenyen, bennem bízhattok, s a gyújtásra mutat, amit az ő tudtával vágunk az erdőszéli rönkökből, meg a tábori kályhára, amit segítségével sikerült kicsempésznünk a laktanyából.

Filippó néhány hete mondta, hogy fölösleges nagyon berendezkednünk, úgysem maradunk sokáig a marhavagonban. Még az esztendő vége előtt, meglátom, elmegyünk innen, s úgy lesz minden, ahogy annak idején az otthonban ígérte. De senkinek ne mondjak egy szót sem, még Benjámín bakternek se, mert akkor nem tehet semmit. Tudtam, Filippó Kanadában szeretne élni, legalábbis az otthonban ezt mondta mindig, ha a jövőről kérdeztem. Filippó szerint Kanada nagy ország, békésen elfér benne mindenki. Néha ugyan hatalmas a hó, de a hó alatt arany van, ezért az emberek és a srácok gazdagok, szánon közlekednek, a szánt meg kutyák húzzák, nem kell gyalogolni. De ott sincs mindig tél, ott is csak úgy követik egymást az évszakok, mint nálunk, és a fiúknak jó dolga van, nyáron nyaralnak, télen meg a hegyekbe mennek, még azok is, akiknek egyetlen rokona sincsen. Kanada egy ilyen ország.

Amint megérkeztünk az erdőszélre, Filippó legörgetett az árokba egy hosszabb rönköt, azok közül, melyek még nem voltak ölbe rakva, kérgét megtisztította kicsit a rátapadt hótól, hogy lássa, van-e benne görcs, azután nagyot lendített a fejszén, s élet hol jobbra, hol kissé balra tartva ütemes csapásokba kezdett. A két rövidebb darabot is kettévágta, a negyedeket szintén, az egész művelet nem tarthatott tovább huszonöt percnél. Amikor ezzel megvolt, előrenyújtott kezeire raktam a fa nagyobb részét, aztán felnyaláboltam a maradékot, és a fejszét vállamra perdítve utána indultam.

Szinte abban a pillanatban, ahogy visszaértünk a marhavagonhoz, a hóesés elállt. Miután leraktuk a fát, a megmaradt gyújtós mellé pakoltam a hasábokat, és elkértem Filippótól a gyufát, hogy befűtsek a kályhába. Korábban a borszeszégőn melegítettem az ételt, de mióta Filippó elhozta a laktanyából a kályhát, azon készítem. A dolog nem túl bonyolult, mindig konzervet eszünk, általában töltött káposztásat, mert a bakák is ezt kapják bent. Egy sörért három adagot adnak, igaz, a konzerveknek kissé fém ízük van, de megmelegítve, friss kenyérrel nem is kívánhatunk jobbat. Adamik tizedes négy-öt naponta kerül felénk, általában az azt követő napon, amikor Filippó a százados úr feleségéhez megy a városba. A tizedes szeptember vége óta mindig két újonccal jön, s ahogy megejtjük az árucserét, kíséretével tovább indul a határ felé.

Adamik tizedes aznap váratlanul állított be, talán ha két nappal előtte járt nálunk, Filippó borostái éppen csak látszottak. Azon, hogy a tizedes egyedül jött, mindketten meglepődtünk, de láttam, Filippó különösebb jelentőséget nem tulajdonít ennek, sőt mintha az első pillanatban örült is volna. Adamik tizedesen viszont az öröm leghalványabb jele sem látszott, pedig víg kedélyűnek ismertem, olyannak, aki elégedett az életével. Hozzám is volt mindig egy-két szava, igaz, csak jelentéktelenek. Ám ezen a napon Adamik tizedes nem sokat beszélt, úgy tett, mintha engem észre sem venne, és Filippónak is csak annyit mondott, hogy megjött a konzerv, és hogy sört most nem kér, majd máskor. A hátizsák tartalmát a tizedes a marhavagon deszkáira borította, a töltött káposztás konzervek szanaszét gurultak, a zajtól alig hallottam, hogy Adamik kihívja Filippót a vagonból. Amit beszéltek, nem sokáig tarthatott, mert mire sikerült egy helyre gyűjtenem a kóbor konzerveket, Filippó visszatért. Bizonytalannak láttam, olyannak, mint még azelőtt soha. De a bizonytalanság hamar eltűnt az arcáról, talán ha néhány másodpercig volt ott, s aztán Filippó ismét olyan lett,

mint máskor. Bemegyek a városba, kora délután itt vagyok, mondta, és kabátjába gyűrve az ócska műbőr fülesszatyrot, elindult. Már több száz méterre járt, amikor utánanéztem. Határozott és nagy léptekkel ment a friss hóban. Behúztam a marhavagon ajtaját, hogy ne menjen ki a meleg.

Egész nap nem csináltam mást, csak tüzeltem, és már délelőtt ki-kilestem a vagon rácsos ablakán, hogy lássam, jön-e Filippó. Nem jött, se kora délután, se később.

Aznap éjszaka rosszat álmodtam, olyat, ami azóta többször visszatér.

Az álomban két egyforma ember jött egyforma bőrkabátban. A vágóhídnál szálltak ki egy katonai dzsipből, s ugyanolyan határozott és nagy léptekkel indultak a marhavagon felé, mint ahogy Filippó aznap reggel távozott. Egyikük elhúzta a vagon ajtaját, a másik meg azt mondta, gyere, öcsi, kocsikázunk. Felvettem a lódenemet, és indultam. Amint leértem a talpfák közé, az egyik bőrkabátos megfogott, nem erősen, csak éppen rátette a kezét a karomra, a másik meg fellépett a marhavagonba, kigombolta a kabátját, aztán a nadrágját, és levizelte a tüzet meg a kályhát. Azt hiszem, ekkor kezdődött bennem a félelem. A vágóhídhhoz vezető úton indultunk el a kocsi felé, s az járt a fejemben, hogy azon a betoncsíkon, amin korábban az állatokat kísérték utolsó útjukra, most én megyek. A gondolattól megrémültem, ezért másra próbáltam terelni a figyelmemet. A hófoltokat néztem, a sarat meg a tócsákat, ami a délelőtti hóból maradt, és a hólében feloldódott ürüléket a betonon, ami a Hold fényében úgy csillogott, mint az arany.

A dzsip hátuljában, ahová be kellett szállnom, Benjámín bakter és egy szemüveges férfi ült. Korábban sok minden átfutott rajtam, s addig a pillanatig, míg ki nem nyílt a dzsip hátsó ajtaja, abban reménykedtem, hogy az otthonba visznek. Ám amikor megláttam Benjámín bakter csodálkozó és félelemről árulkodó arcát, már biztosan tudtam, hogy sokkal többről van szó. A két egyforma ember előre ült, és a város felé indultunk. Fogalmam sem volt, hogy hová megyünk, de az meglepett, s ettől a félelem csak még nagyobb lett bennem, hogy átmentünk a városon, s csupán jó néhány kilométerrel arrébb, miután befordultunk egy mellékútra, és áthaladtunk egy erdősávon, álltunk meg. Egy kastélyforma épület előtt parkoltunk, két nagy autó mögött. Az autók feketék voltak, az épület sárga, és a hatalmas ajtóig lépcsősor vezetett. Órákig tartott, míg felértünk, legalábbis akkor úgy éreztem. S azt is éreztem, hogy valami visszafordíthatatlan történik, olyan, aminek nem szabadna.

Az épület kissé túlméretezett előcsarnokából lépcső vezetett fel egy hosszú folyosóra, ahonnan jobbról és balról is ajtók nyíltak. Az ajtók egyikén-másikán kijött vagy bement egy-egy sötét öltönyös ember, többnyire húsz-harmincévesek, kezükben mindenféle gépelt papírokkal. Néhányan közülük elhaladtak mellettünk, ám egyikük sem nézett ránk, de a minket kísérő bőrkabátosok sem vettek róluk tudomást. Benjámín bakter a szemüveges férfival és a másik kísérlőnkkel együtt bement az egyik ajtón, amire semmi más, csupán egy kilences szám volt felírva. Én tovább mentem a másik bőrkabátossal, egészen a harminchetes ajtóig. Kísérlőm oda kopogott be, s meg sem várva a választ benyitott, ki-

tárta előttem az ajtót, és elment. Az előzmények után arra számítottam, hogy a szobában durva emberek lesznek, és mindenféle kérdéseket tesznek majd fel. Ehelyett csak egy szőke fiatalember volt ott, aki az íróasztala mögött ült, és aki hasonló fekete öltönyt viselt, mint azok, akikkel a folyosón találkoztunk. A fiatalember azt kérte, hogy vegyem le a kabátomat és foglaljak helyet. Amikor leültem az íróasztal előtti székbe, eléem tolt egy gépelt papirost, és azt mondta, ezt írjam alá, s már végeztünk is. A papír tetejére a nevemet és a születési dátumomat írták fel, meg anyám és apám nevét. Ezen kívül mindössze húsz gépelt sor lehetett az oldalon. Hozzákezdtem, hogy elolvassam, de a fiatalember sürgetett. Igaz, csak annyit mondott, hogy mi lesz már, ám ezt olyan hangsúllyal, hogy éreztem, nincs időm olvasgatni. Ennek ellenére, miközben a tollért nyúltam, átfutottam a szöveget. A nevemet többször leírták, és a Filippóét is, de néhány számomra idegen név is volt a papíron. A szövegben egyebek mellett az állt, hogy azokat a feljegyzéseket, amelyeket Filippó négy-öt naponta készített a laktanyában folyó tevékenységről, az ő utasítására én égettem el aznap délután a laktanya tulajdonát képező és onnan kicsempészett tűzhelyben. Dátum is volt a papíron, a fiatal férfi a mellé bökött ujjával, s azt mondta, némi gúnnyal a hangjában, hogy ott kell aláírnom, igazán nem nehéz feladat. Miután a dátum mellé biggyesztettem a nevem, azt kérdezte, van-e még az ügyről valami közölnivalóm. Én bizonytalanul ingathattam a fejem, mert a fiatalember felállt az asztaltól, szigorú tekintettel nézett rám, és megkérdezte, hogy tudom-e, melyik napra tervezte Filippó szökésünket az államhatáron. Nem beszélünk ilyesmiről soha, ezt válaszoltam, azt hiszem, vagy valami ehhez hasonlót. Láttam, a fiatalembert nem lepte meg a felelet, az arca inkább elégedettséget tükrözött. Visszaült az íróasztalhoz, s nem is kérdezett többet, de ha kérdezett volna, akkor sem árultam volna el, hogy Filippó meg én Kanadába készülünk.

Már több mint egy hónapja, hogy Filippót várom. Volt időm gondolkodni a történeteken, és tudom, nagyot hibáztam. Egyetlen mentségem, hogy Kanadáról nem beszéltem. Mióta Filippó elment, a vagon megváltozott, most már van ágy, és egy keskeny rácsos ablak, szemmagasságban. A változást követő első nap reggelén azt hittem, az ablak tejüvegéből készült, de aztán rájöttem, hogy csak az éjjel esett nagy hó takarta el a kilátást. A hó még aznap elolvadt, és beszűrődött a délutáni napfény. Úgy emlékszem, ez a délutáni napfény volt az első jó dolog, ami történt velem azóta, hogy Filippót nem láttam. Néhány hete figyelem a látóhatár szélét, és egyre biztosabb leszek abban, hogy hegyek vannak ott, hiszen a távolban napról napra ugyanazok a körvonalak rajzolódnak ki. Ám a kulcsos ember, aki reggelente kikísér a vécére, s napjában háromszor ételt hoz, nem mond semmit a hegyekről, hiába kérdezem. Legföljebb a fejét ingatja, vagy nevet. Néhány napja papírt és ceruzát hozott, és azt mondta, írjak le mindent, ami eszembe jut, hogy addig se unatkozzam. A kulcsos ember nagyon rafináltnak hiszi magát, de eldöntöttem, hogy egyetlen sort sem vetek papírra, vagy ha mégis, nem mutatom meg neki.

Legalábbis addig, míg Filippó vissza nem tér hozzám.

Mint aki nyakkendők közt válogat

Egykettőre negyvenévesek leszünk,
meglátod, mondja a feleségem
a fürdőszobaajtóban megállva,
pedig csak most múlt harminckettő.
Aztán egykettőre vége is az
egésznak, teszi hozzá. Én el-
szaladok felháborodva, persze
igaza van, remélem, meglátom,
kéne mondani, de ez csak most
jut eszembe, akkor álmatlan
tegnapi éjszakámra hivatkoztam,
a halál olyan közel volt, mint
a sötétség, a szomszéd szobába
a pontatlanul leengedett redőnyön
legalább fénycsíkok estek,
a lélekvándorlás lépcsői,
egy tenyér összegyűjtötte
a szívverésemet, pár ujj
a lélegzetem között keresgélt,
mint aki nyakkendők közt
válogat. Engem véd a nemléttől
tartott három lépés távolság,
de éjszaka megfájdul a torkom,
vér ömlik a számba, ne veszekedjünk
ezen, ki kell támolyogjak a
konyháig, néznem kell
a besüítő holdat, és azt
motyognom, de jó,
hogy már nincs tegnap,
de jó, hogy még nincsen ma.

A vadász és a vadak

1

*Minden csoda három napig
tart, minden elhatározás egyig.
Az új év két hét múlva szürkévé
kopik, városi hó. Melegfront*

*jön. A gomba kihajt a földből,
máris féreg járja, vagy eltapossa
egy arra tévedő szarvas, akit
meg fejfájás kínozt. A vadász*

*távcsöves puskája elhomályosodik,
a lesbe becsöppög az eső. Gumi-
csizmája szárából előkotor egy*

*pipát, rágyújt, két gyanútlan
kiránduló pont az ő leshelye
mellett guggol pisilni.*

2

*Aztán felhúzzák a nadrágjukat,
és észreveszik a létrát. Kihajol
hát a lécek között. Maga
végig itt volt? Igen, de*

*elfordultam. Fölkapaszkodnak
a rejtekbe, a környező hegyek
nevét tudakolják. Lemaradunk
a többiektől, mondja az egyik,*

*hogyan is van, vadász ül,
hosszú, méla, idézi a másik.
Vaddisznó csörtet a fák közt,*

*sebezhetetlenül, mint akit véd
az alkalom alkalmatlansága,
a nők arcán a meglepődés.*

*Minden meglepődés három
percig tart, minden öröm egyig.
Mi lett volna, ha kicsit előbb
ér ide? Semmi. Akkor talán*

*lelövöm. De nem lett volna
jó, ismerem azt az állatot, pár
szót beszél is, panaszkozhatott
volna, netán elmorog egy imát*

*önmagáért. Akkor köré gyűlnek
a harkályok, lábra kapnak a tölgyfák,
a hegy az oldalára billen,*

*és mi vagy fölrepülünk, vagy
belezuhanunk a folyóba, minden-
képp új életet kell kezdenünk.*

Meredek part

*Hogy nem tehetek róla, az
nem csökkenti a felelősségem.
Sőt. Fordítva nem igaz.
Akármit csinálsz, a világ
másfelé halad – mint kéne.
Ez meg túlzás. Bár fordítva
nem igaz. Az ember, ha
kicsit odafigyel, észreveszi
a hibáit odabenn egy mozdulat
vagy egy szó mélyén, sikló
ladikból egy magányos
lábnyomot az iszapban.
Se párja, se folytatása.
Ki állt itt féllábon, órákon
át a vízben? Szeme is
csak egy volt és éberen
figyelte maga körül a dolgokat,
míg sirály nem telepedett
rá és csőrét a vállán
meg nem fente? Hogy ment*

el innen? Túl messze és túl
magas a part. A tekintetével
a sziklába kapaszkodott
és átlendítette magát rajtuk.
Attól fogva a lába helyett
a látásával lépegetett,
a hallásával kapaszkodott.
És a lábfeje periszkópként
kémlelte a tájat. Aki nem
tud kijutni innen, dőlök
hanyatt a csónakban, annak
nincs segítség. Fák lombja,
kék ég, tűző nap billegnek
előttem. Fordítva nem igaz.
Felelős vagyok, de nem változ-
tathatok semmin. Feladat ez is.

Ami már nem az ami más

(Tizenkettedik levél)

– töredékek –

mit is kezdhethénk ennyi
év után mit kezdhethénk
már külön-külön fölöslegessé
idejét múlttá és idegenné
válva jó hát elviselni inkább
e vértelen hömpölygő lét
lassú áramlásait egy ágyba
egymás mellé bebújni egy
ágyból kelni akkor is mikor
már nem – mondod – nem
is vonzzuk nem kívánjuk
csak taszítjuk egymást

*

és lekapcsolni a villanyt
még egy utolsó pillantást
vetve aznapi mindennapi
életünkre mielőtt végleg
sötétbe borul minden és
hintázik és lebeg körülöttünk
és csak a lassan gomolygó
düh marad melynek egyértelmű
iránya és célpontja a másik
amit ő mondott amit ő
csinált vagy elmulasztott vagy
amit szétrombolni látszott

*

s a hol közelebbről hol
távolabbról érzékelhető
zajokból neszekből csak
az marad szétrajzó

*gondolataik háttérében
hogy ott vannak egymás
mellett a vaksötétben s a
paplan alatt némán lapu-
lókat a csendjük a szótlan-
ságuk az egymást hallgatás-
sal büntető szándék rin-
gatja át egyre távolodó
egyenletes megszűnésbe
egymástól pár centire a
vaksötétben nem össze-
fonódva nem egymáshoz
bújva hanem távol egyik
a másiktól látszólag együtt
de valójában már teljesen
függetlenül*

Mintha abba fáradtunk volna

(Tizenharmadik levél)

*jó volna még ha szóba jöhetne
egyáltalán ha megbeszélhetnénk
még egyszer még egyetlenegyszer
ha elmondaná s ha elmondhatnám
a meglehetősen könnyen a tétova
beletörődéssel való fogadtatás
kockázata nélkül*

*mert nem vészett el nem tűnhetett
végleg el mindaz ami valaha még
lehetett köztünk s bár eddig minden
körülményes próbálkozás az újra-
kezdésre minden kísérletünk elbotlani
megakadni látszott minden nekilódulást
aztán makacs megtorpanás követett s
mert fellebbezni sem volt hová tiltakozni
sem volt kinél már aligha reménykedhettünk
abban még hogy ami már fékevesztett az
még valaha megfékezhető megállítható
hogy tán tehetünk valamit ellene hogy
tehetnénk valamit mert amúgy minden*

megkérdőjelezhető szétzilálható
minden nekilódulás megtorpanásba
változhat át s nem az együttlét
zsibongató öröme hanem a fásultságé
az ami belep majd befed és terebélyesedik
rajtunk köztiünk a tompa kábulat mint
a világban kint mint körülöttünk a
zűrzavar

Amit pislákolni vélünk látni

(Tizennegyedik levél)

elfogy lassan a fény elfogy
türelmünk tömör sötét fogja
be a valamikori színhelyeket
gaz borítja be az udvart a
rideg tárgyakat amelyek
körülvettek a kidobott lavórt
a drótra aggatott ruháink
s amit távolról még pislákolni
véliünk amit pislákolásnak
szeretnénk vélni nem is
létezik már nem is volt ezt
mondjuk minek is minek is
lett volna kinek nekem
nekünk miért hogy enyhítene
valamelyest hogy tompítaná
kicsit mindazt ami talán
tompíthatatlan

és lógnak a drótra aggatott
törülközők pislog is tán
valami fény elérni látszik
minket felérni hozzánk
az udvarban a lóhere leve-
lein csillogva remegnek az
esőcseppek s vastag köd
omlik egy távoli völgy
szája felől

UTAZÁS LENINGRÁDBÓL SZENT-PÉTERVÁRRA, 5.

Dmitrij Galkovszkij írása elé

Orosz kultúra és szovjet underground

Dmitrij Galkovszkijt a *Jelenkor* olvasói már ismerhetik. Az 1997-es július–augusztusi számban volt szerencsém bemutatni őt: akkor részletek jelentek meg *Végtelen zsácutca* című regényéből, amelyhez tanulmányt írtam *Végtelen zsácutca: töredékesség és teljességigény* címmel. A két évvel ezelőtt írottakat Galkovszkijjal kapcsolatban ma is fenntartom, most csupán néhány apróbb pontosítást, illetve kiegészítést szeretnék tenni.

Galkovszkijnek továbbra is a *Végtelen zsácutca* a legjelentősebb írása. Az 1989-ben elkészült munka óta jobbat, jelentősebbet nem írt. A *Végtelen zsácutca*nak időközben megjelent a teljes szövege, könyv formában, igaz mindössze 500 (nem tévedés, ötszáz) példányban. Hogy a jelen válogatásból, az *Utazás...*-ből mégsem maradhatott ki, annak több oka is van.

Az egyik az, hogy bár kiváló orosz irodalmárok (Vjacseszlav Kuricin, Valerij Szurikov, Alekszandr Genisz) tartják egészen különleges, nagyformátumú szerzőnek Galkovszkijt, az utóbbi időben az orosz irodalmi folyóiratok alig-alig foglalkoznak vele, ami enyhén szólva is igazságtalan. (Ki tudja, miért van az, hogy a sikeresnek mutatkozó orosz szerzők egy részét az orosz folyóiratok szinte kivetik magukból?) Ha megjelentetnek róla valami szösszenetet, abban valami külön csudabogárnak tüntetik fel, s ennyivel meg is elégszenek.¹ Én semmiképpen sem akartam ezekbe a hibákba esni.

A másik ok, hogy Galkovszkij minden elhallgatottsága ellenére is dolgozik. Az utóbbi időben furcsa, egyszemélyes folyóiratot ad ki *Razbitij kompasz (Összetört iránytű)* címmel, valami olyat, mint amilyen hajdanán a Dosztojevszkij-féle *Az író naplója* volt. A folyóirat céljait a következőkben fogalmazta meg a szerző:

1. A természetesség megvalósítása
 2. Az „új nyugatosság” létrehozása:
 - a) az Európa sajátos, de szerves részét képező történelmi Oroszország politikai és kulturális hagyományainak folytatása;
 - b) harc a szovjet tudatlansággal és obskurantizmussal, azaz a „szovjet kultúra”-val mint olyannal;
 - c) Oroszország művelt rétegeinek konszolidációja, az orosz társadalmi vélemény kialakítása;
 - d) személyiségfejlesztés, tanítás az individuum tiszteletére
 3. Új „vastag folyóirat” indítása
- A *Razbitij kompasz* persze meglehetősen szűk réteget céloz meg, amennyiben első száma 105, a második 300, a harmadik pedig 500 példányban jelent meg...

¹ Lásd például Viktor Sirokov recenzióját a *Znamja* 1998/6 számában.

A harmadik ok, hogy a *Végtelen zsákutca* első darabjai kapcsán 1990 körül fellángolt viták nyomán Galkovszkij 1992-ben közzétette az összeállításunkban szereplő *Underground* című írását, amely se nem esszé, se nem szépirodalom, talán a *Végtelen zsákutca* folytatása, vitára, sőt felháborodásra lehetőséget adó provokációkkal és meggondolandó megállapításokkal teli eszmefuttatás az orosz történelemről és kultúráról, a szovjet undergroundról. Minden ellentmondásossága ellenére (vagy éppen azért) az új, poszt-szovjet nemzedék egyik legjellegzetesebb dokumentumának tartom ezt a Galkovszkij-írást, olyan alapműnek, amelynek megismerése a mai orosz irodalmat szerető olvasók számára elengedhetetlenül szükséges, s némely megállapítása talán még itthon, Magyarországon is megszívlelendő.

DMITRIJ GALKOVSZKIJ

Underground

(részletek)

„Dm. Galkovszkij – a szovjet underground jellegzetes képviselője, mégpedig V. Szorokinhoz és J. Haritonovhoz hasonlóan, a legtisztább megvalósulási formájában. Szó szerint »föld alatti«, »egérlyukbéli« ember, dosztojevszkiji hős.” (Literaturnaja Gazeta, 1992. 04. 22.)

I.

VI. Guszev egyik sarokból a másikba járkált a szobájában, és azt mondta: „Galkovszkij, a maga könyvét csak teljes egészében szabad kinyomtatni, hisz minden összefügg benne, ennek szétrobbantásával a színvonal katasztrofálisan csökkenni fog. Vagyis hogy olvasható lesz ugyan, csak nem lesz belőle »esemény«. Csak egészben nyomtassa ki. A másik pedig, hogy ne vigye a *Nas Szovremennyik*hez. Ezt én, az alapjában véve »talajos« eszméket valló ember mondom magának. Nem kell ez magának – tönkreteszik. Maradjon ki a csetepatéből.”

Hallgattam és arra gondoltam: „Helyesen mondja, de mindezt én is tudom. Csak hát NINCS SEGÍTSÉG. Maga sem tud segíteni. Mire jó ez magának? Az egész irodalmi majomgyülekezet azt csinál velem, amit akar. Nevetség tárgyául kinyomtatják az 1/20-ad részét, hogy legyen hová sújtani, gazembernek, antiszemitának, zsidónak és hermafroditának neveznek; riportot csinálnak velem a tévében és a másfél órás nyilatkozatból összevágnak egy szemtelen kreténre valló kétperces anyagot, szóval megtesznek MINDENT, amit csak LEHET.”

Egyáltalán, már meg is tették. Egészen odáig, hogy valami kágébés lapocskában (a *Russzkij Vesztnyik*ben) előbb kinyomtattak a nevem alatt valami olyan szöveget, amelyik egyáltalán nem is tőlem származik, azután meg, tiltakozásomra, ahelyett, hogy bocsánatot kértek volna, az Orosz Nép Antikrisztusának kereszteltek el. Jó, rendben. Most akkor a történetek kapcsán hadd engedjek meg magamnak én is néhány általánosítást.

II.

Amikor apám meghalt, rám, a 17 éves fiára egy villanyborotva maradt tőle örökségbe. Ott volt előttem az asztalon, én pedig fogtam a fejem és sírtam. Nem csak a bánattól, hanem a szégyentől is sírtam. Apám okos, munkaszerető ember volt. Mindössze 52 évet élt és egész életében dolgozott. Az eredmény – semmi. Egy villanyborotva, amit még használni sem volt szabad, mert a hullaházban azzal borotválták le apám holttestét. Ennyi. Maradtak még utána valami forradalom előtti könyvek, a nagyapám könyvtárának maradványaként. De apámtól, aki 1924-ben született és 1977-ben halt meg, semmi – de hát úgy soha nincs, hogy SEMMI. Tehát valaki ELVETTE.

„Elzárták az oxigént.” Ez egy valódi szovjet kifejezés. Egyszerű és higiénikus: valami személtáda elfordította a csapot, a falon túl lévő ember pedig hörgögni kezdett a levegőhiánytól. A művelt oroszok, az orosz polgárok, az elvek szerint élő oroszok elől az ismert időpontban elzárták az oxigént. Olyannyira, hogy amikor esténként hazaértek, tehetetlen dühükben arcukat a párnába fúrva sírtak. Elképzelni is lehetetlen az üldözésnek és hajtóvadászatnak azt a rettenetes súlyát, ami '17 után a művelt orosz rétegekre nehezedett. Miközben a bolsevikok, mint valami bőségszaruból, gátlástalanul öntötték a „fekete oroszokra”, a „buta oroszokra” a magasztalást és a kolosszális mennyiségű privilégiumot, aközben mindazt, ami csak egy jöttányival is kiemelkedett a szürke falusi mocsárból, kigúnyolták és kiirtották. A nemeseket és a vállalkozókat igyekeztek azonnal megsemmisíteni. A többieket a „jogfosztottak”, az örökös senkik, a degeneráltak és lumpenek gyermekeinek sorába helyezték. Ezeknek az embereknek – az orosz kispolgári és papi családok leszármazottainak – élete a Szovjetunióban az állandó „határhelyzetben levés” állapota volt. A hibbantak állapotában, akik eltorzulva és grimaszolva törvényes jogot kapnak arra, hogy ételmaradékot szedjenek a mongol tábor kerítése tövében. Eközben a falusi tuskók éltek világukat. A pásztorok és lakájok gyerekeit szívesen fogadták még a Nemzetközi Kapcsolatok Főiskoláján is. Csak hogy ne legyenek KONKURENSEK. Hogy oroszok legyenek ugyan (tessék, itt vannak az oroszok), de konkurens ne legyenek.

Mennyi bántást és igazságtalanságot szenvedtem el a nemzetiségiek részéről, csak azért, mert orosz vagyok, és ennek ellenére okosabb és tehetségesebb náluk. Szívesebben elnézték volna, ha részegen okádtam volna, vagy ha feljelentettem volna őket (hiszen orosz vagyok!). De Schopenhauert és Platónt nem bocsátották és nem is tudták megbocsátani. Mert így konkurens lettem...

III.

De mindez összehasonlíthatatlan az orosz parasztság részéről ért gúnyolódásokkal. Elsősorban, természetesen „zsidó”-nak mondtak: mosok fogat, nem szídom senkinek az anyját, nem iszom. [...]

Igen, az elementáris érzelmek intellektuális megfogalmazásának szintjén elsősorban „zsidó” vagyok, azaz „idegen”, „senki”, „kegyetlen”. Másodsorban pedig (és ez a fő), ezekből az emberekből állati, tudattalan és emiatt abszolút és reménytelen félelmet éreztem ki – a TRÓNBITORLÓ félelmét. A „jogtalan munkálkodással” meggazdagodott szökött rabszolga félelmét kifosztott, nincstelen gazdája előtt. Az előtt az ember előtt, aki tud róla MINDENT. Valóban MINDENT. Ez rögtön látható volt. A tenyerét az asztalon összetévő kopasz hadnagyon is, a részegen vizsgáztató professzoron is, meg a lakatos évfolyamtársamon is. Amikor beszéltek velem, belül, lelkük mélyén, mindannyian megértettek. Egyáltalában, azt hiszem, hogy Kazimir Malevics, amikor három- és négyszögletű paraszti világát rajzolta, nagyon is REALISZTIKUSAN fejezte ki a paraszt világfelfogását. A falusi élet lényege – az analízis és a számítás. A primitív geometriai analízis (a Nap állása, a talaj nedvessége, egy pud gabona ára) és a primitív, az automatizmusig leegyszerűsített cselekvés (a talaj feltörése, a gabona megőrlése, eladása). Az állandó, mindennapos kalkuláció – ez a falusi élet alapja, amely a háncsbocskor és a bibliai szakáll dekorációja mögött rejtőzik. És hogy kényelmesebb legyen a számolás (és a számítás) – a realitás „generalizálódik”. A ház négyzetté, a fenyőfa háromszöggé változik. Az ember pedig nem túl bonyolult geometrikus díszítéssé. A „Galkovszkij” nevű geometrikus díszítés veszélyt rejtett magában. És akkor elkezdtek kivonni belőle a többi tárgyat. „Galkovszkij” mínusz ház-négyzet, „Galkovszkij” mínusz műveltség-rombusz, „Galkovszkij” mínusz élet-kör.

Hogy miként viszonyult a forradalom előtt ez a kegyetlen és primitív világfelfogás a művelt orosz rétegek szellemi életéhez? Tulajdonképpen sehogy sem. Milyen volt az orosz parasztról alkotott kép a XIX. századi orosz kultúrában? Ez az orosz Marej muzsikról alkotott kép volt, amelyiknek Dosztojevszkij a körmére hágott és mazochista könnyekre fakadt: „Ő, hatalmas Marej muzsik!” Azt gondolta, Marej nem fogja kiadni, és reménység-marej igazságként fogadja el a bűnöket. Kalkulátor-marej viszont az első adandó alkalommal feladta a rokonait. Egy kép, amit az oroszok nagy előszeretettel alakítanak ki: egy pápaszemes okostojás a vizsgálóbíró csizmáját csókolgatja, Marej pedig szótlanul fekszik a kőpadon. De a realitás... Milyen kép alakult ki a parasztról a világkultúrában? Az ókori Görögországtól kezdődően? Spanyolországtól Kínáig? Gyáva, buta, lusta ember, akinek azért megvan a magához való esze. Ez a „paraszt-típus”. Ráadásul a világkultúra realista ágában mutatkozik meg ez a típus. És milyen a magatartása ennek az embernek, aki ideológiai bűncselekmény vádja miatt összeütközött az orwelli Szeretet Minisztériummal és bekerült a börtönébe? Ott, ahol a humanista entellektüel, egyáltalán a polgár, ha akármilyen gyenge, sőt szárnalmas ellenállást, de mégiscsak ellenállást, elszántságot tanúsít az ideológiai megtörés gépezetével szemben (egyszerűen csak amiatt, mert felfogja, MI IS EZ, és mit és miért akarnak tőle), ott a paraszt, szűkülve a félelemtől, akármit

megtesz, ráadásul azzal a belső, ám teljesen nyilvánvaló kívánsággal, hogy kedvében járjon az Államnak, és az ő emberévé, „szovjetté” váljon. Ez általában a paraszt mint olyan. De az orosz muzsik ezen túl egyszerűen gazembernek és árulónak bizonyult. Az orosz muzsik volt az, aki máglyán akarta megégetni Bunyint, a földbirtokost és író, az orosz muzsik volt az, aki Gippiusz szavaival szólva „röhögve és családotul” tagadta meg a kereszténységet '17–18-ban, a buta és kapzsi orosz muzsik volt az, aki a bolsevikok silány vesztegetéseiért hű „Licsárd szolgaként” fosztogatta és öldökölte a „fehér oroszokat”, az orosz polgárokat, mert a zsidó polgárok többet ígértek neki. Az orosz muzsik volt az, aki a sztálini „gabonabeszolgáltatás” és kollektivizálás időszakában éhhalálra ítélte és elpusztította önmagát. Pjotr Andrejevics Klejnmihel gróf a Nyikolajevszkaja vasútvonalat építette, az orosz muzsik, ez a faragatlan tuskó pedig az idéetlen BAM-ot. Az izzadságszagú falusi muzsikok, amint a „Mir” („Háború és béke”) „tudományos kutató úrállomás” bádoglavórjában bucskáznak – ez a falusi butaság és hiúság olcsó kihasználásának szimbóluma. Ez az UNDERGROUND. A szovjethatalmat nem az orosz falvakban gondolták ki. Éppen ellenkezőleg, azok, akik kigondolták, az orosz falut lenézték. De a szovjethatalmat az orosz muzsik kezével építették fel, ő pedig, aki az uszításra megölte és kirabolta GAZDÁT, ostoba, csupasz hülye maradt, olyan hülye, akit „csak úgy” használnak: „Ha adsz nekünk egy pud gabonát, ma nem verünk meg”.

IV.

Ezzel elérkeztünk az underground témájához, ahhoz, hogy mi az underground és ki jelenti társadalmunkban az undergroundot.

Mi is hát az underground? Az össznemzeti kultúrának az a része, amely az élet periferiáján található, valami olyan, ami egyrészt üldözendő és lenézendő, másrészt pedig érdemes is a lenézésre. Az underground valami rejtőzködő, valami olyan, ami menekül a nappali fény elől. Az underground mint az emberek egy rétege – nem más, mint az „egérlyuk”, ez a híres orosz szó, amely a XX. század végére meglehetősen elkoptatottá vált. Pontosabban és egyszerűbben azt lehetne mondani: az underground – az üledék. Valami olyan, ami nem a fenéken él, hanem ami lesüllyedt a fenékre. Az underground és az underground élet-helyzet legegyszerűbb példái a mésalliance, a narkománia és a lelki betegség. Az underground – tévedés. Amennyiben az ember szabad, minden konkrét esetben viszonylagos. De összességében – abszolút érvényű. Egy konkrét személyiség találhatja magát az élet mélyén véletlenül, azaz „igazságtalanul”. Ez az alsó réteg azonban a törvényszerűség megvalósulása.

Hogyha kielemeznénk azt a néhány tucat publikációt, ami az utóbbi időben a sajtóban rólam megjelent, akkor ezek lényegét attól a nyílt vádtól kezdve, hogy söpredék vagyok, addig a meglehetősen dagályos elmélkedésig lehetne megvonni, hogy ez a Galkovszkij valami természetellenes, valami botrányos, a szovjet élet periferiáján található figura. Anélkül, hogy az egyes vádakra egyenként válaszolnék, szeretném elmondani, hogy a szovjet élet normáit és szokásait én nem tartom normálisnak és szokványosnak. A szovjet kultúra az OROSZ kul-

túra megsemmisülése után jött létre. Ezt a kultúrát (amely lehet, hogy törékeny, fogyatékoságokkal teli, de mégiscsak nagy volt) két erő semmisítette meg: az egyik, '17-ig: a „minden tudományt túlhaladó” félművelt ázsiai és félázsiai entellektüelek (elsősorban zsidók, ukránok és grúzok), a másik pedig az orosz és ukrán parasztság, amely a XX. század elejére mind intellektuális, mind erkölcsi értelemben katasztrofálisan elmaradottá vált. A szovjethatalom és a szovjet társadalom nem más, mint a városi kultúra félázsiai része és a félfudális orosz falu közötti szövetség eredménye. A falu számára a zsidó vagy tatár törtető mérhetetlenül közelebbinek és érthetőbbnek bizonyult, mint Bunyin vagy Nabokov. Ennek megfelelően ma az ország hivatalos kulturális rétegét az 1917-es kisvárosi-falusi reakció ideológiai hozzák létre. Szeretném aláhúzni, hogy nem a revolúcióé, hanem a reakcióé, mégpedig az európai kultúrának Oroszországba törtető, hátborzongató tempójú behatolására tett reakcióé. Ennek kontextusában a „kisvárosi” Ribakov és Szemjonov, valamint a „falusi” Belov és Raszputyin (meg a hozzájuk kapcsolódó megszámálhatatlan jevtusenkok, bondarevek, csernyicsenkok) között dúló legádázabb, legféktelenebb vita sem ér semmit. Az orosz kultúra történetének kontextusában ez nem más, mint kulturális underground. Amely mostanra már egyszerűen csak nevetséges, de amelyik inerciójánál fogva még meghatározza egy nagy állam életét. A szovjet kultúra, amely etnikai és rendi alapon szerveződött, könnyen átranzformálódik úgy, hogy közben érintetlenül hagyja alapvető posztulátumait: a peremvidékek diktátumát Nagyorszország felett (vagyis az oroszellenes politika folytatását), a falu diktátumát a város felett (a felső törvényhozó és végrehajtó szervek megtöltését parasztokkal vagy a parasztok gyermekeivel és unokáival), és végül az entellektüelek (azaz az UNDERGROUND) diktátumát az értelmiségiek felett (az alsó rétegekből származók hatalmát a tősgyökeres értelmiségi és szellemi elit felett). Szerintem nyilvánvaló, hogy az ilyesfajta „politika” a dolgok természetes rendjének széttrésésén és elferdítésén alapszik, vagyis teljességgel „underground”.

V.

Most akkor az „underground ember” személyiségéről. Mi is az underground biológiai és szociális szempontból? Az apa – egy cirkuszi társulat törpéje, az anya pedig egy provinciális kisvárosból való kövér vénlány. Vagy vegyük az „optimális” variációt: az apa – görög milliárdos, az anya pedig kán-kán táncosnő egy marseille-i kocsmában. Még ebben az „ideális” esetben, hivatalos házasságkötés és a papa millióin tartott nevelők mellett sem jön ki semmi a dologból. Lesz belőle „underground” – hidrocefáliás sánta, egész Európában ismert pókgyűjtő vagy bábszerű pofával rendelkező arisztokratikus selyemfiú. [...]

Teltek az évek, és ezek az önhitt gazemberek hatalomra jutottak. A széplelkű gyermeki fantáziálások, az öröklött durvaság és a szerzett skizofrénia furcsa keveréke „részletesen” megmutatkozott. [...] Melgunov, az egyik leglojálisabb ember, „a cárizmus elleni harcos”, csak úgy melleleg, „félvállról véve”, megírta a *Vörös terror* című, gyengécske, terjedelemre sem túl nagy könyvét. De mindaz, amit ott leírt, éppen elég. Ahhoz nincs mit hozzátenni. Nem kell itt semmiféle

megcsúfoló „ítélkezés az SzKP” felett. És nem kell nürnbergi per sem. 1934-ben Bunyin azt mondta: „Személyes meggyőződése, hogy alantasabb, hazugabb, gonoszabb, despotikusabb ténykedés a bolsevizmusnál még nem volt az emberiség történetében, még a legaljasabb és legvéresebb időkben sem.” És valóban, ez nem a grúz dzsigit, aki szíjat hasít a kirabolt európai hátából. Kihasította, tréfálkozott egyet, könnyített a lelkén, „megmutatta magát”. Aztán megnyugodott. De ezek nem. A gyermek nem ismer mértéket, a játékban nincs mérték. Ezek halálra verték az embert, felkötötték és még hörögni sem hagyták. [...]

VI.

Annak idején, amikor a középkori skolasztikát tanulmányoztam, úgy melleleg megfogalmaztam magamnak a szovjethatalom létének ontológiai bizonyítékát: „A szocializmus alaptörvénye: »A szovjethatalom elkövet minden hibát, amit csak el lehet követni.« De micsoda siker, micsoda tartósság. Ez azért van, mert lévén minden lehetséges hiba összessége, a szovjethatalom természetesen elköveti a legfőbb hibát is: létezik.”

Mindehhez hozzá lehet tenni, hogy a szovjet titkosrendőrség elköveti mindazokat a bűntetteket, amiket csak el lehet követni. Még elképzelni is nehéz, milyen elképesztő gáztetteket és aljasságokat vitt véghez ez a „szervezet”. Hogyha a Gestapo tizenhárom éves fennállása alatt sok mindenre képes volt, akkor mi mindenre volt képes a SZOVTAPO hetvenöt év alatt, különösen ha figyelembe vesszük, hogy ez utóbbi szervezet erősebb, és hogy úgy mondjam, „kegyetlenebb” volt a másikinál? És mindezekon kívül a szovtapo – az orwelli „belső párt” váza –, ami „semmi volt és minden lett”, mindig sötét antinacionális erő volt, mindig állati, kéjes gyűlöletet táplált minden orosz, minden orosz nemzeti iránt. [...]

Amíg a szovjet underground képviselői részesei voltak „a dolgok természetes menetének”, a szörnyűséges geológiai kataklizmának, amely Oroszország európai részét a mélybe süllyesztette és a felszínre hozta az ázsiai sarat, addig nem volt baj. Az egyes embertől vajmi kevés függött. Az underground képviselői szervesen beilleszkedtek a Legfelsőbb Bíróságba és e hatalmas ország parlamentjébe. A küldöttek szerepét szívesen töltötték be szemétgyűjtők, bohócok, kombájnos-segédek. Ugyanakkor egy csodálatos pillanatban ezektől a fikatív emberektől valódi munkát követeltek, az underground reális alappá kívánt válni, és természetesen elkezdődtek a harcok és a tragédiák. Voltak persze nem fikatív emberek is. Csakhogy közöttük és a bohócok között nem jött létre párbeszéd. Mindenki emlékszik, hogyan húzta el a száját válaszul Gorbacsov Szolzsenyicin tanácsaira: „Ez már mind a múlté”. Az amerikaiakkal akart úrhajót küldeni a Marsra. A „tudós”. Hát ez az underground. Hogy mit nem ér egy Hruscsov – mit akarnak az absztrakcionista botránykavarók? Összeállítottam az SzKP kongresszusainak és konferenciáinak antológiáját (két hatalmas kötet). Semmiféle Kafka ilyesmiről nem álmodhatott: a XXII. kongresszuson Adzsubej azért dicsőítette Hruscsovot, mert az a Fülöp-szigeteki diplomata fejére tette a cipőjét. [...]

Természetesen az olasz parlamentbe is beválasztottak egy magyar kurvát.

De Cicciolina csak egy van, hogy úgy mondjam, a teljesség kedvéért. Szükség van az UNDERGROUNDra is. A középkorban a nyugat-európai városokban a prostituáltaknak is voltak céhei, saját védőszenttel – Magdolnával –, és képvisellett a városi vezetésben. De nálunk évtizedek óta a csipkekombinés cicciolinák a maguk porno-szadista szovjet zakóikban, vörös zászlócskával a hajtókájukon – már nem egzotikum, hanem az alap. Mit akar ott egy Szolzsenyicin! Úgy tűnhetett volna, hogy a gyakorlatban bebizonyította, megszenvedte a jogot: volt lágerben, ellenállt a dicsőség kísértésének. Szent ember, aki éjjel-nappal Oroszország sorsán gondolkodik. Tanulmányozta a XX. század eleji elfelejtett és elferdített történelem óriási palettáját. És nem áll elő semmiféle kegyetlen követelésekkel, nem szólít fel hajtóvadászatra, agyonlövetésre. Nem – arcul köpték. „Hülye fajankó.” Lehet, hogy naiv, lehet, hogy pontatlan – de mégis csak tiszteltreméltó ember, akinek nem lehet NEM FIGYELNI A VÉLEMÉNYÉRE. Kiderült, hogy mégis lehet. Ez a punkok magatartása.

Ehhez szoktak hozzá, és még csak nem is tűnik nekik barbárnak. De ez a legbarbárabb dolog, ami csak létezik. Még az ázsiai tagállamokban is van valamilyen vén tanácsa, amelyben TISZTELETREMÉLTÓ EMBEREK ülnek, nem kombájnos-segédek, falusi asszonyok és bohócok, hanem bölcsök, idős emberek. Valószínűleg nem éppen műveltek, de nem tesznek cipőt senkinek a fejére. És az életet a maguk módján helyesen fogják fel. Az élet komoly dolog, ha félreléptél – már ott is a halál. Ez nem ugyanaz, mint felfújni egy léggömböt és a szomszéd bohóc-küldött fejéhez dörgölni.

VII.

A modern közép-ázsiai-kaukázusi és az orosz hatalmi struktúrák összehasonlítása szomorú gondolatokra késztet. Különleges téma ez: az egérlyukbéli helyzetbe hozott orosz nép, a védelmezők, gazdák, idősek, a tradíciókat és történelmi emlékezetet őrizni képes idősebb nemzedék nélküli orosz nép témája.

Az oroszok között nincsenek felnőttek. Az underground hatalomra jutása még egy következménnyel járt: az oroszokat elnyomott, lealjasított nemzetté alakították, olyan néppé, amely a mélybe süllyedt – etikai undergrounddá vált. [...]

A hírszerző szervezetekben szolgálatot teljesítők szociális helyzetének kétértelműségével kapcsolatos bármely eszmefuttatás mellett egy civilizált állam rendőrsége mindig válogatott emberekből áll. Hiszen az ilyesfajta szervezetek működésének alapelve – a mindenféle törvény arcátlan és gyakorlatilag kontrollálatlan felrúgása. Ilyen feltételek mellett mi minősül szociális biztosítéknak? A BECSÜLET. Hogyan zajlik le a farkasok között a szerelmi versengés? Hiszen ha átharapják egymás torkát, a csorda kipusztul. De van Törvény, vannak Szabályok. Ha egy farkas odatartja a nyakát – a harc befejeződik, mert ez a vereség, a megadás jele. Ezért van válogatás évszázadok óta az Intelligence Service-ben. Szabályokkal rendelkező, acélos jellemeket válogatnak ki. Az ilyen válogatás kritériuma nem a falusi származás vagy a marxizmus-uljanizmus ideáljainak elfogadása, hanem a becsület és a nemeslelkűség. Ezek az emberek képesek rá,

hogy egyidejűleg alá is rendelődjenek és önálló döntéseket is hozzanak. Találkozott két gentleman, megbeszéltek valamit. A világ másik végén egy ember autóbaleset áldozata lett. Ez állt Anglia érdekében. Bizonyíték nincs. Csak két gentleman beszélgetése van. És van eredménye. A KGB-nél a séma valami hasonló. Csak ott nem gentlemanek hozzák meg a döntést, hanem hidrocefálok és részeg parasztok. És nem azt ölik meg, akit kellene. És durván és nagy zajjal ölnék. És aztán írják, írják, írják a jelentéseket és a feljelentéseket egymás ellen. Vagyis ezek nem GAZDÁK, hanem LAKÁJOK. Olyan lakájok, akik emberéletekről döntenek. Dönthetnek, mert be vannak szervezve a rendszerbe. A rendszeren kívül tehetetlenek és nevetségesek, mint amilyen tehetetlen és nevetséges az a tengeri szörny, amelyet a vihar kidobott a partra, s most összevissza kalimpál hasznavehetetlen uszonyaival. Ezek nem emberek, hanem „státusok”. „Kinevezték” őket.

Úgy gondolom, ez az egész kágébé 1905-ben kezdődött. Már akkor világos volt, hogy Oroszországnak vége. Lenin már az első orosz forradalom idején „proletárt alakított”: zsírozott csizmában és orosz ingben járt szónoklatot tartani. Rendben. Egy kis munkás-kocsmában lépett fel. Hazafelé indult. Mögötte egy „ember”. Nem spicli, csak egy „ember”. Egy „munkás”. Csak jön, arcán félrészeg mosollyal. Iljics befordul egy mellékutcába. Az ember utána. Iljics meggyorsítja lépteit. Az ember nem marad le. Iljics hátrafordul: „Eltáhs, mi ügyben jáh?”. Erre az „elvtáhs” kiköpi a szájában tartott gyufaszálat, lehúzza Iljicsről a nadrágot és egy rozsdás borotvával gátat vág rajta. Csak így, egyszerűen, művészen. Kérte, hát megkapta. „Barátokra” akadt. Az üledékre mindig újabb réteg rakódik, ez az élet törvénye. Hol vannak hát a hírhedt orosz gyilkosok és emberévők, miért nem talál az ázsiai söpredék magához való „barátokat” Moszkvában, ahelyett, hogy írókhoz, filozófusokhoz, a parlamentbe és a tévébe jár vendégségbe? Azért, mert a hazai üledék már régen felülre került. Nincs idejük a csecsenekkel és a tadzsikokkal foglalkozni, mert már hetven év óta az orosz néppel és kultúrával foglalatoskodnak. Akkor, 1905-ben Lenin erősebbnek bizonyult – az alja ember azt mondta: „Taníts engem, apám, végy magadhoz. Mindent megteszek.” Ma pedig ennek az alja népségnek roskatag és erőtlen gyermekei és unokái osztoznak a hatalmon és átadják azt a perifériáról, a központi rablók által hetven év óta kényeztetett, „új történelmi közösség”-ből származó éhes „friss erőknék”.

VIII.

Lehetséges, hogy az orosz civilizáció egyetlen fekélyes pontja a középosztályok hiánya volt. Magának a középosztály FOGALMÁNAK a hiánya. Ami természetesen az oroszok ördögi önhittségének és áskálódó természetének következménye. Az orosz parasztnak ugyanígy nem volt kialakult fogalma a nemeslelkűség, a „gentleman” ideáljáról sem. És mindez a szörnyű kapzsiság, a hallatlan büszkeség és irigység állapota mellett (ezek tudtak elvezetni a világ legkiterjedtebb államának létrehozásához). Az orosz paraszt úgy képzelte el földbirtokosként az életét, mint a földbirtokos helyetti életet – az ő házában, az ő köntöseben stb. A szovjet agronó-

musok és kolhoz-elnökök százezrei nem mások, mint egyszerű falusi muzsikok, akik birtokosnak tettetik magukat. Tevékenységük csak tettetése és imitációja a falusi élet irányításának. A gabonát persze Kanadából vesszük. Ugyanakkor mindannyian középrétegbéli farmerekké válhattak volna. De nem – „az kevés lesz”. És a mai napig nem adják át a földet a parasztoknak. Azt, amit több mint száz évvel ezelőtt megtettek a földbirtokos nemesek, a „földbirtokos parasztok” nem akarják megtenni. Miért? Mert ezeknek az embereknek nincs fogalmuk a „nemeslelkű úrról”, a „gentlemanről”. Ezek a kulákok. És a szovjethatalom a falvakban – kulákhatalom. Az egész kommunista rezsim megtevesztésre, mégpedig abszolút, kilátástalan megtevesztésre épült. És a hatalom kulákok általi megragadása a kulákok elleni harc jelszavával zajlott.

De sajnos, Oroszországban még elterjedtebb volt egy másfajta magatartástípus. A meggazdagodott paraszt minden gondolatával és elképzelésével továbbra is szülőfaluja „világán” belül folytatta életét. Gazdagságával egyfelől szemet szűrt irigykedő falubelijeinek. Másfelől, lévén lélekben továbbra is paraszt, féregnek, rablónak tartotta magát: „Ugyanúgy dolgoztam, mint mások, mégis többet kerestem”. Ilyen helyzetben az ember elkezdett idiótáskodni. Tányérynyalókat gyűjtött maga köré a birtokára, részeg orgiákat rendezett, kiadta a pénzt fantasztikus kamatra, kiirtotta a kellemetlenkedő „okoskodókat” stb. Ilyen gazemberből egy jutott néhány falura, de az egész járásban csak jajgatás maradt utána. A forradalmat követően ilyen „kulákhelyzetbe” a falusi lakosság meglehetősen széles rétege került. Rengeteget raboltak. [...] A bolsevikok POLITIKÁJA „a város és a falu szövetségére”, vagyis a kulákságnak a falu, és részben a város feletti hatalmára épült.

A parasztság nagy tömegei számára ez a politika maga volt a pokol, ám a falusi elit számára a szovjethatalom „nagyon is figyelemreméltó” volt. Hittel és igazul szolgálta, mígnem egy alkalmas pillanatban maga lett ez a hatalom. Miután kiirtották a nemességet és kifosztották birtokaikat, a parasztok MINTHA birtokosokká váltak. De álmuk még tovább ment és erőteljesebben valósult meg. Hiszen a birtokosok nem egyszerűen csak birtokosok, hanem ráadásul a városban élnek, és a katonai vagy a polgári életben valamit csinálnak ott. Az önjelöltség következő fokozata az volt, hogy a parasztok MINTHA tisztékké lettek. Kialakult a „szovjet katonatiszt” típusa – egy szerencsétlen alak zsákra emlékeztető, mocskos mundérban, ragyogó katonai képzettséggel, aminek lényege a következő rövid mondatba sűríthető: „Hurrá, jönnek a mieink!”. Bliccel a villamoson, éppen egy ismerős eladónőtől jön, aki félretett neki három üveg „Zsiguli” sört. Részeg öntudatlanságban alszik egy mocskos padon, és arról álmodik, hogy ez redesként fog visszatérni szülőfalujába. Ugyanígy született meg a MINTHA hivatalnok típusa is. Maximálisan kifejlett állapotában így néz ki: csapott homlokú teremtmény óriási zakóban, aki minisztériuma ajtaját bocskorával nyitja ki: ráncba szedi az aktívát, belecsíp a titkárnő fenekébe, könnyed beszélgetést folytat, és irány a fürdő – az uszodában odaúszik hozzá az első helyettes, aki egy tálcán pohárka konyakot tol maga előtt. De mindez ostobaság. Többre vágytak. Hiszen az orosz nemesi kultúra csúcsa mégiscsak az irodalom volt. Ez a hihetetlen és titokzatos tevékenység, amivel a városban a parasztok kontójára mind ezek a Puskinok, Turgyenyevek és Tolsztojok foglalatostkodtak. És a kulákok el-

jutottak a csúcra azzal, hogy MINTHA írókká lettek. Feladatuk megkönnyítésére létrehozták először is a fantasztikus Irodalmi Főiskolát, ahol a makacs vidéki tudósító szovjet parancsra, saját akaratából falusi Bolonduska-Ivanuskából az Orosz Föld Nagy Írójává változott.

Az ún. falusi írókról, akik orosz íróknak tettetik magukat, részletesebben is szólni kell. A zsidó Mark Aldanov, az emigrációban, sok munkával és kitartással tudott magából legalább STILIZÁLNI orosz írot és arisztokratát, a parasztok – nem. Én legalább is nem tudok egyetlen esetről sem. Mutassanak nekem legalább egy „falusi” írot, aki ne árasztott volna lakájbúzt. Eltángált Tolsztojt, Bunyint, Nabokovot elképzelni – lehetetlen. De eltángált Belovot, Raszputyint vagy Krupint – láthatunk. [...]

IX.

Az álrúhás írókkal kapcsolatban szólni kell néhány szót a szovjet „jobboldali underground”-ról is. Jól emlékszem egy találkozásomra egyik „kereszt-apjukkal”, Igor Dugyinszkijel. Dugyinszkij, amint a samovárból újabb csésze konyakot töltött magának, a gallérjától a nadrágjáig eltépett ingjében a következőt mondta:

– Tudod, Galkovszkij, Párizsban elmentem a Nagy Kelet páholyba, megismerkedtem ott a „srácokkal”. Egyébként nem rossz srácok. Beültünk az étterembe, beszélgettünk. Mondom nekik: sok hívület ismerem Moszkvában. Mondják már meg nekem, miért mindig valami fajankókat válogatnak össze? Nem lehetne valami normálisabbakat találni? Tudod, mit válaszoltak nekem erre?

– Na mit?

– Hát azt, hogy a szabadkőművesség szimbóluma a négyzet. A négyzet pedig a megbízhatóság, a kiszámíthatóság. Nekünk nincs szükségünk kiszámíthatatlan emberekre. Nekünk közepszerűekre van szükségünk. Igen, Averincev hülye, de pontosan tudjuk, mit fog holnap mondani a Sorbonne-on az előadásában, amit – amint meghirdette – a „Bergyajev az európai kultúra kontextusában” címmel fog tartani. És előadása végén le fogja vonni a mindenki számára már előre ismert következtetést: „Bergyajev igen jó, nagyon-nagyon tisztességes és okos ember volt.” Minket ez kielégít. Ez a rend. Nincs szükségünk valami örült igazság bajnokára, aki, mondjuk azzal van elfoglalva, hogy Bergyajevet, ezt a valószínűleg minden vonatkozásban közepszerű embert, majdhogynem plagizátort, leleplezze; de hát „mi is az igazság?”. Ezért Dugyinszkij, magát nem hívjuk, és nem fogunk magával kapcsolatot kialakítani. Ha ma magával kapcsolatra lépünk, holnap meztelenül fog bemászni egy párizsi szökőkútba. Kiszámíthatatlan cselekedetekre pedig nincs szükségünk.

Dugyinszkij fogatlan szájával felröhögött, én pedig arra gondoltam: miért lenne „kiszámíthatatlan”? Nagyon is kiszámítható. Holnap jól leszopja magát – és irány a szökőkút. Miért is ne? Jó kis négyzet. És nagyon is ötletes: „JOBBDALI UNDERGROUND”. Konzervativizmus – egérlyuk változatban... Egérlyukbéli ... talajosság. Kiváló! [...]

Különben pedig beszéljünk most már az undergroundról a szó szorosabb értelmében, azaz az undergroundról mint kulturális, nem pedig politikai vagy szociális jelenségről.

Az underground kultúra mindig „kiegészítő”, „nem kötelező” jellegű. Nem ismerete vagy demonstratív ignorálása nem jelenti az ember műveletlenségét. Ebből a jellegzetességből kiindulva az úgynevezett szovjet irodalom az underground kiváló példajaként fogható fel. Legfőbb kérdésként a vele való megismerkedés után az merül fel, hogy minek. Homérosz, Shakespeare, Puskin, sőt Blok és Ahmatova után minek kell még Jaroszlav Szmeljakov és Pavlo Ticsina is? Minek ez a csúfság? Mi végre az orosz kultúrának ezek a provinciális autodiktái? Még ha Szmeljakov úgy írt volna, mint mondjuk David Burljuk. Az legalább ... „underground” lett volna. De hát ez így az underground undergroundja, vagy mi. Szörnyűséges infantilizmus. Okudzsava gyermekdalocskája. Az orosz versforma kétszáz éves fejlődése után ki a „mérce”? – Jevtusenko és Okudzsava. Még csak nem is Brjusov, aki legalább művelt ember volt.

Ugyanez, csak még erőteljesebb mértékben jellemzi a szovjet kritikát és publicisztikát is. Az irodalomtudomány általában a gazdag, független értelmiségi életfelfogása. Az angol dilettáns arisztokrataé, aki cikket ír Thomas Eliot munkásságáról. És ez lehet nagyon is okosan, érzékenyen megírt cikk. De ha ezt egy szovjet kishivatalnok csinálja egy plusz adag kompót reményében a szerkesztőségi étkezdeben – akkor ez ocsmányság, elvetemültség, és ami a fő, teljességgel erőltetett, teljességgel felesleges dolog. Mert hát miért is foglalkozott Szidorov, a szovjet kritikus Lermontovval? Elolvasad az első oldalt és máris látod: MEG KELL ÉLNI VALAMIBŐL. És kiadták vagy egymillió példányban, miközben Rozanovot, Merezszkovszkijt és Nabokovot betiltották. És Szidorov személyes és családi problémái az egész ország intellektuális közegének problémáivá váltak. A szovjet underground – és ez a legnagyobb bűne – hatalmas méreteket ölt. Hiszen az underground egyébként valami kisméretű jelenség. Részleges, lokális. A padláson létező. Hol volt, hol nem volt egy falusi tanító. Húsz éven át gyűjtögette a szükséges összeget, míg végül valóra válthatta ifjúsága ködös álmát – elutazott Európába. Megérkezett, körülnézett, és nem tetszett neki. Olyannyira nem tetszett, hogy toll után nyúlt, a tollal pedig papírra vetette a következő verssorokat:

*Lélektelenül és pimaszul élnek itt az emberek:
Árut fogyasztanak és egymásra köpnek.
De nálunk aranyba borultak a búzatáblák,
Uralkodik a szeretet, a boldogság és a jószág.*

Otthon aztán ez a különc a saját költségén egy vidéki nyomdában csomagolópapírra 40 példányban kinyomtatta művét. Nyolc példányt elküldött az ismerősöknek, kettő megmaradt otthonra, egyet pedig részegen, tévedésből megvett a falusi pópa. A többi példány elveszett. Ennyi. Az underground befejeződött. Nálunk pedig – nem, kedves elvtársam, nálunk nem ennyi. Négyszázezer pél-

dány keménykötésben: „Nem hallgathatok. Egy utazó feljegyzései.” Favorszkij metszeteivel. Merített papíron. Hadd tanulják a gyerekek az iskolában, mint klasszikus művet. A szovjet kultúra egyik legkedveltebb szava a „klasszikus”: „a marxizmus-leninizmus klasszikusai”. Mellesleg Oroszországban a mai napig nem alakult ki a „klasszikus” fogalma, és ennek megfelelően underground mint valamiféle stabil, teljességgel kidolgozott, az értékrendben pontos helyet elfoglaló fogalom sincs. A szovjet irodalomtörténészek egyszerűen nem értik, hogy az irodalomtudomány a magányos bölcsész egyéni és lokális véleményén alapszik, olyan véleményen, amely az olvasóközönség számára általában nem szükséges, másfelől pedig amelynek nincs is szüksége a tömegolvasóra. A szovjet irodalomtörténészek azzal vannak elfoglalva, hogy bizonyítsák a kultúrában való részvételüket – ami valójában senkit sem érdekel. Az egyetemeken, pénzért is kelleniük teszik mindezt. Rossz az a professzor, aki SZERET vizsgáztatni.

Következménye (vagy talán oka) ennek a szomorú ténynek a filológiai érzék teljes elvesztése. A szovjet irodalomtörténészek és kritikusok abszolút nem hallják a szót, nem fogják fel a filológiai téma kibontakozását, a polémiaokban nem hogy egy, de még fél lépéssel sem tudnak előrébb látni. [...]

Furcsa, de az egész orosz civilizáció az irodalomra, a szépirodalomra épül. De hát akkor miért ilyen darabos, silány, „félkész” minden? Mert senki sem folytatta a JÁTÉKOT – hisz az irodalom mindenekelőtt játék, tréfa. Van más is, sok minden más is, a végén még tragikus és jelentős dolog is – de a kezdetet az „érdekes irodalom” jelenti. A világ kezdetén a Szó volt, az irodalom kezdetén pedig a tréfa. (Más kérdés, hogy ez talán a Tréfa volt, és Ki tréfálkozott ilyen grandiózusan?) Lehetséges, hogy túlságosan is célba találtam? De hát mi a „cél”, amikor egy korszakról, egy nemzedékről beszélünk? Felhő, nem pedig céltábla a céllövöldében. Megsértődött-e ez a felhő? Úgy tetszik, igen. Leginkább az irodalomban, az újságokban. De a szituáció komikuma éppen abban áll, hogy létezik-e ez a felhő az irodalomban? Lehetséges, hogy csupán egy lapos árnyék formájában? Hiszen a hatvanasok nemzedéke, a SZOVJET emberek utolsó nemzedéke – nem irodalmi nemzedék, nem olyan nemzedék, amely részesedett volna az orosz irodalomból, hanem amely meglehetősen áttételes kapcsolatban van csupán ezzel az irodalommal.

Ha Dosztojevszkij megírta a *Bűn és bűnhődés*t, akkor ez nem azt jelenti, hogy tapasztalata lett volna uzsorás vénasszonyok meggyilkolásában. Az undergroundman nem rendelkezik fejlett személyiséggel, következésképpen nem tudja végigjátszani (megalkotni) a szerepet. Bódultságra van szüksége. Venyegyikt Jerofejev alkoholista volt, és nagy tehetséggel fel tudta idézni a széteső szovjet világ részeg delíbiáját. Viktor Jerofejev viszont „tisztességes szovjet családból” származik, és minden filológiai kísérlete a „házi feladatok” hivatalosságát árasztja.

Láthatólag ezért „nem értették”. És akkor nem is kell megérteni. Így kell írni. Nem kellenek semmiféle „Végtelen zsákutcák”. Egyszerűbben, érthetőbben kell írni. Még valami kellemes is volt abban, amikor ezt megérezttem. Megismerkedtem egyszer egy seminaristával. Azonnal elkezdett mesélni egy amerikai filmet (hogyan mentették meg a cowboyok a világot a pestistől, amikor megtalálták Egyiptomban az evangélium hajóját stb. – szóval valami germánellenes ba-

darságot), és bizonygatta, hogy ezek valódi DOKUMENTUM-felvételek. Előbb azt hittem, tréfál, aztán megértettem – nem, az orosz szeminarista él. Egészen kellemes érzés volt. [...]

Az irodalmi műnek bármilyen formája lehetséges, de ennek a formának feltétlenül igazolhatónak kell lennie. És igazoltnak. Természetesen minél durvább és nyersebb a forma, annál finomabbnak és leplezettebbnek kell lennie az igazolásnak, a mellékszálak rendszerének, a lehetséges kitérőknek, az opponensek számára készített csapdáknak stb. Másként a dolog érdektelen. [...] Pedig az underground egyébként érdekes. Tulajdonképpen ez az, ami a kultúrával mint olyannal rokonítja. Egy festő vacak kis tájképeket festett, és az emberek elmentek mellette. Aztán elkezdte őket demonstratíván elégetni – mindjárt figyelni kezdtek rá. Rizsporral kezdett a víz felszínére rajzolni – érdeklődni kezdtek iránta. Ez az underground egyik alapvető megjelenési formája: ha nem így, hát úgy. A szovjet underground azonban éppen fordítottan fejlődik. A csasztuska- és kuplészerző magához ragadta a színpadon a hatalmat, tönkretett minden tehetségeset és élt, szolid zakót öltött és klasszikus nagy művek írásába fogott. Ami, ismétlem, elsősorban is oktalanság. Hiszen lehetséges lenne az okos, hogy úgy mondjam, a MEGALAPOZOTT underground is. A nyilvánosház tulajdonosnője meggazdagodott, orgiákon és tivornyákon könnyített a lelkén, végül úgy döntött, hogy megkomolyodik. Pénzem van, lapot fogok kiadni. Az okos bárcás tehát kiad egy vidám lapot, ahogy Dosztojevszkij mondta, „szennyes” tartalommal. És még olvasója is lesz. Természetesen speciálisan „underground” olvasó. A hülye bárcás másképpen jár el: „Előkelő urak és hölgyek számára fogunk lapot kiadni. Hogy legyen benne élet. Hogy legyen benne érzés.” A lapot aztán a grófok és bárók életéből vett érzelgős regényekkel töltik meg, ilyesmi stílusban: „»Ah, mylord, ön széttöri az én szegény szívemet« – mondta, miközben végigdőlt a rózsaszínű kanapén.” És semmi más nem marad, csak a szovjet posványosság. [...]

Ennek megfelelően, ilyen körülmények között az én irodalmi életrajzom is teljesen szovjet módon alakul. Egy orosz filozófusra, aki 28 éves korára megírt egy terjedelmes, másfél ezer oldalnyi művet, senkinek sincs szüksége. Aztán, hogy a betevő falatomat megkeressem, előbb elkezdtem foglalkozni a „Viszockij enciklopédiája” című képtelen projekttel, és hasznos emberré váltam. És miután az egyik újságban megjelentettem egy ostromozó tartalmú cikkekét, végül még népszerűsége is szert tettem. Egyáltalán nem kételkedem benne, hogy ha végképp abbahagyom az írást és randalírozni kezdek az Írószövetség éttermében, irodalmi karrierem végképp meg lesz alapozva. Rendszeres jövedelemre, kocsira, külön lakásra, és ami a fő, szolid, komoly névre teszek szert... a szovjet underground területén.

XI.

Naiv tévedés volna azt gondolni, hogy az underground valami irracionális, érthetetlen dolog. Ellenkezőleg, a legteljesebb mértékben ÉRTHETŐ (ahogyan, mellesleg, érthető és szigorúan célszerű a megszámlálhatatlan számú gyógyító sarlatánok ténykedése is). Az érthetetlen krikszkrakszok rajzolása, a konzervdobó-

zokra írt szimfonikus mű előadása, vagy a metróban meztelenül futás mögött az esetek többségében hideg, néha nem is éppen ostoba számítás rejlik. Bejutni valami jó kis alapítványhoz, alkalmas közeget hozni létre valami patológikus szexualitás kiéléséhez, bosszút állni a megutált rokonságon, sikeresen és előnyösen emigrálni (nőszülni, ingatlanhoz jutni). Ellenben azoknak a kultúrembereknek, akik mindkét lábukkal a kultúra talaján állnak, nem pedig csak egyikkel ugrándoznak rajta, gyakran, sőt talán sohasem lehet a tetteiket racionálisan megokolni. Teljesen világos, miért írta meg Zolotusszkij a Gogolról szóló könyvét. De mi mozgatta Nabokovot, amikor ugyanerről a témáról esszét írt? Az okok a bonyolult lelki élmények világába vesznek, az emlékekben, egy eljövendő élet előérzetében gyökereznek. Adják meg a „miért” pontos magyarázatát, és azonnal megérezhetik annak korlátozottságát és posványosságát. Azt a posványosságot, amit olyannyira gyűlölt Nabokov. Teljességgel képtelenség magunk elé képzelni Nabokovot, amint felfúj potfával magyarázza, mi „késztette”, mi „tette szükségsszerűvé”, és hogy mindez mennyire bonyolult volt, és hogy mennyire szenvedett közben és vagy tízszer átírta, és hogy mit evett eközben reggelire, ebédre és vacsorára... Zolotusszkij teljesen organikusan beleillik egy ilyen helyzetbe.

Létezik a Gogol-életmű interpretációjának egy olyan orosz irodalmi tradíciója, amelyet Rozanov alapozott meg, és Merezkovszkij, Andrej Belij, Nabokov fejlesztett tovább. Ha ma, a XX. század végén valaki könyvet ír Gogolról úgy, hogy ezeket a neveket meg sem említi, az a kultúrával szembeni tiszteletlenség, az aljasság, az a szovjet underground. Hiszen ezt a könyvet bizonyos igényességgel írták meg, ez nem valamiféle összekompilált brosúra, nem a Vereszajev-féle kompendium ismeretterjesztő átirata – nem, ez új eredmény a Gogol-kutatásban, olyan, amit a szerző, állítása szerint, majdhogynem valamiféle misztikus megvilágosodás közepette írt. [...]

Az underground mindig erőtlén. Mindig megtalálható benne a tehetség visszfénye (emiat sok minden meg is bocsátható neki), de nem több. Színvonalát tekintve az underground a végtelen számú, harmad- és negyedvonalbeli értelmiségiek rétegére hasonlít, amely a valódi tehetség számára elengedhetetlen kulturális közeget alkotja. Az underground és a kulturális közeg közötti különbség az, hogy a kulturális közeg a vezéregyéniségeket szolgálja ki, reklámot, image-t teremt nekik, interpretálja gondolataikat a fiatal értelmiségiek és az „egyszerű olvasóközönség” számára, és ami a fő, hogy segítségükkel maga is felemelkedik az eredetileg számára elérhetetlen szintre. Az underground viszont mindig önállóan létezik, mindig önmagába mélyedt, ám ez az önállóság tisztán külsődleges, és nyilvánvaló ellentmondásban van a szélsőségesen infantilis és függőségben lévő belső világgal. Nálunk a kulturális közeg MAGÁT szolgálja ki (mint az underground), és mint békalencsét, lassan, de biztosan maga után húz mindent, ami eredeti és tehetséges. Vagyis ez nem egyszerűen csak underground, hanem agresszív és védelmező underground. Mellesleg éppen ezzel kezdődött a szovjet kultúra, amikor is az ultrabalos botrányhősökből hirtelen szovjet irodalmi csinovnyikok lettek.

XII.

Mindannyian jól emlékszünk a közelmúltra, amit többek között olyan meghatározással is illettek, hogy gerontokrácia. Népszerű gyermek- és ifjúsági dalok szerzője, a hatvanéves Okudzsava nemrégiben kinyilatkoztatta: „Galkovszkij egy neveletlen, nem túl okos, elkényeztetett kölyök, akit egyre csak cukorkával tömtek, aztán egy szép napon nem adták meg neki azt, amihez hozzászokott, ő pedig megharagudott és toporzékolni kezdett”.

Mit válaszolhatnék erre? Harminckét éves vagyok, gondolkodtam, szenvedtem, átéltem a hozzám közel álló emberek halálát, én magam is halálomon voltam, hogy ez a vén bohóc, aki egész életét a párt „pihenőházában” a biliárdasztal mellett töltötte, most kiölthesse a nyelvét és azt mondja: „Kisfiú!” Én már tizennyolc éves koromban érett és komoly voltam, és – felfogva a világ dolgainak összefüggéseit, telve a világ harmóniájának, a csillagos égnek érzésével – udvarosként dolgoztam a Lihacsov-gyárban. Huszonhét éves koromban, amikor egy negyvenéves értelmiségi érettségével rendelkeztem, végre lehetővé tették számomra, hogy egy vacak szovjet újságban publikálhassak egy tizenöt soros írást (úgy közölték, hogy terjedelmét a felére csökkentették és tettek benne vagy két tucatnyi stilisztikai és tartalmi javítást). Nem gondolják-e úgy, hogy önök már MÁSNAK A SZÁZADÁBAN ÉLNEK? Hogy ZAVARJÁK AZ ÉLETÉT azoknak az embereknek, akik önöknél okosabbak, tehetségesebbek, tisztábbak?

És világos a válaszuk is: nem, nem gondoljuk. Élünk, élünk és élni fogunk, és a temetéseden halotti kalácsot fogunk enni. Ha pedig meghalunk, örökösöket hagyunk hátra, és nem neked tapossuk ki az utat, hanem drága fiacskánknak és szeretett leánykánknak. Mellesleg ez a nemzedékek közötti kapcsolat. A leánykánk ugyan nem szép, csupa anyajegy, a fiacskánk pedig öt éves koráig fel se tudta emelni a fejét, de a mi vérünk – SZOVJET VÉR...

A „peresztrojka” feltételei között, úgy tűnik, nincs cenzúra. De már ötödik éve nem tudom megjelentetni a könyvemet, mert minden könyvkiadó bojkottot hirdetett ellenem. „Nincs papír és a könyv sem érdekes”. Csóró vagyok. Tizenhat éves korom óta szünnap nélkül dolgozom, sohasem hagytam még el Moszkvát, társbérletben lakom. Hamarosan zabálnom sem lesz mit.

– Hát menj és dolgozz. Iskolád befejezése után három évet dolgoztál udvarosként a gyárban – van tehát szakképzettséged is. Menj és dolgozz. Tehetségtelen vagy. Mi pedig, a himmlerek, göringek meg mindenféle müllerek gyermekei és unokái – tehetségesek. Regényeket és monográfiákat fogunk írni, képviselni fogjuk külföldön az orosz kultúrát. És ami a fő, mi fogjuk meghatározni, „kinék”, „hogyan” és „mit”. Így volt, és így is lesz. Kitűnt egy legény a munkában: elvégezte az Irodalmi Főiskolát, megírt egy hasznos broszúrát „Andrej Vozneszenszkij szerepe a világirodalom fejlődésében” címmel, elvette Zsenya Szidorov anyósa bátyjának a lányát – már meg is van az első könyve meg egy olaszországi ösztöndíj. Előmászott itt egy harminckét éves naplopó is – „én orosz filozófus vagyok”, „köpök a szovjet irodalomra”. Fogjátok be a száját a taknyosnak, mondjátok meg a mieinknek, hogy zárják el előle a levegőt.

Kiélezve vetette fel a kérdést Irina Ovcsinnyikova a *Tiszteletlenség* (vagyis az ENGEDETLENSÉG) *ünnepe* című cikkében, amelyet az *Ekran i szcena* című hetilap-

ban publikált: „Kérdezem Dmitrij Galkovszkijt, hány éves volt, mondjuk, '87-ben? Mellesleg az ő akkori életkorában Lermontov már halott volt. Én viszont valahogy nem emlékszem akkorról ilyen névre, hogy Galkovszkij.”

De nem fog sikerülni, gyerekek, hová gondoltok. Én foglak tönkretenni titeket. Ti nem ismeritek Oroszországot, az orosz történelmet, az orosz nyelvet. Az orosz dialógust. Az orosz irodalmi polémia műfájának szabályait. (Pedig érdekes dolog, mondhatom nektek.) Én viszont tudom – ez az én szülőházam. Hideg és rosszindulatú ez a szülőháza, mint egy mostoha, de mégis szülőháza. Itt minden követ, minden mocsarat – mint a tenyeremet. Ezért én foglak tönkretenni titeket. Gyorsan, HALÁLOSAN. Menjete el, mint Kozakov – éljete ott magatoknak boldogul, talán nem lenne jó? Tudjátok, mit mondott Leonyid Iljics, amikor Karpovnak átadta a Lenin-rendet: „Anatolij, kedves, csak nyugodtan, magadnak... ezt az ízét...” Hát így. Éljete magatoknak, nyugodtan, ÍZÉ. Csak tűnjete el. Tűnjete el csendben, kulturáltan. 60.000.000 embert széterszettünk a levegőbe, ahogy Orwell mondta az 1984-ben, meg ahogy az ukrán bolsevik gyilkosok mondták a polgárháború idején. Most pedig, szemrebbenés nélkül azt hajtogatjátok: „Na és, mi van akkor?” Valóban, semmi. És a fiú nem felelhet az apjáért. De a helyet a nap alatt – tegyéte szabaddá. Ez nem a ti földete, nem a ti szülőházátok, hanem az enyém. És semmi sem fog sikerülni nektek ellenem. Nem azért, mintha én „okos és erős” lennék (az ember általában buta és gyenge), hanem azért, mert az orosz történelem világítótornya más irányba fordult. És gigászi röppályájával a nemlétebe söpör le benneteket. Engem pedig nem. Csak ennyit akartam.

1992. 06. 16.–11. 05.

GORETTY JÓZSEF fordítása

A másik város

(Árok)

Három egyetlen képre való írást kell idezsúfolnom Aliona képe alá, melyek nem tartoznak össze, nem összéb legalábbis, mint minden eddigi írás a többivel, hárman fognak egymás mellett zsúfolódni, mintha katonák az Isonzó árkaiban, akik az utcán vagy a pult mellett észre sem vették volna egymást, de guggolva összekapaszkodtak a srapszegekben.

Aliona képei, megfigyelhették már, embertelenek. Csak véletlen kóborolnak itt-ott apró alakok. Nincs szükségük rájuk, a szemük fényével megelégszik. (Innen nála a szomorún ujjongó, matt káprázat.) A tömeg így, láthatatlanul van ott a képein, megszámlalta-e már valaki, hány angyal fér el egy felhőn? Zsúfolódnak, lihegnek, mormognak és rikoltoznak itt is a népek, a Lehel piac mellett, a Bulcsú utcában, autó és izzadság is van rengeteg, és persze mindenféle zajok, szédelő forrás. Nőgatom régóta Alionát, hogy csináljon nekem egy Lehel piacot, szükségem lenne rá, mondom neki mindig, mert rajongója vagyok a piacnak, igen, nincs rá pontosabb szó, így, *dérynészéppatakirózásán* a rajongója, mert a piac – s mivel a többi már megszűntették, vagy ami ugyanaz: modernizálták, Budapesten már csak a Lehel – sziget, szín, zsongó Atlantisz. Nőgattam Alionát, csinálja meg, mert a városvezetés tervez, határidő is van már, mélygarázs lesz és hatalmas csarnokok, szintek, beton, korszerű üzletek, és a Kőjál majd semmibe nem tud belekötni.

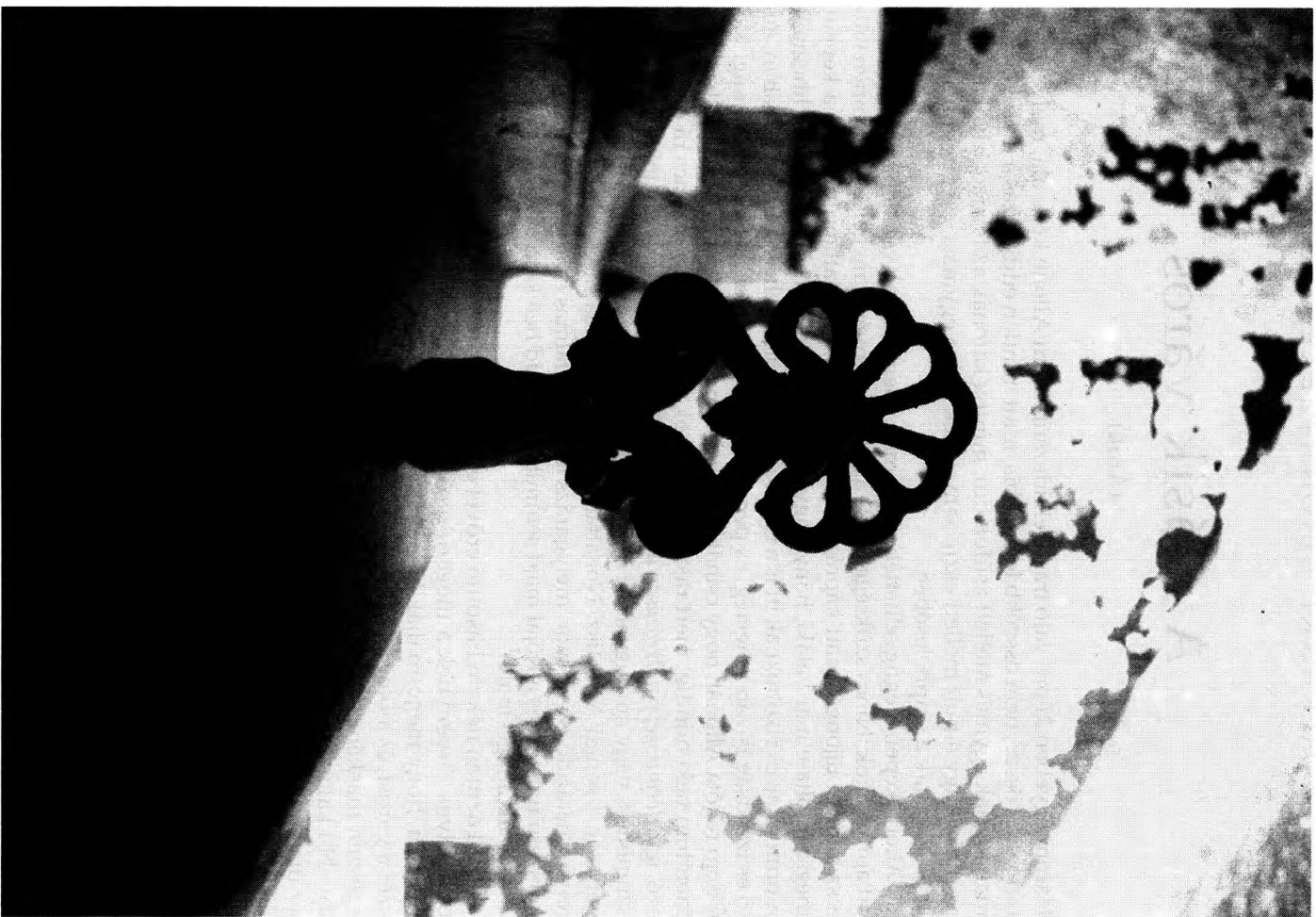
Lássák, megcsinálta.

Szól azután nekem hasonló erővel ez a kép a világba való megérkezéséről, egy súlyos törvénynek a megértéséről, hogy amire türelmesen vártam ifjúkoromban, hogy megcsinálják (a magam szerény eszközeit is számítva: -juk) egyszer a várost, és akkor kész lesz, és csönd és nyugalom, az nem úgy van, hanem egészen másként van. A kalapálás, dübögés, fúrás célja nem a csönd, hanem a további kalapálás, dübögés és fúrás, és az ásás és a bontás és az építés célja nem az utca, nem a kert és a ház, hanem ellenkezőleg: a gödör, az újabb ház és az újabb bontás, és ez így marad, és kész.

Tudomásul szolgál.

Itt van végezetül a múlás rétege, vagy fönről nézve: az építés mohó figyelmetlensége, melyből amúgy a múltból való tárgyi tudásunk jórészt származik, hogy nincs türelem és pénz kiszedni és lebontani és elvinni az előzőt, hanem egyszerűbb otthagyni és ráépíteni, a tömegsír ökonomizálta csupán a sietős praktikumnak e ledér elvét, a fönti tömeg azonban a Lehelen még zihál, ad-vesz, iszik, szóval látják, az aszfaltvágó gép fölhasította a bitument, és az árokásó gép kettétépte a nemrégiben még arra guruló villamosnak a sínjét, odébb egy darabon a sín is látszik még, meggy fényesen vagy húsz métert, és a Mokka presszó előtt véget ér.

Hát így. A többi később, máshol.

(Virág)

Gondolkodom, töprengek vagy három hete már, vajon elmondjam-e, el kell-e mondanom Önöknek e virágszál történetét, vagy láttatja úgyis a múltját? Leírom, vagy lerí róla? Hisz pár évtizede még az a mondás járta – az itt már citált Ballagi Mórtól tudom –, hogy *az írott virágot sokan dicsérik, de senki sem szagolja*. Úgy vagyok vele már, mint egy családtagommal, túl közel hozzá, hogy lássam, milyen is valójában, s túl sokat tudva ahhoz, hogy elképzeljem, mit látnék, ha nem tudnék semmit.

Vajon kitűnik-e, hogy a romlás virága ő? Hogy romlás által lett virággá? S hogy pusztá létezését e hűvös kövön jó ideje csak vasakaratának köszönheti? Fiatal még amúgy, talán ha százéves. Vajon mi készítette rá, hogy elhagyja a korlátját? Mert annak idején díszes aljzata volt csupán a szírom csúcseleméről induló rúdnak, mely ma is álló többi társával együtt a lépcsőkorlátot tartotta. Azok is töredezettek, foghíjasok imitt-amott, de egy sincs közülük, amelyet ilyen önzetlen, immár csak magában gyönyörködő virággá csonkított volna a rozsda. Látják, fényt kap eleget, s öntözni sem kell sokat, hisz öntöttvas úgyis.

A pokoli útra gondolok, mely idáig vezetett. Az első, roppant virágra, a fényes csokorra a feketeségben, s majd az évmilliárdos szétszórásra. A galaxiszirmokra a kertben, az ördög méhére. A Napra, a kitörések irdatlan rózsáira, a gömbbé szorongatott Földre, magához térésére, felületének fehér, dús elképedésére, s higgadásának visszaeső láva-csokraira. Az anyag szerves moccanatára, az egysejtűtől a bolgárkertészekig. S végre arra a bizonyára sváb és katolikus iparosra, aki fölhörbölt a konyhában a tejeskávéját, benézett a szobában alvó gyermekeihez, csókkal vett búcsút hízásra hajlamos feleségétől, és a műhelyben visszaadta anyagának a formát, melyet zsúfolt udvarának rózsái évmilliók kínládással kaptak tőle, mind a szekfűk, muskátlik, gladióluszok.

Azóta kapaszkodik itt sötéten a hideg márvány-grádicson, mint valami pompás monumentumon a macskák gyönyörűségére s a tiszteletlen kutyák örömére, s áll őrt némán a kaptatók mellett, kiknek teste, mint a bolgárkertészeké és ama iparosé, a földbe jut majd, s áll őrt ugyanolyan némán az ereszkedők mellett, kiknek lelke, mint a bolgárkertészeké és ama iparosé, az égbe jut majd.

ÉSZAK, DÉL ÉS AMI KÖZTE VAN

*Mary Shelley Frankensteinjéről**

„Nem akarom becsmérelni ezt a tudományt, de biztos vagyok benne, hogy senki sem tagadja, még az sem, akinek az orvostudomány a hivatása, hogy amit belőle tudunk, majdnem semmi ahhoz képest, amit még nem tudunk, s hogy végtelen sok bajtól szabadulhatnánk meg, mind testi, mind lelki bajoktól, talán még az agkori elgyengüléstől is, ha eléggé ismernénk a bajok okait és mindazokat a gyógyszereket, amelyekkel a természet megajándékozott bennünket.”
(Descartes: Értkezés a módszerről)¹

Percy Shelley 1817-es, a *Frankenstein* első kiadásához a szerző nevében készített előszava a következőképp beszél a regény keletkezéstörténetéről:

„1816 hideg nyarat Genf környékén töltöttem. Az évszak hideg volt és esős, esténként körülültük a lángoló fahasábokat, és német kísértethistóriákkal szórakoztunk, mert véletlenül épp azok kerültek a kezünk ügyébe. E mesék fölkeltek bennünk a játékos utánozhatnékot. Két barátom (egyikük tollából a közönség szívesebben fogadna bármi mesét, mint akármit, amit én valaha is írni remélhetek) és jómagam megállapodtunk, ki ki megír egy-egy, természetfölötti jelenségeken alapuló történetet.

Az idő azonban váratlanul jóra fordult, és az én két barátom magamra hagyott, elutazott az Alpokba, s a csodálatos tájon teljesen kiment a fejükből még az emléke is minden kísértetlátomásnak. Az alábbi mese az egyetlen, amely elkészült a három közül.”²

Az utolsó mondat nem igaz: Byron megkezdett műve töredékben marad, Dr. Polidori pedig megírja a (sokáig Byronnak tulajdonított) *The Vampyre. A Tale* című elbeszélését, amely a modern irodalmi vámpírmítosz nyitányának tekinthető. Hosszú ideig a *Frankenstein* is afféle másodvonalbeli, félig-meddig populáris, a hagyományos kánon által marginálisnak tekintett műként tartottuk számon. Az utóbbi évtizedekben azonban (főként a feminista-pszichoanalitikus olvasatok hatására) a regény egyre gyakrabban válik

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani Szécsényi Endrének (JPTE BTK, Esztétika Tanszék) a dolgozat létrehozásához nyújtott nélkülözhetetlen megjegyzéseiért és tanácsaiért – KJ.

¹ René Descartes: *Értkezés a módszerről*, 1797–1805., Ikon Kiadó, 1993, Szemere Samu fordítását átdolgozta Boros Gábor, 69. p.

² Mary Shelley: *Frankenstein*, Kozmosz Könyvek, Bp., 1977, Göncz Árpád ford., 6–7. p. (A *Frankensteinre* történő hivatkozásoknál, amennyiben nem jelzem az ellenkezőjét, e magyar kiadás oldal-számait adom meg. A már jelzett első kiadáson kívül a következő kettőről van tudomásom: *Három klasszikus rémtörténet*, Glória Kiadó, é.n., Stephen King bevezetőjével, Göncz Árpád ford., ill. *Frankenstein avagy a modern Prométheusz*, Szukits Könyvkiadó, Szeged, é.n., Göncz Árpád ford.)

a kutatások tárgyává. Az alábbi értelmezés mégsem e fenti nyomvonalon halad: kiindulási pontja ugyanis, hogy a Villa Diodatiban lezajlott, irodalomtörténetivé vált fogadás óta eltelt száznyolcvan év során a *Frankenstein* által megfogalmazott problémák nem veszítettek aktualitásukból. A mű a modernitás tökéletesedés-eszméjének olyan, következetes és bátran végiggondolt kritikáját adja, amely elégtelennek ítéli az újkori metafizika válságára adott válaszkísérleteket. Jelen dolgozat ebből kiindulva, a szakirodalomban nagy súllyal bíró pszichológiai, illetve szociológiai megközelítésektől eltérően a regény eszmetörténeti alapozottságú vizsgálatát kíséri meg, célja a *Frankenstein* bukástörténetként való értelmezése.

1. A Prométheusz-mítosz és a tudomány mítosza

Az ember, Victor Frankenstein meghatározásában: „Menny működtette teremtmény”.³ Milyen mennyről van itt szó? Milyen isten lakja ezt a mennyet? A *Frankenstein* metafizikai vigasztalanságának tükrében ezek a kérdések zavarba ejtően hathatnak. Maga a történet látszólag teljes mértékben szekularizált, nem kérdez rá sem Isten, sem az emberi lélek helyére. Victor teremtsége merőben technikai jellegű aktus, és búcsúszavaiban a Teremtmény is csak feltételesen említi szellemének halál utáni, esetleges továbbélését. Vizsgálódásunkat mégis azzal az állítással kezdjük, hogy ez a szekularizált jelleg csak külsődleges. Ha a regény világa – a szerzőnek a keletkezéstörténetről szóló, az 1831-es, harmadik kiadás elé írt előszavának idevágó utalásaitól eltérően – nem számol a transzcendenciával, akkor joggal merül föl a gyanú, hogy ez a hallgatás leplez valamit, hogy talán éppen e hallgatás által, negatív úton tárul föl az elhallgatott. Ha egy, a teremtsést radikális módon témájává tevő műben nincs Isten- és lélekproblematika, mit is jelenthet a hiányuk? Mi is hát a tulajdonképpeni tétje Frankenstein vállalkozásának?

Dr. Polidori naplójából tudjuk, hogy a nevezetes fogadás előtti napon, 1815. június 21-én közte és Percy Shelley között arról folyt a társalgás, hogy mi tekinthető az élet elsődleges gyökerének, és hogy vajon az embert merő instrumentumként kell-e elgondolni?⁴ Fent említett, 1831-es előszavában Mary Shelley is szót ejt hasonló beszélgetésekről. Ugyanitt a következő kommentárt fűzi a végre megtalált, megfelelő témához: „...a legteljesebb mértékben rémisztő volna bármely emberi törekvés hatása, amely gúnyt igyekszik űzni a világ Teremtőjének roppant gépezetéből.”⁵ Ez tehát az iszonyat forrása; a rémregény az isteni szféra határainak áthágásából nyeri rémisztő mivoltát, ám nem az áthágás pusztja ténye hordozza magában a szörnyűséget, hanem az áthágás következménye. Mintha a gépezet rendíthetetlenül végezné a maga dolgát, miközben az utánpótlására irányuló törekvések maguk után vonják saját büntetésüket. Úgy tűnik, Frankenstein lázadása nem egy személyes Istent sért, hanem inkább a rendet, amely teremtettsége révén egyúttal újraalkothatatlan is. Ebből a szemszögből Mary Shelley deistának tekinthető, ami fontos adalékul szolgálhat ugyan a *Frankenstein* elemzéséhez, de még korántsem ad kimerítő választ a felvetett kérdésekre.

A fogadás tárgya „természetfölötti jelenségeken alapuló” történet megírása volt. Látni fogjuk, miként töri át Mary Shelley a gótikus rémregények által kijelölt kereteket, s a természetfölötti – amely jelen esetben az isteni renden erőszakot tevő, emberi (második) természet – mint a rettegés forrása, hogyan nyer új, mélyebb értelmezést: pusztá hiánya által hogyan teszi föl azt a kérdést, hogy milyen esélyei maradnak önmaga működtetésére az eredetileg „menny működtette teremtménynek”.

³ Uo., 220. p.

⁴ Pollin, Burton R.: „Philosophical and Literary Sources of *Frankenstein*”, *Comparative Literature*, XVII, 2, Spring, 1965, 98. p.

⁵ Shelley, Mary: *Frankenstein or the Modern Prometheus*, Penguin Books, 1992, 9. p.

A keresztény hagyomány az ördögi tevékenységet Isten művének tökéletlen utánzásaként határozza meg. Ám Victor Frankenstein nem ördögi figura, nem egyszerűen a bűnbe jutott, az isteni teremtetést gyarló módon utánzó ember megjelenítője: egyrészt csak akkor lehetne az, ha egy személyként létező Istennel állna szemben, amiről itt semmiképp sem beszélhetünk, másrészt teremtetése szűkebb értelemben véve sikeres, tökéletlensége nem a Teremtmény működésképtelenségében nyilvánul meg, hanem rúttságában, amely elszigeteli és kizárja minden társas kapcsolatból.

A regény első két magyar kiadása nem az eredeti, teljes címmel jelent meg, és a fordítás alapjául szolgáló kiadás megjelölése sem tartalmazza az alcímet. Az eredeti cím: *Frankenstein avagy a modern Prométheusz*.⁶ Mary Shelley a mítosz két különböző változatát ötvözi eggyé a regényben. Az egyik változat legismertebb feldolgozása Aiszkhüloszhoz köthető, a másiké Ovidiushoz. Az első szerint Prométheusz az emberiség megmentője, aki ellopja az istenek tüzeit az emberek számára, s mintegy megváltójuként, magányosan szenved a sziklához kötözve – a Villa Diodati lakói mind közel érezhették magukat ehhez a figurához. A másik vonulat az *Átváltozások* legelején bukkan föl (I. 76–88.); a művet Mary Shelley 1815-ben olvasta. Prométheusz itt az ember megalkotója, kreátora – technikai értelemben éppúgy, mint Victor Frankenstein.⁷ Nem nehéz fölfedezni a két Prométheusz-vonatkozás együttes jelenlétét a főhős figurájában. Egyszerre sikeres lázadó és tökéletlen teremtő, gonosz demiurgosz. Gonosz, mert attól a pillanattól, ahogy teremtenye életre kel, elutasítja őt: *És látá Isten, hogy ez rossz*. Kérdés, hogy mennyire adekvát Victor Frankenstein megítélő pillantása? Ha a lopott tűz senkit sem melegít, csak éget: kérdés, hogy ez kinek a hibája?

A *Frankenstein* egyszerre irányul a teremtő és a lázadó kétségeire is. A lázadás és a teremtetés bűne sajátos struktúrát alkot: lázadásának, az élet megalkotásának vétkeit Victor további három vétekkel tetézi, amelyek mind teremtői mivoltával kapcsolatosak. Egyrészt elhatározza, hogy egyszerűbb szervezet helyett azonnal embert teremt („bonyolult és csodálatos állat”-ról beszél, szót sem ejtve transzcendenciáról), másrészt – türelmetlenül és kapkodva – egy óriás termetű, visszataszító lényt hoz létre, mivel – ahogy állítja – „a részek kicsinysége nagyon meglassította volna munkámat”.⁸ A fűszálak Newtonja így egyszerre esik teológiai és esztétikai hübrisz bűnébe, s ez a két vétek szorosan összekapcsolódik, olyannyira, hogy az előbbi pusztán az utóbbin, a teremtmény csúfságán és ebből eredő kitaszítottságán keresztül fejt ki hatását. Ehhez járul a teremtő utolsó és legfőbb bűne, a teremtmény megtagadása, elárulása (amely a társas kapcsolatok később tárgyalandó témájához vezet bennünket).

Kérdés, hogy az élet elvének megtalálása és az emberi lény teremtetésének ötlete, a lázadó és a teremtő gesztus elválasztható-e egymástól? Frankenstein tervének középpontjában az emberi önteremtés áll, így ez a két gesztus egybeesik, együtt alkotva a teológiai hübrisz keretét. Ezt a lázadáskonceptiót próbáljuk meg körüljárni, rákérdezve a lázadás karakterére.

Prométheusz meglopja az isteneket – de vajon kit lop meg Victor Frankenstein? A teremtő fent elsorolt vétkei nyilvánvalóak, de mint lázadó, mihez képest, milyen rend ellen lázad? *Milyen tüzet lop el?*

⁶ A „modern Prométheusz” kifejezés egyébként nem újkeletű jelenség a XIX. század elején, korábbi használói között található Lord Shaftesbury és Immanuel Kant is. Ld. Hindle, Maurice: „Introduction”, in: Mary Shelley: *Frankenstein or the Modern Prometheus*, Penguin Books, 1992, xxx. p.

⁷ Uo., xxiv. p.

⁸ Shelley, 53. p.

Már Percy Shelley előszava is kiemeli a hagyományos, gótikus formától eltérő vonást, a modern természettudomány középpontba állítását: „Az esemény, amelyből e történet érdekességét meríti, mentes a pusztá kísértet- és boszorkányhistóriák hátrányaitól. Előnye velük szemben, hogy bármilyen lehetetlen maga a fizikai tény, tápot ad a képzeletnek, s jobb kiindulópont az emberi szenvedélyek átfogóbb és meggyőzőbb ábrázolására...”⁹

A prométheuszi tűz nem más, mint a teológiai kereteken belül értelmezett természettudomány, amely behatol a nagy metafizikai elbeszélés megbomlásával feltáruló réseken. Victor Frankenstein szavait idézzük a második fejezetből, aki, miután kifejtette, hogy a humán tudományok sosem vonzották, kijelenti: „Én az ég és a föld titkait szerettem volna megismerni; és akár a dolgok kifelé megnyilvánuló lényege, akár a természet szelleme, akár az ember titokzatos lelke foglalkoztatott, kutatásaim mindig a világ metafizikai, vagyis legmagasabb értelemben vett fizikai titkaira irányultak.”¹⁰ A természettudomány megcélozza a *metaphysica specialis* klasszikus, nagy hármasságának a helyét: feloldódnak benne az Istenre, a világra és a lélekre irányuló kérdések. Nem megválaszolja, hanem semmissé teszi őket, teremtő potenciája révén. Erről a pontról interpretálható a regény tudományképe, a végső metafizikai kérdések ügyében illetékes tudományé, amely által az utánczás helyett a valódi teremtés lehetősége látszik megnyílni az ember előtt – még ha ez a teremtés nem is a semmiből való, hanem az Isten alkotta rendből kiindulva és attól elrugaszkodva történik.

Victor saját természettudományos érdeklődésének forrását három névvel írja le: Cornelius Agrippa, Albertus Magnus, Paracelsus. „Nagyon más volt ez, mikor a tudomány mesterei még halhatatlanságra és hatalomra törekedtek. (...) Most azt kívánják tőlem, hogy e határtalan illúziókat adjam oda csekély értékű valóságokért.”¹¹ Kiindulópontjuk egyezik Victoréval: a természettudomány „határtalanná” tágult fogalma, amely a megismerés és cselekvés kvázi isteni aspektusait is magába foglalja. A felfedezés, egy élőlény megalkotásának lehetősége így nyit újabb távlatokat Frankenstein előtt (szinte visszhangozva Descartes-nak a mottóban idézett szavait):

„Az életet és a halált eddig sérthetetlen határvonalnak láttam, most meg, elsőként, én leszek az, aki áttöri, s ennek nyomán beözönlik a fény a sötétség honába. Új fajták fognak teremtetniüként áldani engem. (...) E megfontolások nyomán már-már arra gondoltam, ha az élettelen anyagot élettel ajándékozhatom meg, lehet, hogy az idő folyamatát is megfordíthatom (bár ezt ma már lehetetlennek tartom), s megújíthatom az életet ott, ahol a halál a tetemet már láthatólag a romlásnak adta át.”¹²

Az első fáról még ehetünk, a másodikról nem. A kettő között megtörténik a kiűzetés. A lét titka, a *metaphysica generalis* hagyományos területe elzárva marad Frankenstein csodálatos tudománya előtt. A demiurgoszi tevékenység azonban kivitelezhető, a teremtettség fölött az embernek korlátlan hatalma van. Kevés-e ez vagy sok? Illetve: mihez képest sok vagy kevés?

A metafizikai elbeszélés palimpszesztus-típusú fölülírása természetesen nem történeti előzmények híján levő, véletlenszerű aktus. A XVII. század racionalista metafizikái mögött a tudás szerepének üdvtörténeti kiterjesztése áll.¹³ Ha a teremtettség világ kontingenssé válásának alaptapasztalatából nem olvashatók ki az Istenre és az ember helyére irányuló kérdés válaszai, akkor milyen módon közelíthetünk az elveszett rendhez, milyen lehetőségünk marad a

⁹ Uo., 5. p.

¹⁰ Uo., 33. p.

¹¹ Uo., 44. p.

¹² Uo., 54. p.

¹³ Az itt következő gondolatmenet a következő tanulmányra támaszkodik: Boros Gábor: „Az utak elválnak: Descartes, Spinoza, Pascal”, *Holmi*, 1993/1, 81–97. p.

rend újrakomponálására? A programot elindító Descartes a tudásban, az emberi értelem kiművelésében és a tökéletes isteni értelem felé való konvergálásában találja meg a megoldást, s ez alapvetően befolyásolja az őt követők kérdésfelvetésének irányát is. Az emberi faj *differentia specificája* az ész (vagy *józan értelem*) lesz. Ez az, ami az embert emberré teszi: ha valaki bír ezzel az „ésszel”, akkor ember, ha nem, akkor állat. Ennek a megkülönböztető funkciónak az antropológiai vonatkozason túl azonban üdvtörténeti jelentősége is van, hiszen az egyedi elme nemcsak romolhatatlan szubsztancia, hanem oszthatatlan is, tehát individuális, és mint ilyen, „a személyes halhatatlanság biztosítója”.¹⁴

A karteizianizmussal kibontakozó modernitás (hol többé, hol kevésbé rejtett) üdvtörténeti előfeltevéseket hordoz. Ezek az előfeltevések gyakran bűvópatakként élik az életüket, és ezek alapján válik értelmessé az újkori esztétikatörténet szekularizált teológiatörténetként való kezelése. A művészettel kapcsolatos teóriák főbb teologikus vonatkoztatási pontjai: a művész mint teremtő, a műalkotás mint önálló, teremtett világ, illetve az ízlésítélet mint a szukcesszív értelmi megismeréssel egyenrangú, ám az átfogó, intuitív (isteni) belátás szimultaneitásának mintájára működő kognitív modell. E teológiai és esztétikai szempontoknak a *Frankensteinben* tapasztalható egybecsúszása innen nézve inkább szimptomatikus, mintsem egyedi jelenség. Ami ebben a tekintetben izgalmassá teszi a regényt, az a kérdésfeltevés radikális és kritikus mivolta: Mary Shelley a romantika szellemi pozíciójából kérdezve rámutat mindhárom szempont buktatóira, ugyanakkor magát ezt a romantikus pozíciót is a modern önteremtés kritikai vizsgálatának tárgyává teszi.

A romantikus önteremtés problémáinak feltárásához az emberi értelem talaján álló tökéletesedés-eszme kritikáján keresztül vezet az út. Mary Shelley támadási pontja az ember eszes lényként való definiálása. Amennyiben a tudománykoncepció elemzésével a teológiai hübrisz bűnét jártuk körül, úgy most az ezt nyilvánvalóvá tevő esztétikai hübriszről és az általa kihívott büntetésről kell néhány szót ejtenünk.

2. A Teremtő és a Teremtmény

Frankenstein esztétikai hübriszének legkézenfekvőbb megnyilvánulása, hogy a Teremtmény csúnya, méghozzá *elviselhetetlenül csúnya*. Teremtője a következőképpen jellemzi: „Végtagjai arányosak voltak, s arca, amit választottam számára, szép. Szép! Uramisten! Sárga bőrén majd hogy át nem tetszett az izmok és artériák működése. Haja fényes fekete volt, vállára omló. Foga gyöngyfehér. De e pompás részleteknek ijesztően ellentmondott ráncos képe, egyenes, fekete ajka s zizenyős tekintete, amely majdnem ugyanolyan színű volt, mint a szürkésfehér szemgödör, amelyben ült.”¹⁵ (Ez utóbbi vonások legalábbis kétségesek teszik Victor ez irányú körültekintését.)

Ám ha fentebb azt állítottuk, hogy a teológiai hübrisz az esztétikain keresztül jelenik meg, akkor most azt is hozzá kell tenni, hogy az esztétikai hübrisz nem esetleges, véletlenszerű eseménye a bukástörténetnek, hanem az emberi kondíciók elleni lázadás, a tökéletlen demiurgoszi tevékenység szükségképpeni eredménye: „...de most, amikor elkészültem, elszállt az álom szépsége, s nem maradt utána más a szívemben, csak lélegzetelállító undor és iszony.”¹⁶ Ugyanezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a Teremtmény csúfsága igazából életre kelésével teljesebbé válik: „Jól megnéztem, mikor még nem volt készen. Már akkor is csúf volt, de mikor az izmai és ízületei már mozdulni tudtak, olyanná vált, hogy az még Dante képzeletét is meghaladná.”¹⁷ Ha közelebbről megvizs-

¹⁴ Uo., 86. p.

¹⁵ Shelley, 58. p.

¹⁶ Uo., 59. p.

¹⁷ Uo., 60. p.

gáljuk, látni fogjuk, hogy ez a csúfság igen súlyos következményekkel terhes: a Teremtmény általa válik minden emberi közösség számára elfogadhatatlanná. Victor bűne kiszolgáltatott helyzetbe hozza teremtményét, és e kiszolgáltatottság által Mary Shelley egy jelentős filozófiai tradíció érvényességére kérdez rá, amely a moralitás megjelenésének feltételül és terepül a közösségi létet tételezi. „Az én gonoszságom a rám kényszerített s utált magány gyermeke, de ha velem egyenlővel élek együtt, szükségszerűen támad föl bennem az erény”¹⁸ – panaszolja a Teremtmény.

Legkézenfekvőbb forrásként a szerző apjának, William Godwinnak *Political Justice* (1793) című műve kínálkozik. Godwin anarchista utópiája az emberiség önmegismerésének és önmegértésének állandó fejlődését, az erkölcs, a tudomány és a művészet folyamatos tökéletesedését tételezi. Ezt a tökéletesedést azonban leválasztja a társadalmi és politikai intézményrendszerrel és a jogról, despotikus, korlátozó eszközöknek nyilvánítva azokat. A teljesen racionális, minden autoritástól mentes, független individuumokból álló társadalmat nem törvények szabályozzák, hanem a problémák nyílt, szabad megvitatása. E szabályozás alapja az igazság univerzális volta, illetve az ész, melyben minden ember osztozik: ha ezeknek szabad folyást engedünk, mentesítve őket az autoritativ intézményi függőségtől, az eszményi társadalom működtetni fogja magát.¹⁹ Az individuális szabadság racionális úton vezet az ideális közösség megszervezéséhez.

Nem áll módunkban részletesen tárgyalni a *Frankenstein* viszonyát az előző két évszázad morálfilozófiai tradíciójához.²⁰ Annyit azonban mindenképp érdemes megjegyezni, hogy a Teremtmény kitesztettségének igazságtalan – és ez a kijelentés sem a morális érzék (*moral sense*), sem a deduktív racionalitás által megalapozott erkölcsfilozófia álláspontjáról nem támadható. A *moral sense* közvetlen érzelmi bizonyossága megsemmisül, elveszti helyes ítélőképességét a Teremtmény taszító megjelenésével szemben. Az erkölcsi érzék velünk született diszpozíciója ebben a helyzetben tehetetlen. Victor a következőképp írja le a Teremtmény csúfságának fenséges hatását: „Részvételt voltam iránta, sőt néha úgy éreztem, szeretném megvizsgáltatni, de amikor ránéztem, s megpillantottam ezt az ocsmány valamit, mely mozog és beszél, elszorult a szívem, s az érzéseim iszonyra és gyűlöletre váltottak át.”²¹

Ezzel szemben a Teremtmény folyton racionális megoldásokat keres, egyre kétségbeesettebb megoldásokat, a kis William esztétikai ítélőerejének átformálásán át az emberi közösséggel való végleges szakításig. E kudarcorozat következménye a Teremtmény nyíltan vállalt immoralitása. Érvelése racionális: ha nem tekintik embernek és vele szemben nem érvényes a „Ne ölj!” parancsa, akkor ezzel őt is hasonló szembenállásra kényszerítik. A Teremtmény, aki nem emberi, de eszes lény, az emberi közösség ítéletéhez viszonyít, mint az egyetlen mintául vehető észközösségéhez. Ugyanerre a sémára épül föl a *Frankenstein* szépségideálja is: nem platonikus vagy relativizált, hanem kifejezetten befogadói-közösségi ideálról van szó, ahol a Teremtmény szükségszerűen csúnyának tartja magát, mert kénytelen a közösség normájához igazítani ítéletét. (Persze lehet érvelni a regény egyfajta furcsa „platonizmusa” mellett is. Eszerint a demiurgosz Victor „leértékelt” teremtmése úgy megy végbe, hogy közben nem áll módjában az ideavilágra függeszteni a tekintetét; a létező, ám megragadhatatlan transzcendens struktúra csupán negatív, a lázadás és a bűn által provokálható. Ebből a szempontból a *Frankenstein* szépségideálja „csúfságideál”.)

¹⁸ Uo., 173. p.

¹⁹ Locke, Don: *A Fantasy of Reason: The Life and Thought of William Godwin*, London, 1980, 2–4. p.

²⁰ E tradíció átfogó leírását ld. Ludassy Mária: „1688–1789: Az angol morálfilozófia száz éve”, in: *Brit moralisták a XVIII. században*, Gondolat, Bp., 1977, Etikai gondolkodók sorozat, 776–853. p.

²¹ Shelley, 172. p.

„A kék tó meg a hófödte hegyek sosem lesznek mások, s azt hiszem, a mi egyszerű ott-honunkat és elégedett szívünket is ugyanazok a változatlan törvények igazgatják”²² – olvashatja Victor Elizabeth levelében, amelyet a Teremtmény megalkotását követő idegösszeroppanása után kap kézhez. Márpedig ezek a törvények éppúgy érvényesek lesznek a Teremtményre is mint racionális lényre. A racionalitás alapjaira épülő erkölcsiség eszméje is sebezhetővé válik a történet folyamán. S noha például ezen eszme legkiemelkedőbb teljesítménye, a kanti kategorikus imperatívusz nem csupán az emberre, hanem kifejezetten minden eszes lényre vonatkozik, a Teremtmény eszes lény volta ellenére sem nyer bebocsáttatást az emberi közösségbe. A ráció, közösség, morál egymást feltételező hármassága megbomlik, mégpedig a Teremtmény fenséges iszony-keltésének esztétikai (ellen)hatása révén. Az „ember” és az „eszes lény” fogalmai innentől fogva nem fedik egymást, csúszkálni kezdenek. A Teremtmény kétségkívül humán személyiségfejlődéssel bíró, eszes lény, a rousseau-i természetes emberhez hasonlóan ártatlan, és mégis eleve kudarcra ítélt közösségbe illeszkedésének minden békés kísérlete.

A könyv antropológiája mélyen a felvilágosodás locke-iánus hagyományában gyökerezik. (Locke *Értekezés az emberi értelemről* című művét Mary Shelley – olvasási szokásaival elmentében – alaposan és aprólékosan tanulmányozta 1816 és 1817 fordulóján.²³) A Teremtmény személyisége a *tabula rasa*-elmélet alapján szerveződik: az érzéki benyomások sorozatának aprólékos, racionális értelmezésével építi fel a világról alkotott képét. Zavaros és tagolatlan érzetei lassan világos és tagolt formát nyernek. Ismeretelméleti és antropológiai szempontból kétségtelenül emberi lényről van szó, aki ezek után (emberi) közösségi tapasztalatokra tesz szert és kortárs (európai) irodalmi-esztétörténeti kánont alkot magának.

Az ezt közvetítő De Lacey család szerepe ebből a szempontból igen kétértelmű. Egyfelől a Teremtmény rajtuk keresztül válik kulturális értelemben is emberré, tőlük tanulja a nyelvet és a történeti ismereteket,²⁴ másfelől közeledése alkalmával keservesen csalódnia kell bennük, mélyebben, mint az addig tapasztalt emberi megnyilvánulásokban, hiszen a család a boldog, kiegyensúlyozott emberi közösség modelljéül, morális mércéül szolgált a számára. De az igazán keserves csalódás sajátos kánonalkotásának betetőzésével éri majd.

Az erdőben talált három könyv – Goethe *Az ifjú Werther...*-e, Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok*jának egy kötete, illetve Milton *Elvesztett Paradicsom*a – fordulópont, a szellemi ártatlanság elvesztését jelenti, kiszakadást az addigi természetes állapotból. „...a bűnre még most is mint távoli rosszra gondoltam...” – állítja a Teremtmény, ám rögtön jelzi is, hogy itt egy fontos változás következett be értelmi fejlődésében.

A sorban a *Werther* az első: „Az olvasottakból sok mindent a magam érzéseire és a magam körülményeire vonatkoztattam. (...) Én nem függtem senkitől és nem volt kapcsolatom senkivel. (...) Arcom ocsmány, termetem óriás. Mit jelent ez? Ki vagyok én? Mi vagyok én? Honnét jöttem? Mi az életem célja? Újra meg újra fölvetődtek bennem e kérdések, de választ adni rájuk képtelen voltam.”²⁵

A felvetődő egzisztenciális kérdések sora az ókori köztársaságokkal foglalkozó Plutarkhosz-kötet felvetette kérdésekkel bővül. Ezek a történetek ismét csak az empirikus közösségi tapasztalathoz kapcsolódó erény fogalmát helyezik előtérbe: „Éreztem, hogy feltámad bennem az erény tüzes vágya, a rossz megvetése, már amennyire e fogalmak jelentését meg-

²² Uo., 67. p.

²³ Pollin, 107. p.

²⁴ Volney: *Bírodalmak romjai* című művén keresztül. A kor népszerű történetfilozófiai esszéje 1791-ben jelent meg.

²⁵ Shelley, 148–149. p.

értettem, és a maguk viszonylagosságában csupán a kellemesre és fájdalmasra vonatkoztattam őket.”²⁶

Az eddigieknél is mélyebb és fontosabb hatást gyakorol rá Milton műve. Egyfelől „csodálatot és féltő tiszteletet” kelt benne „egy tulajdon teremtményeivel hadban álló mindenható isten képe”, másrészt természetesen – Mary Shelley nemzedékének legjobb hagyományait követve – a Sátán figurájával azonosítja magát.²⁷ Werther, az ókori köztársaságok, Milton Sátánja – hamisítatlan romantikus kánon. A Teremtményt győtrő kérdések azonban konkrét és közvetlen megválaszolást nyernek – metafizikai pozíciója ennyiben eltér az emberétől, hiszen van kinek szegeznie a kérdéseket; igaz, hogy a kérdezett képtelen lesz kielégítő feleletet adni rájuk. A Könyv, a demiurgosz Bibliája, melyet a Teremtmény még életre kelésekor hozott el magával – Victor Frankenstein munkanaplója lesz az a pont, ahonnan a Teremtmény már nem tükör által homályosan fogja látni saját helyzetét:

„Íme itt van. Elmondasz mindent, ami az én átkozott eredetemre vonatkozik. Aprólékos pontossággal felsorolod mindama undorító körülményeket, amelyek azt létrehozták. Részletes leírást adsz baljós és ocsmány személyemről, olyan nyelven, mely híven tükrözi iszonyodat, és eltörölhetetlenné teszi az enyémet. Belebetegedtem az olvasásába. (...) Átkozott teremtmény! Miért formáltál ily csúf szörnyeteggé, akitől még te is visolyogva fordulsz el? Isten a maga irgalmában az embert szépre és vonzóra teremtette, ön-maga hasonlatosságára, de az én alakom a te torz másod, s attól, hogy hasonlít rád, még visszataszítóbb. (...) ...magányos vagyok és iszonyodnak tőlem!”²⁸

Mi is hát az oka a Teremtő válaszképtelenségének? A kulcs valahol a descartes-i és a frankensteini (romantikus) tökéletesedés-eszme különbségében keresendő. A XVII. század programja az emberi kondíciók megnyugtató elrendezése, az ember helyének megtalálása. Az isteni értelem felé konvergáló emberi értelemről Descartes is azt tartja, hogy valójában soha nem érheti el az ideális (isteni) szintet.²⁹ A romantikusok ezt a programot – a XVII–XVIII. századnak a korlátokat szem előtt tartó tökéletesedés-eszméjét – elégtelennek ítélik, a konvencionális tapasztalatokkal szembeni merész kísérletezést részesítve előnyben. A világot romantizálni kell, át kell hidalni a reális tapasztalat és az ideális eszme közti távolságot. Paul Cantor tanulmánya a romantikus mítoszalkotás szélsőséges példaként elemzi a *Franksteint*, és fölhívja a figyelmet Victor teremtés-konceptiójának csapdájára. Amennyiben a romantikus hagyomány azt írja elő, hogy formáljuk az emberi álmok képére a világot, hogy kreáljunk életet az elme által, úgy a regény ezzel a hagyománnyal száll szembe, meglehetősen élesen: „Ha romantikusnak lenni annyit tesz, hogy tagadjuk az emberi teremtőerő korlátait, akkor Frankenstein terve lesz a romantikus vízió végső próbája.”³⁰

A romantikus mítoszalkotás mögött az az igény működik, hogy az ember teljes mértékben saját akaratának produktuma legyen, vagy legalább álljon ellen a rákényszerített körülményeknek. Victor ezt nem teljesíti, sőt kísérlete „egy teremtménytől fokozottabban függésben lévő embert hozhat csak létre.”³¹ Teremtésének csapdáját a következőképp le-

²⁶ Uo., 149. p.

²⁷ Uo., 150. p.

²⁸ Uo., 150–151. p.

²⁹ Boros Gábor ezzel kapcsolatban az *Elmélkedések* zárómondatát idézi: „Mivel azonban szükségképp cselekednünk kell, s mivel a cselekvés e kényszere nem hagy mindig időt az efféle alapos vizsgálódásra, el kell ismernünk, hogy az emberi élet az egyes dolgokat illetően gyakorta ki van téve a tévedés veszélyének, s végül is be kell látnunk, hogy természetünk erőtlén.” Boros, 90–91. p.

³⁰ Cantor, Paul: „The Nightmare of Romantic Idealism”, in: *Creature and Creator: Myth-Making and English Romanticism*, Cambridge University Press, 1984, 115. p.

³¹ Uo., 128. p.

hetne összefoglalni: „Ha az ember a világot saját tudatának ereje által teremti meg, akkor az embert az fenyegeti, hogy egyedül kell léteznie ebben a világban, vagy ami még rosszabb, saját vágyainak a kivetülésével fog szembesülni...”³²

A Teremtmény magába olvasztja Victor világát, bekebelezi és elpusztítja azt. Az idealításra törfő romantikus tökéletesedés-eszme megvalósíthatatlannak tűnik. Mind Victor, mind a Teremtmény hiába lázad saját kondíciói ellen.

William Hazlitt a *The Spirit of the Age* című művében (1825) a kor szellemének két fő összetevőjét különbözteti meg: a filozófiai radikalizmust és a konzervatív beállítottságot. A vonatkozó szakirodalom több helyen hangsúlyozza, hogy e két tényező együttállása hatja át Mary Shelley is:³³ intellektuálisan romantikus, ám szívében majdhogynem viktoriánus.³⁴ Úgy tűnik, a felvilágosodás és a romantika pozíciói egyszerre váltak kérdésessé a számára. Egy kései naplóbejegyzését idézzük, mint ezen kétségek kikristályosodott megfogalmazását:

„Ami a jó ügyet illeti – a szabadság és a tudás, a női jogok előmozdításának, stb. ügyét –, nem szoktam véleményt formálni... Vannak, akik szenvedélyes világreformerek, mások nem sorakoznak föl egyik vagy másik nézet mögé. Az, hogy szüleim és Shelley az előbbi csoporthoz tartoztak, tiszteletet ébreszt bennem eziránt... Rendelkezem érvelőerővel, igen világosan látom a dolgokat, de képtelen vagyok bizonyítani őket. Emellett pedig túlságosan erősen érzem az ellenérveket is. Nem érzem, hogy olyasmit tudnék mondani, ami képes hatásosan támogatni az ügyet.”³⁵

A „jó ügy támogatása” kifejezés nem kevesebbet takar, mint a modernitás általában vett reformerpozícióját. Amennyiben Victor Frankenstein kudarca a romantikus teremtéskonceptió kritikáját jelenti, úgy a Teremtmény ellehetetlenülése a rációra alapozott morál- és közösségalkotás ellentmondásait tárja fel. A bukás mindkét esetben a közösségen kívülre mutat.

A közösségre való képtelenség elsődleges oka a rossz teremtő-teremtmény viszony. A történet legfontosabb fordulópontja a Teremtő és a Teremtmény hegyi találkozása. Ez az a radikális nézőpontváltás, ahonnan a párhuzamos bukástörténet igazsága is átláthatóvá válik. A Teremtmény önálló története behatol Frankenstein eddig előadott történetébe, újraértelmezve azt. A szörnyetegnek arca lesz, s ez az arc nem Frankenstein arcának elenpólusa. Egyívású vele: azonos sorsú.

A Teremtmény a tettéből következő morális kötelezettségeire figyelmezteti Victort. „...igazsággal, sőt elnézéssel és szeretettel” tartozik neki, mint létrehozója. „Tégy boldoggá, s megint erőnyes leszek.”³⁶ A félig kész mű, a női Teremtmény megsemmisítése után kemény hangon kéri számon ugyanezt a kötelességet: „Rabszolga (...), te a teremtmény vagy, de én a te urad. Engedelmeskedj!”³⁷

A tény, hogy a Teremtménynek nincs neve, szintén azt látszik alátámasztani, hogy a két figura között szorosabb a kapocs, mint azt első pillantásra feltételeznénk. „Az én alakom a te torz másod” – veti szemére Victornak a Teremtmény. Ám a Teremtő nemcsak a Teremtmény mintája, hanem maga is szenvedő alanya lesz a bukástörténetnek, tökéletlen teremtése következményeképp. A két bukás összekapcsolódik, méghozzá két közös-

³² Uo., 124. p.

³³ Bowerbank, Sylvia: „The Social Order vs. the Wretch: Mary Shelley’s Contradictory-Mindedness in *Frankenstein*”, *English Literary History*, vol. 46, no. 3, 1979, 418. p.

³⁴ Griffin, Andrew: „Fire and Ice in *Frankenstein*”, in: George Levine and U.C. Knoepfelmacher (eds.): *The Endurance of Frankenstein: Essays on Mary Shelley’s Novel*, University of California Press, Berkeley, 1982, 50. p.

³⁵ *Mary Shelley’s Journal*, ed.: Norman, Frederick L. Jones (Univ. of Oklahoma Press, 1947), 204. p., id: Bowerbank, 418–419. p.

³⁶ Shelley, 112. p.

³⁷ Uo., 198. p.

ség erőterében: egyiküknek a másik leendő, másikuknak az egyik létező közössége fölött van hatalma. „Én is tudok bánatot okozni! Az ellenségem sem sérthetetlen” – dőbben rá a Teremtmény a kis William holtteste fölött.³⁸

A magány a bukástörténet kulcsfogalma: a Teremtő magányra kárhoztatja Teremtményét, aki bosszúból elpusztítja annak hozzátartozóit, ugyanerre a sorsra ítélve őt. Victor megtagadja a nő megteremtését, épp a történet antropológiai alapvetéséből kiindulva: „...az, aki minden valószínűség szerint logikusan gondolkodó állat lesz, talán nemet mond a szerződésre, amit a teremtése előtt kötöttek meg”,³⁹ s ezt a szerződést (amely szerint minden emberlakta vidéktől távol, elszigetelődve és békésen fognak élni) valószínűleg az esetleges utódok sem éreznék kötelezőnek magukra nézve.

A történet végén, Walton hajóján Frankenstein beismeri, hogy az általa teremtett lénnel szemben valamilyen felelősséggel kellett volna viseltetnie, de a közösséggel szembeni kötelesség eszméjét – a romantikus teremtésmóddal későn felismert következményeitől menekülve – előbbre helyezi a Teremtmény társához való jogánál. Nem tudja, hogy paradox módon mégis teljesítette mindkét kötelességét: a temetőben tett eskü és találkozás óta ő és teremtménye olyan szoros közösséget alkottak, amely Victor részéről kizárt mindenfajta egyéb társas kapcsolatot. „Eltökélted, hogy élni fogsz, s én örülök” – mondja a Teremtmény Victor bosszúesküje után.⁴⁰ Ez lesz kilátástalan helyzetük furcsa és keserű megoldása. Kettejük párhuzamos bukástörténete végérvényesen közösségbe forrasztja őket.

Vajon a kölcsönös, párosult magány lesz Mary Shelley utolsó szava? Van egy harmadik lehetőség is, bár ez sem sokkal vigasztalóbb. A *Frankenstein* tulajdonképpeni hőse a kerettörténet narrátora, Walton kapitány. Nem pusztán az eseményekről pontosan beszámoló krónikás, hanem cselekvő részese a műnek: egzisztenciális választás előtt áll, és döntését Victor Frankenstein élettörténetének ismeretében kell meghoznia. Ő a regény titkos főhőse, az ő választása a valódi tét.

Ahhoz, hogy megérthessük a Walton által felkínált, a Victorétól és a Teremtményétől gyökeresen különböző – és előlük elzárt – lehetőséget, előbb a regény fenséges-képét kell vizsgálat tárgyává tennünk.

3. A gótikus tradíció és a fenséges-koncepció

Mint kimutattuk, a természettudomány metafizikai igényekkel terhelt felfogása az az arkhimédeszi pont, ahonnan Mary Shelley kimozdítja helyéből a fogadás tulajdonképpeni tárgyát, a gótikus regényt. Erre utal Percy Shelley fentebb idézett előszava is. Az általános vélekedés szerint a *Frankenstein* valamelyest a gótikus hagyományban áll ugyan, de számos vonatkozásban túllépi annak kereteit. Minket elsősorban ezek a vonatkozások érdekelnek, mert rajtuk keresztül juthatunk el a fenséges témájához.

David B. Morris tanulmányában úgy vizsgálja a gótikus regény burke-i gyökereit, hogy egyszersmind le is választja erről a hagyományról. A gótikus regény szerzői egyfelől mint kézikönyvhöz fordulnak Burke alapművéhez (*A Philosophical Enquiry Into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*), onnan merítve a borzalmat keltő effektusokat, valamint a mű hatására egyesítik a líra és a próza előzetesen elválasztott konvencióját. Az angol próza azelőtt a richardsoni realista narratívához, a valószínűséghez kötődött, ennek az ellenhatása lenne Horace Walpole, Ann Radcliffe, Lewis Monk és a többi gótikus szerző fellépése, akik a

³⁸ Uo., 166. p.

³⁹ Uo., 195. p.

⁴⁰ Uo., 243. p.

líra kötetlenebb, érzelmileg intenzívebb kifejezőmódjával oltották be a kortárs prózát; ennek a folyamatnak a legkikristályosodottabb pontja volna Poe novellisztikája.⁴¹ Ha erről az oldalról nézzük, a *Frankenstein* szikár, realisztikus stílusával a gótikus regény elé megy vissza.⁴²

Másképp viszont Morris felmutat egy pontot, ahol a gótikus regény túllép Burke fenséges-felfogásán. A fenséges uralkodó princípiuma mindkét esetben a félelem, a rettegés, de amíg ez Burke esetében csupán a testi processzusra korlátozódik, ahol a halál az egyénre leselkedő külső veszélyeknek mindössze a legfelső fokát képezi, és nem jelent minőségi váltást hozzájuk képest, addig a gótikus tradícióban valami *elfojtott* visszatérésétől rettegünk, amelynek tárgya a halál és a természetfölötti. Morris ezt a mozzanatot Freud felől magyarázza: ebből a szempontból úgy is fogalmazhatnánk, hogy amíg a burke-i rettegés mechanisztikus, addig a gótikus „analitikus” jellegű volna. Mint láttuk, a természetfölötti szerepét a *Frankenstein*ben az emberi tudomány veszi át, s a művön végighúzódozó szorongás nem halál-félelem: „Nem emlékszem, valaha is végigfutott volna a hátamon a hideg holmi babonás mesétől, vagy féltem volna, hogy megjelenik előttem valami kísértet. A sötétség nem hatott a képzeletemre, s a temető az én szememben csupán élettelen (...) testek gyűjtőhelye volt.”⁴³ Victor teremtményének borzalma a tudomány határáthágásából ered. Innen tekintve a Teremtmény nem az emberi lélek mélyén elfojtott, titkos félelmek megtestesülése – ugyanakkor a burke-i fenséges fentebb értelmezett vonásai sem illenek rá. Fenséges és félelmetes immár nem rímelve egymásra. A dolog nem ilyen egyszerű, tehát sokkal izgalmasabb.

A *Frankenstein* nem csupán stílusában válik le a gótikus regényről, hanem „freudizmusában” is. Bár a mű hálás alanya a pszichoanalitikus irányultságú olvasatoknak (születtek is ilyenek szép számmal), érdemes volna más aspektusból szemügyre venni a kérdést, zárójelbe téve azt az (egyébként tartható) álláspontot, amely szerint a Teremtmény figurája Victor pszichéjének valamely elfojtott tartományát jelenítené meg. Fogadjuk el, hogy egyenrangú, saját indítással és saját szempontjukból értelmezhető konfliktusokkal bíró szereplőkről van szó. Mindkettőjük szempontrendszer a narratív szintek mozgásával válik beláthatóvá a másik számára, a problémák különböző rendszerei pedig sajátos modernitás-kritikává adódnak össze. Ezt a kritikát kellene tehát értelmeznie (és hasznosítania) Walton kapitánynak.

A *Frankenstein* fenséges-koncepciójának kibontását a narrátorok fenséges vonásainak feltárásán keresztül kíséreljük meg. A regény három narratív szintet tartalmaz, szimmetrikus rétegeztségben. Tulajdonképpen mindvégig Robert Walton leveleit és feljegyzéseit olvassuk, amelyeket sarkvidéki expedíciója során készít húga számára. Frankenstein, aki egy úszó jégtábláról kerül a hajóra, elmondja Waltonnak élete történetét. Ebbe ékelődik be a Teremtmény beszámolója saját sorsáról, magába foglalva a De Lacey-családról szóló epizódot.

Itt kell néhány szót ejtenünk a De Lacey-féle történetnek a regényben elfoglalt helyéről. Mary Shelley egy külön fejezetet szentel a kalandos-romantikus eseményeknek. Az ideális szerelmespár, a szerető testvérhűg és az ősz atya kiküzdik a boldogságot, a világtól elvonulva, természetes egyszerűségben élnek szerény, de boldog életüket. Megkockáztathatjuk a feltevést, hogy itt ironikus kontrasztról van szó. Amint szembetalálják magukat a Teremtménnyel, megszűnik a világban elfoglalt biztos pozíciójuk, kilépnek idilli előtörté-

⁴¹ Ld. Morris, David B.: „Gothic Sublimity”, *New Literary History*, 16., (1985 Winter), 300–319. p., 10. sz. jegyzet

⁴² Ez utóbbi egyik jeles képviselőjének, William Beckfordnak a *Frankenstein*hez fűzött, durván elutasító széljegyzetét Maurice Hindle bevezető tanulmánya a stilisztikai averziókkal magyarázza. Ld. Hindle, xxxvi. p.

⁴³ Shelley, 51. p.

netükből, romantikus regényhősökből hirtelen rémült statisztákká válnak. Előttörténetük során életük főszereplői voltak, ettől a ponttól fogva viszont elvesztik autonómiájukat. Elmenekülnek titkos jötevőjük elől, nem értik, és nem is fogják soha megérteni, hogy mi történt velük. Mary Shelley a felületesen romantikus mese hőseit radikálisan „romantikátlanítja” – szigorúbban és némi távolságtartással szemlélve a közösségalkotás paradicsomi állapotokkal kecsegtető programját.

„De mondd, Victor, ha a hazugság ennyire hasonlíthat az igazsághoz, bízhatunk-e valaha is a boldogságban?” – teszi fel a kérdést Elizabeth Justine kivégzése után.⁴⁴ A három narratív szint egymáshoz képest állandó mozgásban van: mindenkinek csak a saját elbeszélésében válik érvényessé a saját története, más szemével nézve senki sem önmaga. Ezek a váltások generálják a művet átható folyamatos feszültséget.

Victoréval ellentétben a Teremtmény fensége kifejezetten a külső megjelenésen alapul. Egyfelől emberfeletti fizikai képességein, másfelől fenséges – ellenállást nem tűrő és kényszerítő erővel ható – csúfságán. Erről a csúfságról már esett szó az esztétikai hübrisz elemzése kapcsán. Most szorítkozzunk csupán arra a megjegyzésre, hogy a hagyományos burke-i fenséges-felfogás jelenik meg itt: „Bármilyen, ami alkalmas arra, hogy a fájdalom és a veszély képzetét keltse, vagyis mindaz, ami bármilyen módon félelmetes vagy félelmet keltő tárgyakhoz kapcsolódik és félelemhez hasonlóan hat ránk: a fenséges forrásául szolgál...”⁴⁵ Hogy a teremtmény mégsem pusztán egy félelmetes szörnyeteg, az saját narrációja során derül majd ki.⁴⁶ Ez a komplexitás teljes egészében a nézőpontváltásoknak köszönhető.

Walton az egyetlen szereplő Frankenstein mellett – leszámítva a vak De Lacey-t –, aki, ha rövid időre is, de elviseli a Teremtmény jelenlétét: „Közelebb léptem e szörnyű lényhez. Nem mertem még egyszer az arcára emelni a szemem, mert csúfságában oly földöntúlian rémítő volt.”⁴⁷ A Teremtmény elviselhetetlenül tökéletes rútsága: Victor teremtésének tökéletlensége. Ám amíg a Teremtményt fenséges rútsága a közösségtől a magány irányába *taszítja*, addig Frankenstein a benne megnyilvánuló fenség (a teológiai hübrisz, a lázadó attitűd) a közösségtől a magány irányába *vonzza*.

Figyelemreméltó, hogy saját elbeszélésében mind a Teremtmény, mind Victor elveszíti fenséges mivoltát, de az egyes szám első személyt elhagyva visszanyeri azt – tehát Walton elbeszélésében mindketten mindvégig fenségesek maradnak.

Victor Frankenstein fenséges-képét egyfelől a Waltonhoz, másfelől a természeti környezethez fűződő viszonyán keresztül rajzolhatjuk meg. Victor fenséges jelleme Walton nem-fenséges alkatának nagyításában táruul fel: saját elbeszélésében pedig – vagyis a Teremtmény létezésének erőterében – ezek a vonások majdhogynem eltűnnek, s helyüket a fenséges természet állandó jelenléte veszi át.

Walton a következőképpen írja le magát a regény elején: „Én nem ölk albatroszt, nem kell aggódnom a biztonságomért (...). Én voltaképpen szorgalmas vagyok – valósággal kicsinyes; munkásember, aki szorgalmasan és lelkiismeretesen végzi a munkáját, de emellett ott él bennem a csodák szerelme, a hit a csodában, s ez szövi át minden tervemet, ez térít

⁴⁴ Uo., 103. p.

⁴⁵ Burke, Edmund: „Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről alkotott eszméink eredetéről” (Részletek), *Enigma*, 1995/1, 86. p., Wellner Judit ford.

⁴⁶ Ahogy a Griffin-tanulmány megjegyzi, az a tény, hogy a Teremtmény narrátor és hős lehet, hogy reflektálni képes tetteire és ezáltal visszariadni azoktól, elkülöníti a „viktoriánus szörnyek” típusától (pl. Dracula, Dr. Jekyll), akik ízig-vérig romlottak és óvakodni kell tőlük. Ld. Griffin, 72. p.

⁴⁷ Shelley, 263. p.

le a szokott emberi ösvényekről, kerget ki a vad tengerekre, ember nem látta vidékekre, amelyeket annyira szeretnék földeríteni.”⁴⁸

Walton önjellemezése saját jellemének emberi léptékeit emeli ki. „Hűvös leszek, megfontolt és józan. De igyekezetemet siker kell, hogy koronázza, És miért is ne? (...) Mi állhatja útját az elszánt szívnek és a férfiember acélos akaratának?” – teszi fel a kérdést, közvetlenül Frankenstein megjelenése előtt – aki pedig épp erre ad majd kíméletlen és kiábrándító feleletet.⁴⁹

A Teremtmény Frankenstein teljes környezetét pusztulásba döntötte. Walton „Teremténye”, az expedíció is hasonló áldozatokkal járhat, s ezt neki nincs joga figyelmen kívül hagyni. Az „elszánt szívvel” és az „acélos akarat” a „hűvös, megfontolt és józan” hozzáállás összebékíthetetlen. Walton választásra kényszerül. Levonja a tanulságot, és visszafordul: a történet hatására – és Frankenstein buzdítása ellenére.

Walton leírásában Victor Frankenstein bír mindazokkal a vonásokkal, amelyek belőle – Waltonból – hiányoznak. „Milyen csodálatos lény lehetett élete fénykorában, ha ma, romjaiban is ily nemes és fennkölt! De láthatóan maga is tisztában van önnön értékével és bukása nagyszerűségével.”⁵⁰ Victor, ellentétben a műve iránti averziókkal, melyeket elbeszélése során kinyilvánított, s melyek arra ösztönözték, hogy megszívlelendő tanulság gyanánt elmesélje élettörténetét Waltonnak, a regény végén mégsem tagadja meg eredeti indíttatásait: képes lenne olyan eszméért élni, „mely halhatatlan hasznót hoz az emberiségnek (...). De ezt a sors nem adta meg nekem. Nekem a szörnyeteget kell üznöm és elpusztítanom...”⁵¹

A fenséges, az emberi léptéket meghaladó és az egyén felett kényszerítő erővel bíró hatás Frankenstein figuráját a magát metafizikává kinövő természettudomány bűvkörébe kényszeríti. Utolsó szavai így hangzanak: „Isten önnel, Walton! A nyugalomban keresse a boldogságát, kerülje a nagyravágyást, ha az látszólag mégoly ártatlan is, hogy kiváló eredményt érjen el a tudományban vagy a földrajzi felfedezések terén. De miért mondom ezt? Én csalatkoztam reményeimben, de másnak talán sikerül.”⁵² Walton szemüvegén keresztül Victor mindvégig fenséges marad.

A regény elején, megismerkedésük után Walton úgy írja le Victor Frankensteint, mint akinek a természet nyújtotta látvány „képes még most is elragadni lelkét a földről. Az ilyen embernek két lénye van: az egyik talán szenved, s erőt vesz rajta a kétségbeesés, de még ha visszahúzódik is önmagába, olyan, mint az égi szellem, akinek fénykörébe se fájdalom, sem ostobaság be nem merészkedik.”⁵³ A természeti környezet mindvégig Victor kísérő társa marad elbeszélése során, sőt mintegy rezonátorként működik. A villámsújtotta fa képétől kezdve az alpesi tájak fenségén át az Orkney-szigetek sivárságáig – sőt mint látni fogjuk, még tovább –, mintha Victor minden belső, érzelmi mozgása a környezetben találná meg a maga külső kifejeződését. Jó példa erre az alpesi táj érzelmi töltetének differenciált megjelenítése. Egyrészt Victor vigasztaló magába fordulását írja le: „A roppant hegyek és a mindenfelől fölibém magasodó meredek falak, a sziklák közt tomboló folyó hangja, körös-körül a vízesések robaja – mind a Mindenható roppant erejéről vallott; s én nem féltem már, nem hajoltam meg semmi előtt, ami kevésbé hatalmas, mint az, aki megteremtette az elemeket...”, vagy: „... néztem a Mont Blanc fölött cikázó sápadt villámokat, hallgattam az Arve harsogását, amint nagy garral ront alá. Ez mint al-

⁴⁸ Uo., 13–14. p.

⁴⁹ Uo., 15. p.

⁵⁰ Uo., 253. p.

⁵¹ Uo., 255. p.

⁵² Uo., 262. p.

⁵³ Uo., 22. p.

tatódal hatott túlérzékeny idegeimre.”⁵⁴ Más helyen viszont, a tiszta és ragyogó alpesi táj láttán fölteszi a kérdést: „Ez békét jelez, vagy gúny a boldogtalanságom fölött?”⁵⁵ A táj szépségét gúnynak érzi, belső állapota az elemek fenséges tombolásában nyeri el adekvát kifejeződését.

A táj fenségéhez szervesen hozzátartozik Victor magánya, leginkább a Montanvertre vezető út jelenetében, ahol minden apró nesz lavinát sodorhat az utazó fejére – Frankenstein kényszerű hallgatását vetítve elénk, hiszen nem oszthatja meg titkát az emberi közösséggel anélkül, hogy azonmód ne válna bűnössé a szemében.⁵⁶ De például a kis északi szigetet körülvevő tenger is „áthatolhatatlan akadály köztem és embertársaim között.”⁵⁷ Frankenstein belső világa kiterjedést nyer a környező természetre.

Két kérdés merül föl a fenséges-koncepció elemzése kapcsán. Az első, hogy vajon hogyan értelmezzük a bensőnek ezt a kiterjedését, miként illeszthető be a fent leírt rezonáción túl a környezet megjelenése a bukástörténet modelljébe? A második kérdés ennek kapcsán Waltonra irányul. Feltártuk a fenséges főhősökhöz való viszonyát, de még nem ejtettünk szót az ő válaszáról. Őt is megérinti ugyanaz a kísértés, amely Victor lázadását előhívta, és, mint utaltunk rá, merőben eltérő megoldást kínál. Kérdés, hogy milyet, milyen alapállás mellett és milyen sikerrel?

4. Észak, Dél és ami közte van

Victor Frankenstein romantizálja a világot. Milyen világ ez és milyen mozgásteret nyújt lakója számára? Ha az események színterét teológiai kontextusba kívánjuk helyezni, a bukástörténet kategóriájához szervesen illeszkedő, jelen esetben némileg rejtett édenkert–siralomvölgy ellentétpár feltárásával kell folytatnunk a vizsgálódást.

A regény keretétül szolgáló színhely az Északi-sarkvidék. „Készülj fel! – üzeni a Teremtmény Victornak. – ...olyan útra kelünk, ahol a szenvedéseid még az én soha nem enyhülő gyűlöletemet is jóllakatják.”⁵⁸ A sarkvidék fenséges, ember-nem-járta környezet, egyfajta végpontnak tekinthető: valóságos ugyan, de mégis kívül áll az emberi valóságon, és főleg: az emberi közösségen. A legmegfelelőbb helyszín kettejük párosult magányának – ez az a közösség, amely megmarad a racionális alapon szerveződő közösség eszméjének bukása után, s ehhez keres adekvát környezetet a Teremtmény, akit Victor szinte az egész világon keresztül üldöz, s akivel itt reméli megvívni a végső küzdelmet. Ezt a kietlen világot azok keresik fel, akik saját kondícióik határait próbálják átlépni. A sarkvidék szimbolikus karaktere akkor tárul föl igazán, ha szemügyre vesszük rejtett ellenpárját. Frankenstein a következőképpen kommentálja Észak elérését:

„Eltökéltem, végsőig követem célokat (...) s lankadatlan hévvel folytattam az utat át a végtelen pusztaságokon, míg föl nem tűnt a távolban, végső határként, az óceán! Ó, mennyire más volt ez, mint a dél kék tengerei! Jég borította s a szárazföldtől csak az különböztette meg, hogy annál is vadabb volt, annál is zordabb. A görögök sírtak a boldogságtól, mikor Ázsia hegyeiről megpillantották a Földközi-tengert s ujjongva köszöntötték fáradságos vándorútjuk végén. Én nem fakadtam sírva; csak letérdeltem s hátaltel szívvel mondtam köszö-

⁵⁴ Uo., 104–106. p.

⁵⁵ Uo., 79. p.

⁵⁶ Ennek az értelmezésnek a lelőhelyét ld. Ferguson, Frances: „The Ghoticism of the Ghotic Novel”, in: *Solitude and the Sublime. Romanticism and the Aesthetics of Individuation*, Routledge, N.Y., London, 1992, 106. p.

⁵⁷ Shelley, 200. p.

⁵⁸ Uo., 246. p.

netet vezérlő szellememnek, hogy biztonságban elvezetett oda, ahol, hiába ellenségem minden gúnyolódása, remélem, majd találkozom és megvívok vele.”⁵⁹

A végtelenség Istennek az az attribútuma, amely számunkra is felfogható, a végtelen Isten a mérhetetlen tér érzéki szemléletén keresztül ragadható meg – ez a koncepció Shaftesbury óta eszmetörténeti toposszá vált. Az itt leírt kétféle tenger a transzcendencia két különböző típusát mutatja meg, kétféle – a szerető és gondoskodó, illetve a hiányával tüntető – Istent.

Észak és Dél képe ennek folytán természetesen tételezi egymást, noha Dél – az idézettől eltérően – nem a görögség világa, hanem inkább Itália vonatkozásában olvasható ki a műből.

Az Itália iránti vonzódás nem romantikus találmány, de a romantikára úgyszólván teljes egészében jellemző. Úgy tűnik, a romantikus „elvágyódás” Itáliában leli meg evilági tárgyát. A *Frankenstein* központi színhelye Svájc, Itália alig néhányszor jelenik meg a regényben, de olyan kontextusban, hogy talán nem elhamarkodott vélemény a kezdet színhelyéül szolgáló sarkvidék paradicsomi ellenpárjának nyilvánítani.

Itália a harmonikus, büntelen ősalapot, a paradicsomi kert vonásait ölti magára. A paradicsomi kert hagyománya zsidó-keresztény és görög tradíciókat is őriz. A *Genézis* 2,8–15 a kert otthonosságára, termékenységre és lakhely-jellegére hívja fel a figyelmet, az *Énekek Éneke* 4,12–16 és 5,1 pedig érzéki, szexuális motívumokkal telített leírását adja, a *locus amoenus* hagyományát megalapozva. Az antik kertleírások három nagy motívuma – az elíziumi mezők, a Boldogok Szigete és a Hesperidák kertje – a bibliai hagyományra rímel: a kert minden leírásban zárt, tökéletes és megővendő világ. Hogyan jelenik meg ez a *Frankenstein*ben, és milyen érveket hozhatunk fel a rejtett, szimbolikus térszerkezet elmélete mellett?

Victor Nápolyban született (bár a regény elején „születésére nézve” genfinek vallja magát⁶⁰), s boldogságának letéteményese, Elizabeth, szintén itáliai származású, Victor szülei a Comói tó partján találnak rá, s fogadják örökbe.⁶¹ Figyelemreméltó, hogy Felix De Lacey és Safie is, miután elhagyják Franciaországot, Itáliában szeretnének letelepedni. Az érveknek ez a (gyengébb) csoportja indokolható akár a kor – és főleg a romantikusok – Itália-mániájával is. Ekkorra már hosszabb ideje kibontakozott Itáliának, az emberi civilizáció kitüntetett helyének nagy, modern mítosza, noha ez meglehetősen eltérő módon nyilvánul meg az egyes személyek esetében – elég ebben a tekintetben Winckelmann, Goethe, Shelley vagy éppen Byron Itália-képére utalni.

Az érvek „erősebb” csoportja Itáliának a bukástörténetben betöltött, és a kert-toposzhoz illeszkedő szerepére irányul; ezek fényében talán a fenti érvek is nagyobb súlyt nyerhetnek. A Victort erő első kísértés – a természettudományé – már Itálián kívüli. A boldog, Svájcban töltött gyerekkort már megérinti a világ metafizikai, „vagyis legmagasabb értelemben vett fizikai” titkaira irányuló kíváncsiság. Frankenstein kimozdul az ártatlanság állapotából, és ezt később, erre az időszakra visszatekintve maga is érzékelteti: „...ha megrajzolom ifjúi éveim képét, olyan eseményeket is meg kell örökítenem, amelyek öntudatlan léptekkel bár, de átvezetnek későbbi nyomorúságom történetébe.” Szenvedélyét „jelentéktelen és feledésbe merült forrásokból” eredő hegyi patakhhoz hasonlítja, amely később áradattá duzzadva söpri el reményeit és örömeit.⁶²

⁵⁹ Uo., 246–247. p.

⁶⁰ Vö. uo., 28. p., 25. p.

⁶¹ A szerző Elizabeth Lavenza történetét két verzióban dolgozta föl. Az első kiadás szövegében (1818) Elizabeth egy félárva unokatestvér, akit olasz apja a tehetősebb rokonok gondjaira bíz. Az 1831-es változatban nem rokon, hanem egy szegény árva, akinek apja az 1821-es felkelés mártírja volt, mely felkelés szervezésében Byron is részt vett – Mary Shelley ezért tarthatta fontosnak a momentum megörökítését. Vö. Byron vonatkozó feljegyzései, in: Byron: *Naplók, levelek*, Európa, Bp., 1978, válogatta Péter Ágnes 76–121. p.

⁶² Shelley, 33–34. p.

S Itálián kívüli a büntetés is. Színhelye: a paradicsom útja. Az ifjú házaspár a Comói tóhoz indulnak nászútra, de a Teremtőmenny még Svájcban, az útközben eltöltött éjszaka folyamán beváltja fenyegetését. Ezt a vissza nem szerezhető veszteséget idézi fel Frankenstein panasza: „...kénytelen vagyok kegyetlen s szinte végtelen útra indulni az óceán jéghegyei közt – olyan hidegben, amelyet én, a napos dél szülötte képtelen leszek elviselni.”⁶³ Észak világa az emberi világ határvidéke, Dél az emberiség egyszervolt, visszanyerhetetlen aranykora. Épp ez a visszanyerhetetlenség bizonyul a legerősebb érvek a szimbolikus szerepet illetően: Itália mint konkrét helyszín teljes egészében kizáratik a regényből.⁶⁴

„...rettenetes arra gondolnom, hogy mindnyájunk élete miattam forog veszélyben. Ha elpusztulunk, az én bolond terveim miatt pusztulunk el. És milyen lesz, Margaret, a te lelkiállapotod?”⁶⁵ – Walton kapitány kétségei „frankensteinek”, válasza azonban egészen más. Levonja a tanulságot, pedig a tét nagy. A cél az örök fény elképzelt hona. Olyan utópisztikus tájat kíván fölfedezni a sarkvidéken, ahol „a nap örökké látható, hatalmas korongja csak súrolja s örök ragyogássá oldja a horizontot. Ott (...) nincs se hó, se fagy, s (...) csodálatosságában és szépségében fölülmúlja a lakható földgolyó eddigelő fölfedezett valamennyi táját. (...) Meglehet, itt találok magyarázatot ama csodálatos erőre, mely magához vonzza a tűt; s lehet, hogy az égitestekkel kapcsolatos ezernyi olyan megfigyelést teszek, amelyre csak ez az utazás nyújthat lehetőséget.”⁶⁶

Az ellentétes tényezők romantikus összevonásának szép példája, ahogy Walton a sarkvidéki tájon áthatolva kívánja visszanyerni az elveszett Édent. Terve nem kevésbé merész, mint Frankensteiné. Hogy erről mégis képes lemondani, azt személyiségének már elemzett, nem-fenséges, az emberi léptéket meg nem haladó karaktere teszi lehetővé. Ez az út járhatatlan a fenséges, romantikus típusú hősök számára, akik éppen határáthágásuk által válnak azzá, amik. Waltonnak van otthona, ahová visszaforduljon, hogy aztán megpróbálja belakni valahogy. Ez az otthon Észak és Dél között fekszik. Ezt elhagyni katasztrófát, ebbe beletörődni kényszerű, állandó hiányérzettel járó lemondást jelent. A metafizikai vigasztalanság az emberi mozgástér vigasztalanságához vezet.

Nincs visszatérés Itáliába, ugyanakkor van visszatérés Északra. A két visszatérés – a lehetetlen és a lehetséges – közös vonása, hogy kielégítetlen sóvárgást von maga után. Idézet Walton naplójából:

„Szeptember 7. A kocka el van vetve. Megígértem, ha nem pusztulunk el, visszafordulunk. Reményeim tehát megfeneklettek a gyávaságon és a határozatlanságon. Tudatlanul és csalódottan válnak vissza. Ahhoz, hogy ezt az igazságtalanságot türelemmel viseljem, több bölcsességre lenne szükségem.”⁶⁷

Válaszúton a gyötrő, kielégítetlen vágyakozás és a tragikus, fenséges, prométheuszi jellegű bukás között. Mary Shelley megírja a regényt: a prométheuszi gesztusban még hisz. A prométheuszi tűzben már nem.

⁶³ Uo., 247. p.

⁶⁴ „Külső”, irodalomtörténeti érv lehet Itália hangsúlyos szerepe Mary Shelley életművében. A *Frankenstein* melletti legfontosabb műve a *The Last Man* (1826). A szereplők menekülésének iránya itt is Itália, a regény főhőse az emberiség elpusztulása után, egyetlen túlélőként Róma kulturális emlékei között bolyong. A műről tartalmi összefoglalót ad: Kuczka Péter: „A szörnyeteg lelke”, in: Mary Shelley: *Frankenstein*, Kozmosz Könyvek, Bp., 1977, 277–279. p., ill. Aldiss, Brian W.–Wingrove, David: *Trillió éves dáridó – A science fiction története I.*, Cédrus Kiadó, Bp. – Szukits Könyvkiadó, Szeged, Nemes Ernő ford., 54–56. p.

⁶⁵ Shelley., 255. p.

⁶⁶ Uo., 8–9. p.

⁶⁷ Uo., 259. p.

Galambpoétika

Napos falon olyan szépen úszott el
Az árnyéka

(Simon Balázs)

*Egy bécsi bér lakás belső udvarára néző ablaksor
nyári kitártságában minden szárnyrebbenéssel egyre jobban
taszít a buta és agresszív madarak marakodása,
nem hagy aludni, nem hagy dolgozni, nem lehet megszokni,
ezredszert is idegbajosán rezzenek össze.*

*Bár szelídek mint a galambok, tartja az írás, és hiába lapozom fel
a Physiologus aktuális oldalait, nem szűnik az undor.
(Ha kicsinyeiktől megfosztják őket, nem neheztelnek
azokra, akik így cselekszenek, hanem másik fészket
keresnek, és abba költenek maguknak új fiókákat.)*

*Az ablak alatt az omladozó falaktól körbezárt udvar
ürüléssel kevert tócsáiban foszladozó galambok tetemei
nyugszanak szelíden. Csak a versekben poétikusak,
miközben a lírai én lassan lépked a város főterén,
hogy egyenként rebbentve fel őket, hátha eltalálják*

*az éppen megfelelő ívet, mely a költeményt is
tovább emeli, viszi, ragadja magával fölfelé,
ahonnan már tényleg szépnek mondhatók,
s a kellemetlen emléktől szabadulva estére
árnyékuk marad csak ott a versfalon.*

A folyosón lengve

K(elényi) B(éla)-szindróma

*Mintha egyetlen hatalmas és mozdulatlan
hullámban keverednének össze
a séta közben látott fák és bokrok,
ismert részletek ismeretlenné bennem,
elmosva minden korábbi emléket,*

*mintha mozdíthatatlanul állna minden
ebben az örvénylésben, egy régóta
keresett mozdulat a végtelenített filmen,
egy parázsló cigarettavég a vonat-
ablakban, kattogó kerekek az üres síneken,*

*hosszú mondatok szinte már túl lassan tagolva,
melyek v a l a h o g y n e m t u d n a k v é g e t é r n i ,
m i n d i g c s a k e l i n d u l n a k ,
nekirugaszkodnak újra, ugyanannak.
Egy csupasz villanykörte ég a folyosón lengve.*

„MINDEN KONKRÉT VÁLASZ HAZUGSÁG LENNE”

Jász Attila: Miért Szicília

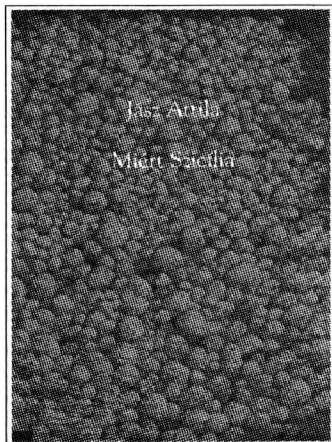
„Minden mondatom egyetlen változat a lehetőségesből. ”
„A metafora nem helyettesíthető értelmezésével. ”

(Jász Attila)

Az író dolga, hogy kérdezzen. Kérdezzen, még akkor is, ha eleve kételkedik a válaszadás lehetőségében. Mert ez is az író természetéből adódik: a folytonos kételkedés. Meg a tudás. Annak ismerete, hogy nincsenek, nem lehetnek megnyugtató válaszai. Nincsenek előre kész algoritmusai a válaszadásra, sőt a válaszok eleve adottságában való hite semmissé tenné minden emberi–művészi törekvését. Ha a keresés, a kérdezés során bármely ponton megfogalmazható válaszra találna, attól a pillanattól feleslegessé válna minden addigi igyekezete, minden műve, teljes művészi egzisztenciája. A *vanitas vanitatum, vanitas vanitatum et omnia vanitas* salomoni bölcsessége, a *hiábavalóság, csak hiábavalóság – hiábavalóság, csupa hiábavalóság* kilátástalanságának és reménytelenségének a tudata csírájában öl meg minden alkotó vállalkozást. A művészet táptalaja egyben a keresés és a hiányérzet terrénuma.

A kérdések alapvetők. *Hol vagyok? Mi az, hogy világ? Miért vagyok?* – idézi kötetében Jász Attila a filozófia sarkalatos pontjait. És természetesen keresi rájuk a választ, ám messzemenő távolságtartással, ugyanis tudatában van a ténynek, miszerint „a keresés elvileg addig tart, amíg meg nem találja azt a konkrét valamit, ami hiányzott neki, amit keresett, de csak elvileg, mert az ember természete olyan, hogy abban a pillanatban, amikor megtalálta, természetesnek tűnik megléte, így nem is érdekli már annyira.” Ez, a válasz megtalálásától leginkább tartó keresés Jász Attila esetében sajátos, talán a művészet

terén egyedüli létjogosultságú módon történt. Az imagináció által teremtett vidéken indult szellemi körutazásra, olyan elődök nyomdokán, mint Empedoklész, Platón, Goethe, Caspar David Friedrich, Nietzsche, Csontváry... azzal a háttorzongató tudattal, hogy az imagináció által létrehozott szellemi birodalom, az irodalomból és a képzőművészeti alkotásokból megteremtett vagy újrateremtett Szicília a szerző emeleti dolgozó- és lakószobájától alig néhány száz kilométerre ténylegesen, fizikai, földrajzi, történelmi és szellemi

JAK-füzetek 102.

József Attila Kör–Kijárat Kiadó

Budapest, 1998

85 oldal, 595 Ft

valóságában is létezik, és kénytelen-kelletlen egyszer beolálkodik a mű imaginatív világába. Az csak bonyolít a helyzeten, hogy a szerző a könyvek és képek segítségével teremtet szellemi tájat később földrajzi valójában is bejárta, és könyvében útvonalának a következő, végső soron mégiscsak szellemi állomásait rögzítette: Messina, Taormina, Szirakuza, Akragasz, Agrigento, Erice és Palermo.

Ha a könyveknek megvan a maguk sorsa, ennek igazán megvan a magáé. Alcíme szerint *részleteket közöl egy elveszett naplóból*. A verset, *imitált szonetteket* és prózát tartalmazó munkát tehát naplónak nevezi a szerző, ami ráadásul el is vészett (néhányszor), az olvasó elé csak rekonstruált részletei kerültek. Ebből a fikcióból a műfaj irányában érdemes tenni egy kis kitérőt. A napló lényegében az írásbeli megnyilatkozások egyik archetípusa, reneszánsz eredetű műfaj, és mint ilyenhez, elszakíthatatlanul hozzátartozik az én, vagyis a személyiség fontosságának a tudata, meg a szerzőnek az a meggyőződése, hogy tapasztalatai, gondolatai, bölcselkedései, töprengései méltóak a megörökítésre. Mivel a napló elsődleges címzettje maga a naplóíró, az írásmű tényleges formai meghatározója az *esetlegesség* lesz, időrendjének és szerkezetének ez a kizárólagos meghatározója, nem pedig a művészi megszerkesztettség. A művészi szándékkal készült (ál)naplók stilizálása is bőven él a látszólagos esetlegesség adta konstrukciós lehetőségekkel.

A napló az énformájú perszonális elbeszélés sajátos változata, monologikus formájában egyszerre tartalmazza az eseményeket vagy élményeket és a hozzájuk fűzött kommentárokat. Lényegében közelebb áll az élethez, mint a művészethez, bár az említett jellemzői, az esetlegesség, az akcidentalitás és a spontaneitás, a viszonylagos rendszeresség, a fragmentáltság, a kihagyásosság mind valamilyen módon stilizálják az eseményeket, a történeteket, ezért tehát a napló nagyszerű lehetőségeket hordoz magában, hogy a művészi alkotás benne leljen formájára. A huszadik századi magyar irodalom egyik meghatározó szerzője, Szentkuthy Miklós például teljes életművét naplóként, naplóanarchiaként tervezte meg és értelmezte: „*Érzékszerveink* vannak, *intellektusunk* van, és a *halál* bizonyos. Ez a három egzisztenciális vonásunk, ha teljesen használjuk, nem ismer különbséget, határvonalat napló és opus, formula és metafora, személyes kaland és örök dogma között. A valóság emberének nincs álma és mestersége, nincsenek szeszélyei és ex cathedra megállapításai, nincs külön budoárja és külön katedrája, nincs magánélete és közérdekű agyfunkciója. Minden egybefolyik nála, s ez az egybefolyás nem káosz, nem zagyva flux, ahogy kémiai összetételek sem zűrzavart, hanem éppen hogy élet-fitnessst és »klasszikus« (dear wort) eredményességet jelentenek.”

„Ez már nem az eredeti kézirat” – szögezi le Jász Attila, és el is magyarázza, hogy a kézírata egyszer valójában elveszett, majd miután rekonstruálta, részben a tűz martaléka lett, a megmaradt lapokon az oltóvíz mosta össze a tintát. Az író azonban mégsem erre gondolt igazán abban a mondatában, hogy „ez már nem az eredeti kézirat”. Inkább arra, hogy a művészi alkotás lényegében még a szerző számára se lehet soha igazán befejezett. Ezt egyfelől azzal indokolja, hogy „a papír elégethető, ellopható, eldobható, mert a gondolatól a papírig megtett út a fontos, ez megmarad, és mint abszolút »eredeti«, sohasem veszíthető el. És természetesen soha nem is írható le a maga teljességében”. Másfelől, ahogy a kézirat, akár az eredeti, akár az ellopott, akár az elégetett-eláztatott, nem azonos az eredeti imaginációval (miként a *metafora* sem *helyettesíthető értelmezésével*), a mindezekből végül rekonstruált se lehet végérvényes. Jász Attila ezt a revelációt még a képzelete által teremtett vers- és szövegvilágnak a valósággal való szembesítésekor tapasztalta: „Bár képzeletem gyönyörű részleteket generált, mégis egyértelművé kívántam tenni, hogy tudatában vagyok az imagináció másodlagos jellegének, s egy idő elteltével egyre biztosabban éreztem, hogy kell majd születnie olyan betéteknek is, amelyek valóságos naplófeljegyzések.”

„A művészt a megismerés dühödt vágya hatja át. Az emberben eluralkodó szenved-

dély dühe, hogy a világ és az én megismerése kimeríthetetlen folyamat” – jegyzi fel egy másik könyvben, a Gaál Józseffel közös szerzőségű *Nosis hermeticus*-ban. Ez a keresés- és hiányélmény áll minden műalkotást létrehozó szándék háttérében, talán mondhatnánk, tudatalattijában. A célját nem találó keresés, a választ nem igazán váró kérdés – bármilyen szellemi tájakat is célozzon meg, az alkotói vizsgálódást mindig leginkább magára az alkotóra irányítja. Épp emiatt válik feleslegessé a kérdés, hogy: Miért Szicília? „Minden konkrét válasz hazugság lenne arra a kérdésre, hogy miért éppen Szicília.” Ugyanis bármely más hely is lehetne. Van, aki egész életében Trójáról imaginált, van, aki másról. Egyre megy. Ugyanis nem a téma a fontos a műalkotásban, így Jász Attila prózából és versből, imaginációból és tényekből, történetből és életből szőtt kötetében sem, hanem a téma által kiváltott intenzitás. „Nem a témáról van tehát szó (...) hanem egy olyan szimbólumról, amely egyszerre beutazható, térképen megjelölhető fizikai térség, és tiszta emanáció, e néhány személy hasonló lelki állapotának kivetülése, feltérképezése szavak által homályosan.” A szöveg, vagyis a műalkotás nem egyéb tehát, mint a kauzális meghatározottság metaforikus megjelenítése a stilizálás útján, ami a téma realitása helyett a téma iránti érdeklődés realitását nyújtja. Ezt a kérdést Szentkuthy Miklós *Az alázat kalendáriuma* című naplójában a következőképpen összegezte: „Az élet olyan abszolút gazdag és provokáló, hogy a fantáziára nincs idő; illetőleg a fantázia maximuma ex definitione nem lehet más, mint a realitás *hiánytalan* jelenvolta. (...) a kezdetleges fantázia álmodik és hallucinál, a teremtő, a fantasztikus fantázia másolja – igaz, *abszolútan*, de másolja – a valóságot.”

Ha már Szicília, legyen Szicília.

Jász Attilát tájirátának kialakításában neves és népes társaság kalauzolta: Aleš Debeljak, Aliester Crowley, August von Platen, Borges, Cagliostro, Caspar David Friedrich, Cs. Szabó László, Csontváry Kosztka Tivadar, Dante, Diodórosz, Duchamp, Dürer, Empedoklész, Földényi F. László, Goethe, Hamvas Béla, Hans-Jürgen Syberberg, Hermann Broch, Hölderlin, Kemény Katalin, Kerényi Károly, Kierkegaard, Mallarmé, Márai, Nietzsche, Ovidius, Paracelsus, Platón, Rácz Péter, Raymond Russel, Richard Wagner, Theokritosz, Thomas Mann, Vergilius, Yeats és más írók, képzőművészek, gondolkodók, zeneszerzők, muzsikuskok, filmesek, vagyis művészek. Szövegei az említettek szövegeivel való párbeszéd által teszik belakhatóvá az imaginárius-valós Sziciliát. Mert a művészet szakadatlan párbeszéd az elődökkel.

„... úgy tűnik nekem, mintha a világ valamennyi könyvét egyetlen szerző írta volna; ... oly mértékben megegyeznek, rokonok az elbeszélés motívumai és szempontjai, hogy kétségtelen: mind ugyanannak a mindent-látó, mindent-halló úrnak a munkája” – jegyezte le 1844-ben R. W. Emerson az irodalom panteisztikus felfogásának szellemében fogant észrevételét, és ez a gondolat mintha egy kicsit az irodalomelmélet mai állásával is korrespondálna a szerző (ön)megszüntetésének vonatkozásában. Akárcsak Shelley töprengése, amelyben azt fejtette ki, hogy „a múlt, a jelen és a jövő minden verse annak a végtelen, egyedüli költeménynek a részlete vagy töredéke, melyet a földkerekség valamennyi költője ír”. Figyeljünk fel ebben a mondatban a töredék szóra, mint a műalkotás lehetséges (vagy egyedül lehetséges) formájára való utalásra. Mennyire rímél a mai elképzelésekre, pedig Shelley alig húsz évvel Emerson után fogalmazta meg ide vonatkozó, és Borgesnek a *Coleridge virága* című esszéjében is idézett gondolatait. „Hogyan is térhetnél vissza *ma* ahhoz a gondolathoz, amely *tegnap* foglalkoztatott? – Nincs olyan éjszaka, amelynek reggelén ne volnál merőben más, mint előtte, s aki a folyamatosság komédiáját játssza, csal. – A töredék bizonyonnyal kiábrándító műfaj, de az egyetlen becsületos” – állítja E. M. Cioran.

Ha igaz Angelus Silesiusnak a XVII. században papírra vetett gondolatmenete, hogy „minden boldog egy és ugyanaz a személy”; és hogy „minden kereszténynek Krisztus-

nak kell lennie”, kis túlzással azt is állíthatnánk, hogy minden író tulajdonképpen ugyanaz a szerző, ami – ismét csak Borges szerint – a klasszikus elmék okfejtésében is támaszt nyert, hiszen ők az irodalmat tartották fontosnak, nem pedig az egyént, vagyis a szerzőt.

Itt már majdnem visszakerülünk Jász Attilának az elődökkel folytatott párbeszédéhez. Borges említi Ben Jonsont – akit éppen Szentkuthy Miklós tanulmányozott igen alaposan –, aki a nagy művészekre jellemző módon vallotta az Ige mélységes egységét és tagadta az egyén korlátozottságát. Irodalmi végrendeletében véleményezte kortársait, ám nem a saját szavaival, hanem Seneca, Quintilianus, Justus Lipsius, Vives, Erasmus, Machiavelli, Bacon és a két Scalinger műveiből vett idézetek felsorakoztatásával. Carlyle meg éppen a Jász Attila által is aposztrofált Cagliostro-ról írt esszéjében fejtette ki, hogy a „világtörténelem egy Szent Írás, amelyet bizonytalankodva igyekszünk megfejteni, illetve megírni, s amelybe bennünket is beleírtak”. Olyan elődök ezek mindannyian, akiknek nyomdokán elindulva a kérdések feltevése megtalálja a maga formáját.

„Minden mondatom egyetlen változat a lehetségesből” – szögezi le a *Miért Szicília* szerzője, megfogalmazva azt a végérvényességben való örök kételyt, ami fenntartója az intellektuális létnek és az artistikus alkotásra való törekvésnek. S mivel minden mondatból egy másik mondat visszhangzik, jegyezzünk is ide egy ilyen visszaköszönő gondolatot Léon Bloy tollából: „Nincs a földön egyetlen emberi lény sem, aki meg tudná mondani, kicsoda. Senki sem tudja, mi végre jött e világra, mit tükröznek a tettei, érzései, gondolatai, azt sem, hogy mi az igazi neve, a Világosság jegyzékében szereplő, kitörölhetetlen neve... A történelem egy hatalmas liturgikus szöveg, amelyben az i betűk és a pontok is érnek annyit, mint egy-egy teljes szakasz vagy fejezet, ám egyiknek is, másiknak is meghatározhatatlan és mélyen titkolt a jelentősége.”

A művészet téma-érzékenységének és intenzitás-érzékenységének alkotóról alkotóra való hagyományozódásáról a *Nosis hermeticus* című füzetben is vall Jász Attila. Ennek a kérdésfeltevő ős-ideaképnek a továbbhagyományozódását szerinte nem is a személyes kötődés ösztönzi, hanem sokkal inkább a művészi érzékenység. Mintha a művész tudatalanul is keresné a maga szenzibilitásával együtt rezonáló archetípusokat, és így találna rá „az általa leginkább azonosulásra méltónak tartott elődök munkáira, amelyek példaképet jelenthetnek számára.”

Jász Attila utazása, *valós és képzeletbeli városokkal, prózával és versszövegekkel megkettőzve*, általános emberi és metafizikai kérdésektől vezérelve halad az imaginárius Szicília egyik lakójától, valós vagy képzeletbeli látogatójától a másikig, vállalván a félreértés lehetőségét. Bár a művészet inkább barátja a kötelező félreértésnek, mint a megértésnek, mert ez utóbbi által egyértelművé válik és elveszíti művészet jellegét.

A megértés csupán abban az esetben lehet mozgatója a művészetnek, a művészi alkotásnak és befogadásnak egyaránt, ha az értelmezés az átértelmezés szándékával találkozva lehetővé teszi a szöveg számtalan lehetséges olvasatát. Jász Attila ebből a gondolatból indult ki *naplójának* rekonstruálásakor és kínálta fel művét értékelő továbbgondolásra:

*a magány összekötő szálát húzom magam után a homokban
lábnyomaim eltűnőben lévő könnyű üzenetét bízom a szélre
vagy süllyedjen el ha nehéz temesse maga alá ha itt az idő.*

SÉTÁK – METAFIZIKÁBÓL MORÁLBA, MORÁLBÓL POLITIKÁBA

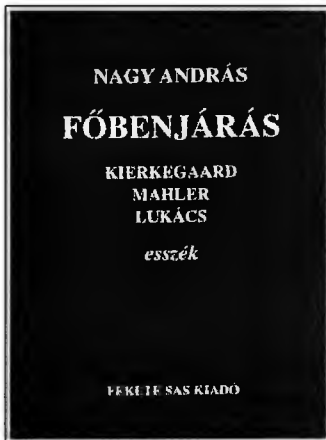
Nagy András: *Főbenjárás*

Nagy András könyve a séta fogalmát félig játékos, félig komoly meta-narratívaként használja, amely által egyaránt megragadható a nyilvános és a privát, a kívül és a belül, a testi és a gondolati, és amelynek segítségével megtörténhet valamely szerző, műalkotás, szöveg átfogó etikai, esztétikai, valamint karakterológiai megközelítése. A kötet maradéktalanul érvényesíti is az ebben rejlő lehetőségeket.

Az első pillantásra nem különösebben izgalmas cím az olvasás előrehaladtával egyre inkább telitalálatnak tűnik. A külső és a belső metaforikus megkülönböztetésével, ugyanakkor összekapcsolásával utal a séta jelképes értelmezésében rejlő platóni eredetű oppozíciókra – test/lélek, fizikai/spirituális, érzéki/érzékeletti, látható/láthatatlan kettősségére –, és utal a sétának szemiotikai folyamatként történő megközelítésére is. A séta szimbolikus szerveződése az imént platonistaként jellemzett ellentétpárok folyamatos egymáshoz illesztése és megkülönböztetése révén a nyelv „kettős tagolódásának” strukturalista koncepcióját idézi fel, talán megalapozottabban is, mint amit a pusztá hasonlóság sejtetni enged.

Mindemellett a sétálás attitűd is, ahogy az ember „a konkrét és absztrakt, szociális és spirituális térhez viszonyul” – írja Kierkegaard kapcsán a szerző. (15.) Ez az attitűd elsődlegesen a céltalanságé. A séta fogalmából többnyire – ellentétben a világos célképzetet sejtető meneteléssel és a haladással –, hiányzik a teleologikus mozzanat. „Csupán egy-két emberrel találkoztam életem során, aki ismerte a napi sétálás művészetét, aki nem csupán lábait és testét akarta kinyújtóztatni, és nem is csak szellemét igyekezett felfrissíteni, hanem testét és lelkét egyszerre mozgatta át, és a legnagyobb és legnemesebb célt valósította meg azáltal, hogy maga mögött hagyott minden konkrét célt” – jegyezte fel naplójába H. D. Thoreau. (*Ex Symposion*, 1998/23–24. 1–2.)

Ezért is alkalmas a séta arra, hogy az esszé körüljáráson, analogikus gondolkodáson alapuló, példákat és idézeteket érvként mozgósító megközelítésmódját jelképezze, és szembeállítsák az értekezés végkövetkeztetés felé haladó, alapvetően kauzális magyarázati sémákat használó műfajával. Az esszé a séta metaforája felől értelmezve gondolatok, szövegek, jelenségek közötti szabad kószálás, nem céltételező eljárás, ellentétben az értekezés teleologikus haladásával, amely a kitérőket legfeljebb a lábjegyzetekbe, appendixekbe, exkurzusokba számúzva engedélyezi. A séta az esszé poétikája felől megfigyelve kényelmes, kötetlen csa-

Fekete Sas Kiadó
Budapest, 1998
383 oldal, 890 Ft

pongás, ahol mellékes dolog az úticél. „Mert a séta is talán csak ennyi: hogy térbe teríti ki, ami egyébként odabent zajlik, mint a töprengés: amelynek iránya sejtethető, de nem a pályája, s ahol a kitérők és mellékutak éppoly fontos részei a folyamatnak, mint a pihegés, kifáradás vagy visszafordulás – mert a cél sem más, mint éppen az út: a séta.” (6–7.)

A járásmód és gondolkodásmód egyetlen diszkurzusban történő egyesítése éppen a szubjektív/bensőséges és objektív/külsődleges egymásbaszövésével nyújt lehetőséget a karakterológiai szemlélet érvényesítésére is. Ennek megfelelően idézi fel a szerző Kierkegaard sétáit, ahogy felbukkan „hóna alatt esernyőjével, enyhén meggörnyedve és járókelőkkel folytatott lendületes dialógusokban”. Ugyanígy a külső és a belső együttes jellemzésének szándékával említi Mahler „kissé hisztérikus bicegését”, Ernst Bloch „szuggesztív kacszását”, vagy ahogy Ritoók Emma alakját idézi: „így követi formálódó, jelentős gondolkodók szellemi lépteit a maga tipegésével...” (6. illetve 313.) És ezek után nem meglepő, hogy a szerző – nemcsak az emberi karaktereket, hanem a történetfilozófia lépteit is jellemezve – a filozófus és a művész „kószálása”, az emancipálódni vágyó, neurotikus asszony „tipegése” mellett utal a „döngő léptekkel menetelő világszellem” útjaira is. (321.)

Figyeljünk a címbe rejtett, baljós csengésű ‘főbenjáró’ jelentés-mozzanatra is, amely a séta – persze csak viszonylagos – ártalmatlanságát a bűn fogalmával társítja. A cím kicsit disszonáns csengése és jelentése – sétát idéz egyfelől, bűnt és bűnhődést másfelől – összekapcsol két, eltérő dinamikával rendelkező képzetrendszert: a sétát és az ugrását. Az elsőben a kontinuitás, az utóbbiban a diszkontinuitás képzetei – ugrás, szakítás, törés – a meghatározóak. Ennek így is kell lennie, hiszen a séta metaforája önmagában véve túl könnyed, túl felelőtlen a filozófiai gondolkodás számára, a „főbenjárás”-sal megidézett kockázat lehetősége visszavesz valamennyit ebből a könnyedségből vagy – esetleg – frivolitásból. A kötet egyik centrális gondolata ugyanis az, hogy a ráérősnek induló séta könnyen átalakulhat a konvenciókat és normákat – vagyis a szociális teret tagoló sövényeket és gátakat – átszakító váratlan nekiugraszkodássá. Jellemző a szerző plasztikus, képszerű, ugyanakkor minden részletre ügyelő gondolkodásmódjára, hogy a bűn fogalmával kapcsolatban rendre e szó orosz megfelelőjét is idézi – presztuplenyje, annyi mint kihágás, áthágás – mely Dosztojevszkij regényének, a Bűn és bűnhődésnek eredeti címében is olvasható. (Lásd 272.) A sétálás közben keletkezett gondolatoknak egzisztenciális tétjük van: főbenjáróak és veszedelmesek, a tudás és a személyes egzisztencia egyaránt kockára van téve általuk.

A kötet főhőse – kimondatlanul – Lukács György. A címlapon és a tartalomjegyzékben Lukács mellett Kierkegaard és Mahler neve is szerepel, de a magyar filozófusé itt a legfontosabb szólam, és ez a könyv pusztá terjedelmét tekintve is igazolható. A Mahler-esszék csak közvetve beszélnek Lukácsról, a századforduló Budapestjének, a nagy egyéniség életutát és életművet meghatározó izolációjának, a zsidó értelmiség szerepkeresésének és szerepkonstruálásának felidézésén keresztül. A Kierkegaard-esszék azonban nemcsak problematikájukat tekintve, hanem név szerint is Lukácshoz jutnak el: Kierkegaard élettechnikai döntései, szimbolikus gesztusai, paradoxonokban gazdag filozófiai Lukács életének és gondolkodói útjának teológiai és történetfilozófiai értelemben vett prefigurációiként jelennek meg a kötetben.

A kötet a maga körmondfont módján ismét arra a kérdéskörre kíván választ adni, amely már hosszú évek óta foglalkoztatja a szerzőt. Miért volt kudarcra ítélve a Seidler Irma-szerelem, miért vonzódott Lukács az orosz vallási-politikai messianizmushoz, miért lépett be a magyar kommunista pártba 1918-ban, és miért tagadta meg Lukács egész ifjúkori életművét? (Nagy András két regényt is írt e kérdésekhez kapcsolódóan: *Kedves Lukács*, Budapest, 1984, illetve *Európa utolsó nyara*, Budapest, 1992.). Noha tudjuk, hogy a *Főbenjárás* esszéi a regényekkel párhuzamosan készültek el, a kötetbe szerkesztéssel az írások jelentősége átstrukturálódik. Az esszék természetesen felhasználják a filológiai és

a történeti rekonstrukció eljárásait is – a kötetet gazdag jegyzetapparátus és bibliográfia egészíti ki – de fontosabb szerepet kap ennél az analogikus-szimbolikus megközelítés.

Kényes egyensúlyt valósít meg a kötet. Lukács életének és életművének fordulatait első sorban nem eszmetörténeti jelenségekként, hanem szimbolikus gesztusokként vizsgálja és a filológiánál szemmel láthatóan fontosabbnak tekinti e gesztusok adekvát megértéséhez a kongeniális esszé-nyelvet és az esszé-műfajt. Mindez – tudatosan vagy öntudatlanul – igazodik a fiatal Lukács szellemiségéhez. A történeti-filológiai megközelítésmód – és ugyanígy a pszichologizáló is – egyaránt viszonylagosítaná az életút és az életmű döntéseibe, gesztusai-ba foglalt, feltétlen érvényűvé stilizált élet-mozzanatokat és a hozzájuk csatolt kulturális referenciákat. Lukács fiatalkori írásaiban jól érezhető az ilyesmitől való idegenkedés.

Egy ön maga jelentőségén túlmutató példa: Nagy András is hivatkozik Lukács 1914-ben megjelent recenziójára, amely Thomas G. Masaryk *Az orosz történet- és vallásfilozófiáról* című szociológiai tanulmányát tárgyalta. Lukács recenziója több szempontból is figyelemreméltó. Egyrészt példaértékűen jelenik meg benne az a vonzódás, amelyet a tízes évek nyugat-európai értelmisége az orosz szellemiség iránt érzett. Másrészt szemléletesen jeleníti meg Lukácsnak a történeti-filológiai módszer korlátaival kapcsolatos nézeteit is. Nagy András felhívja a figyelmet arra, hogy mind a cseh filozófus könyve, mind Lukácsnak *A regény elmélete* című munkája egy-egy nagyszabású Dosztojevszkij-tanulmány prolegomenonjaként készült el, és mindkettő torzóban maradt. Az esszéírás poétikájának megértése szempontjából azonban tanulságosabb az, amit Lukács Masaryk művének módszertani fogyatékoságairól írt. Lukács a könyvet alapvetően elhibázottnak tekintette, és ezt a pozitivistá hatástörténet magyarázó sémáinak elégtelen voltával indokolta, továbbá azzal, hogy a szerző nem találta meg elemzéseiből az esszéforma koherenciáját és érvényességét megalapozó metafizikai centrumot. „Nemcsak arról van szó, hogy kissé túlzott történetiséggel mindenütt forrásokat keres, és minden kijelentés különböző befolyások és ösztönzőerők metszéspontja lesz – még az olyanok is, amelyek csak kimondásuk tényétől, pillanatától és alanyától nyernek jelentőséget.” Majd: „Masaryk egy szélsőségesen doktrinér rendszer minden hátrányát magára veszi – anélkül, hogy rendelkezne annak termékeny megoldásával.” (Lukács György: *Ifjúkori művek*, Bp. 1977. 610.)

A recenzióban nem csak a pozitivistá filológiai módszer hatékonyságában való kételkedés az érdekes, hanem annak hangsúlyozása, hogy mindez *el*hez a feladathoz kevés. És a filológia magyarázati sémáinak – hatások, források kimutatása, okozatiság keresése – ignorálásánál beszédesebb, hogy Lukács bírálata az adekvát megértés lényegi akadályaként említi Masaryk liberalizmusát és relativizmusát is. (Lásd *Ifjúkori művek*, 609.) Ez az érv már az autoriter gesztusokat feltétlen érvényű, élet-formáló szimbolikus cselekedetként végrehajtó Lukács mentalitásáról árulkodik. A kínzó hit és a gyötrő kétely, a bűn és a terror végletekig felfokozott világában – amiként Lukács számára az orosz gondolkodás akkor megjelent – szétválaszthatatlanul egymásba fonódnak a szellem, a lélek és az élet territóriumai. Ezért inadekvát a filológia és az eszmetörténet módszere, e világ valóban érvényes megismerési módja a misztikus részvétel. Ahogy Kierkegaard stádiumaival kapcsolatban fogalmazott: „a kapcsolat közöttük a csoda, az ugrás, a hirtelen átalakulása az ember egész lényének”. (*Ifjúkori művek*, 291.)

A *Föbenjárás*-kötet esszéi, ha nem is hagyják figyelmen kívül az eszmetörténeti, filológiai megközelítésmódot, maguk is kísérletet tesznek egy ahhoz képest alternatív, saját rendszert, hierarchiát, normákat alkalmazó beszédmód érvényesítésére. A történeti-faktuális magyarázat háttérbe húzódásának jelképértékű példája az a hely, ahol a szerző Kierkegaard és Dosztojevszkij műveinek belső rokonságáról értekezik és kijelenti, hogy nem tud sem közvetlen, sem közvetett filológiai kapcsolatról a két szerző művei között. „Dosztojevszkij se nem ismerte, se nem olvasta Kierkegaard-t – ugyanakkor eszméi minduntalan áttűnnek a regényalakokon, a sejthető transzparenciákat analógiák váltják

fel, az inspiráció lépten-nyomon szinte közvetlenül követhető. Filológiai ismereteink szerint azonban nem csak közvetlen, de még közvetett kapcsolatra sincs bizonyítékunk. Ha pedig tények nem állnak rendelkezésünkre, és mégis meg vagyunk győződve a két szellem közötti koincidenenciáról, nincs más választásunk, mint kutatói logikánk megváltoztatása, behódolás a feltáratlan eredetű összefüggések előtt.” (108.)

A fenti idézet – de a kötet egésze – alapján is megállapítható hogy Nagy András esszé-poétikájában fontos szerepet játszik az analógia. (Az analógiát – amennyiben nem lépi át egy adott problémakör illetékességi határait – Pléh Csaba megállapításait követve pozitív magyarázóerővel rendelkező gondolati-retorikai eszköznek tekintem. Lásd *Hagyomány és újítás a pszichológiában*, Bp. 1998. 21.) A kötet felépítésének és értelmezési eljárásainak fő konstrukciós elve az egyes szöveg- és gondolat-motívumok közötti analógiák megragadása és az ebből következő jelentésalkotás. Így például a könyv hangsúlyozza a hasonlóságot Kierkegaard intézmény-bírálatára, izolációs komplexusai, életfilozófiai gesztusai, illetve Lukács hasonló jellegű nézetei, cselekedetei között. A megállapított hasonlóságok között azonban van objektív rendszer, és ennek a rendszernek a belső logikáját elsősorban a tipológiai gondolkodás érvényesülése határozza meg.

Nagy András kötetének szempontjából egyaránt fontosak a tipológiai írásmagyarázat bibliai aspektusai, illetve a tipológiának a tágabb értelemben vett, gondolkodásmódként és beszédalakzatként történő értelmezése, ahogyan az Northrop Frye irodalomelméletében megjelenik. (Lásd N. Frye: *Kettős tükrök*, Bp. 1996. 149.) A tipológiai írásmagyarázat alapelve, hogy az ószövetségi figurákat és történeteket az újszövetség alakjainak és történéseinek – elsősorban Jézus cselekedeteinek – prefigurációiként fogja fel. Így például Izsák feláldozása – és ami a *Főbenjárás*-kötet logikája számára meghatározóbb, Ábrahám áldozathozatala – Jézus feláldozásának típusaként értelmezendő.

E példa nem esetleges, hiszen ez Kierkegaard *Félelem és reszketés* című művének alaptörténete, mely Lukács számára is paradigmikus jelentőségű volt és Ábrahám áldozathozatalának motívuma Nagy András könyvét is végigkíséri. A főszólam természetesen az ószövetségi áldozat és Lukács filozófiai gondolkodásának a kommunizmus oltárán való feláldozása közötti analógiát ragadja meg: „A döntés egész korábbi pályája, mentalitása és gondolkodásmódja fényében inkonzekvens volt, megvalósulásában azonban feltétlen: az irracionális áldozathozatalhoz (hogy erkölcsét, szellemét, lelkét sem sokallja a megváltás oltárára helyezni), többek között az ótestamentumi hit bizonyíthatatlansága is metaforául szolgált – Ábrahám döntését Kierkegaard értelmezte ismerős lendülettel.” (334–335.)

A tipológiai szerkezet érvényesülése első pillantásra csak látványos párhuzamnak tűnik, hiszen az elemzés egyik szintjén a deszakralizált történelmi folyamat paradigmatis eseményeinek értelmezésére szolgál. Azonban figyelembe kell vennünk, hogy deszakralizáció és szekularizáció nem teljesen párhuzamos történelmi mozgásirányt megragadó fogalmak. A fiatal Lukács számára – és vélhetően Kierkegaard és Dosztojevszkij számára – a történelem nem az „Isten halott”, hanem az „Istentől elhagyott világ” birodalma volt. (Lásd Fehér Ferenc: *Lukács és Benjamin – párhuzamok és ellentétek*, in: Kardos András [szerk.]: *A Budapesti Iskola I.*, Bp. 1995. 275.) E gondolkodók számára a szent nem egyszerűen elillant a történelem folyamatából, hanem önmaga negatív, de felismerhető és funkcionáló mintázatává változott.

Jézus alakja e szekularizált tipológiai séma szempontjából „a rendkívüli személyiség intézményesített diszkriminációjának” példázataként jelenik meg (27.), beteljesítve a bibliai próféták marginalizált élet- és beszédhelyzetét. Megváltás és intézményesülés, személy és közösség, lélek és társadalmi képződmények antinómiáira, konfliktusaira, tehát mindarra, amiről Nagy András könyve Kierkegaard, Mahler és Lukács kapcsán beszél, végig az ő árnyéka vetül. Fontos látni, hogy Jézus példája nemcsak a nyilvánosság és az egyház intézményeinek kierkegaardi bírálatában játszik fontos szerepet, hanem az

államnak, jognak, egyháznak „jehovikus” képződményekként értelmezett Lukács-féle megfogalmazását és elutasítását is anticipálja egyúttal. (Lásd Fehér Ferenc: *A romantikus antikapitalizmus választútján*, 167–169. in: *A Budapesti Iskola I.*)

Mindez azonban nemcsak a tipológiai séma érvényességét és működését bizonyító részleteként fontos. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a szerző milyen érzékenyen illeszti egymáshoz a modern értelmiségi helyzetét meghatározó történetfilozófiai és művészet-szociológiai kontextusokat. Kierkegaard nyilvánosság-kritikája, személyiség- és autonómia-kultusza, ugyanakkori szenvedése az elszigeteltségtől, egyszerre reagál a világ szekularizációjának és az eltömegesedésnek a folyamatára és tüneteire. E két eredő részint vallási, részint szociológiai dimenziókat tartalmazó következményeként jelenik meg például Lukács életvezetésében és filozófiájában az autonóm személyiség izolációját reprezentatív közösségekké formáló exkluzív, szekta-jellegű csoportosulások kultusza. (Lásd erről Fehér Ferenc, i.m., 119–120.)

De maradjunk az irodalomnál. Nagy András esszé-kötete – úgy vélem – módszerét tekintve tanulságosabban összevethető a *Kedves Lukács* műfaji kísérletével, mint a *Főbenjárás*-hoz tematikáját, életrajzi vonatkozásait illetően közelebb álló és ambiciózusabb Lukácsról írt regénnyel, az *Európa utolsó nyarával*. Mind a *Kedves Lukács*ban, mind a *Főbenjárás*ban ugyanis meghatározóbbnak érzem két eltérő diszkurzus-típus (a filológiai–oknyomozó és az analogikus–szimbolikus) egymásba fordítását, mint az *Európa utolsó nyara* esetében. A *Kedves Lukács* mint regény nagymértékben épített a filológiai–kauzális magyarázat sémáira. A szerző a könyv elején jegyzetben hivatkozott a felhasznált kordokumentumokra, valamint az eszmétörténeti, filozófiatörténeti forrásokra, a szövegben pedig kiemelte a forrásokból átvett idézeteket. A szöveg annak idején saját magát mint „nyomolvasást”, egy „bűnügy” rekonstrukcióját határozta meg. (Lásd *Kedves Lukács*, 12–13.)

Ezért a *Kedves Lukács*ban éppen a fordítottja valósul meg a mostani esszé-könyv logikáját meghatározó időviszonyoknak: időben visszatekintő szemlélet érvényesül, az okozatokhoz (Lukács szakítása Seidler Irmával és a festőnő öngyilkossága) a regény megke-reste az okokat – amelyeket itt nem részletezek. Az esszé-kötetben az időt illetően előre-mutató mozgás érvényesül: a bevezető meta-narratológiai fejtegetések sejtetni engedik, hogy nem tudományos magyarázatról, hanem ahhoz képest *alternatív* diskurzusról lesz szó. Ezután Kierkegaard gondolkodásának elemzése meghatározza – Ábrahám és Jézus áldozatának felidézésével – a tipológiai kontextust, és ettől kezdve minden szóba kerülő történet, szöveg és gesztus az áldozathozatal újabb és újabb variációja felé mutat. Ennek az áldozathozatalnak a szekularizált Kánaánba történő bepillantást, majd belépést megelőző utolsó mozzanata Lukácsnak a párthoz való csatlakozása lesz.

Nem gondolom azt, hogy ez jó, és hogy ennek feltétlenül így kellett lennie. De az kétségtelen, hogy eviláginak és transzcendensnek, történetinek és örökkévalónak az áldozati oltáron való találkozása és egyesülése, végső soron az „empirikus életnek” az „autentikus életté” való átlényegülése (59.) olyan gesztusként értelmeződik, amely fölötté áll bűn és erény konvencionális kategóriáinak, és amely szétrobbantja a társadalmi-intézményes rend üres képződményekként, pusztá korlátokként felfogott kereteit. A probléma ott van, hogy mindez csak a cselekvő szemszögéből jelenik meg így, és az áldozati gesztus kárvallottjai számára nem jelent vigaszt. Ez vezet át a Lukács-apológia kérdéséhez.

Az „esszé mint séta” félig játékos, félig komoly meta-narratívája viszonylagosítja ugyan a Lukács-apológia jelentőségét, amely a Lukácsról nem-kritikus hangnemben értekező szerzők esetében többnyire felmerül. A kötet – éppen megkonstruáltsága miatt – ügyesen egyensúlyoz a magyarázat és a magyarázkodás, illetve a megértés mint az interpretáció előfeltétele és a megértés mint a megbocsátás aktusa közötti keskeny sávon. Nagy András rekonstrukciója transzparenssé, gondolatilag – és talán érzelmileg is – követhetővé teszi Lukács emberi és gondolkodói habitusának zsarnoki és monstrózus jelle-

gét. A tipológiai séma érvényesítése ugyanis nemcsak magyarázza, hanem heroizálja is Lukács alakját, akinek tetteire, döntéseire, szövegeire ily módon Ábrahám, Jézus, Kierkegaard árnya nemcsak magyarázatként, hanem feloldozásként is rávetül. Ez már nem tipológia, hanem mítosz: könnyebb meghalni annak, és könnyebb emlékezni arra, akit valamely archetípussal való (ön)azonosítás az emberfeletti dimenziójába emel fel.

„Sokaknak támadnak bizonyos életkorban komoly gondjaik (...) amelyek akár öngyilkossági gondolatokhoz vezetnek. Ez könnyen tűnhet szégyenletes dolognak számukra, túl közönséges helyzetnek ahhoz, hogy egy tragédia tárgya lehessen. Nagy felmentést jelent aztán, ha megmutatható: az életünk mégis inkább egy tragédia mintáját követi –, egy olyan minta tragikus kidolgozását és megismétlését, amit az ősjelenet determinált” – írta Wittgenstein. (Szummer Csaba [szerk.]: *Filozófusok Freudról*, Bp. 1993. 79.)

RÁCZ I. PÉTER

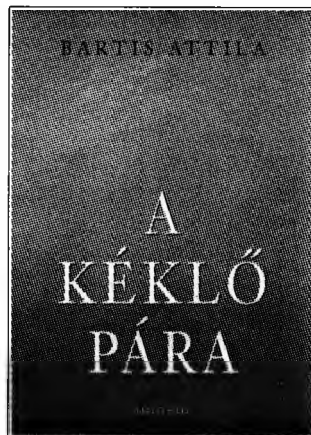
NEVEZETES TÖRTÉNETEK

Bartis Attila: A kéklő pára

Tájékozottabb olvasói körökben nagy feltűnést keltett Bartis Attila bemutatkozó regénye: *A séta* (JAK–Balassi Kiadó, 1995). A fragmentált – emlékező énelbeszélő főhősű írás nemcsak témáját, hanem eszközeit tekintve is érett, új hangként tudta megszólítani olvasóit. Ehhez mindenképp hozzájárult az a technikai bravúr, mely az elbeszélő nemének kérdését érintette. A főszereplő neméről egészen „nővé válásáig” nem tudunk semmit. Egy gyermek semleges nemű elbeszélése vezet minket a könyv feléig. A szereplő kulturálisan, társadalmilag, biológiailag meghatározott nemi identitását jelölő kódok alkalmazása az érettség állapotától veszi kezdetét. Az olvasó eddig a pontig bizonytalanságban van eziránt, illetve reflektálatlanul saját nemének olvasási szokásaiból következően konstruálja meg a maga főhősének alakját, nemét. A női hang megjelenésével, illetve felfedésével egy ettől eltérő olvasási mechanizmus indul be, mely az előző lapok alapján kialakult kódrendszert átszemiotizálja.

A séta által kialakított elvárási horizont átrendeződését jelentősen befolyásolja a szerző novelláskötete, mely a műfaji eltérésen kívül is egészen más megközelítést kíván az első kötet kísérletező megformáltságával szemben.

A kéklő pára tizenöt novellát foglal magába, három, alcímmel elkülönített részben (*Hazugságok Bohumilnak és más történetek*, *A kéklő pára* [eredetnovellák], *Három halálo-*

Magvető Kiadó
Budapest, 1998
115 oldal, 980 Ft

vella). Minden egységet Wittgenstein-idézet előz meg, szám szerint öt. Maga a kötet címe is innen ered: „De ezt is mondhatjuk: sosem lehet nagy, aki félreismeri önmagát: aki kéklő párárt von szeme elé.” Wittgenstein írásaiból (jobbára a *Tractatus*ból) kiragadott sorok talán csábítóan arra ösztönözhetnék az olvasót, hogy a filozófus korai időszakának hatása által megrajzolandó kontextusban értelmezze a novellákat. Azonban a wittgensteini (nyelv)filozófia önmaga értelmezhetősége terén is nehézségeket támaszt, mivel egységességének látszata folyamatosan megtörik. Célszerűbb hát mottóként tekinteni ezekre az idézetekre. (Az idézetek, visszavetítve *A sétára*, működésbe hozzák, hangsúlyosabbá teszik az ott elhangzó kijelentést – mely a *Tractatus* első tételét építi magába –, a wittgensteini tételekhez való vonzódást.) „Szóval lehet, hogy a világ mindaz, aminek esete fennáll, de szerinte az, ott a víz alatt, mégis egy más világ.” (*A séta*, [76])

A novellák címe azonos módon épül fel. Egy névből és az „avagy” kötőszóval kapcsolódó értelmezői, ugyanakkor általánosító egységből, melyek kivétel nélkül valaminek a történetét jelölik. (*Bohumil avagy a kenyérmorzsa története*, *Onedin avagy az unalom története*, *Oszkár avagy a fizika története* stb.) A neveket csoportosítva találhatunk bibliaiakat (Azazel, Salamon, Gábiel), fiktív alakokat (Onedin, Oszkár, Valentin, Engelhard), létező személyt (Bohumil). A névvel ellátott történetek mint címek számos aspektusból fontossá válnak a szövegek értelmezésében. Az *Engelhard avagy a fotográfia története* című novellában a név (illetve az általa jelzett személy) és a történet közti kapcsolatot önértelmezői alakzatként elgondolva, a név a cselekvő személy története(i) által konstruált önazonosságot, identitást feltételezi. („[A hullaszállítók] elvittek egy kilencszáztízötlet hetvenhétig tartó kusza történetet [az elbeszélő nagyanyját].” [68]) A személy (a név) azonossága, behelyettesíthetősége valami elbeszélttel más helyen is felbukkan, immár jobban kifejtve. Az *Oszkár avagy a fizika története* című elbeszélésben egy kihallgatás során hangzanak el a következők: „Oszkár, Oszkár, mit csináljunk veled – kérdezte [a százados], de igazából nem is a fizikustól, hanem az asztalon fekvő dossziétől. Úgy nézegette, lapozgatta azt a dossziét, mintha az lenne az igazi Dóczy, az a másik pedig, aki a széken ül, tulajdonképpen csak valamiféle függeléke volna ennek az aktának, amolyan hús-vér illusztráció, ami fölhasadt ajkával meg könnyes szemével csupán megnehezíti a szöveg helyes értelmezését.” (74)

A novellák olvasatában a nevek azonban további kapcsolódásokat is játékba hoznak. A cím(ke)nevek a tág értelemben használatos intertextualitás különféle formáit kínálják a megidézettségen keresztül.

Az első novella (*Bohumil avagy a kenyérmorzsa története*) elbeszélői technikája révén Hrabalt idézi. A valószínűleg erdélyi elbeszélő szinte egyetlen mondatra szövi nagyapja történetét. Az olvasó már egy megkezdett történetbe kapcsolódik be (ezt a novellakezdő három pont jelzi), majd nézőpontját tekintve közelít a monológba ágyazott megszólítási és feltehetően párbeszédképző alakzatok révén egy csehszlovák (beszélgető)partner látószögéhez, illetve hallgatóságához. Az írásmódon túl a novella zárata tematikusan immár a létező, biográfiai adatokkal jellemezhető Hrabal személyét, illetve halálának körülményeit meséli el a nagyapa végzeteként (galambtetés a toronyban). Mindehhez a mesélés szituációja is hozzájárul, mely jellegzetesen hrabali, hiszen egy kocsmában, sörszűrés közben zajlik.

A mindössze száznegyven centiméteres testmagasságú Dóczy Oszkár fizikus alakjában *A bádógdob* Oszkár Matzerathja él át újabb kalandokat a kelet-európai diktatúra idején. Engelhard neve Bartis magánmitológiájához kötődik. *A séta* fotográfus szereplője, az elbeszélő nagyapjának testvére. Salamon és Gábiel nevei természetesen a bibliai történetekre íródnak rá, míg Onedin kapitány neve inkább már egy közösen átélt korszakhoz tartozást, annak vizuális emlékezetét eleveníti fel. Ez utóbbi már abba az ideológiával átitatódott nyelvezet jelértékű halmazába sorolódik, mely át- meg átszövi szóhasználatát-

ban az egész kötetet, és egy történelmi periódus tárgyi valóságán át utal az akkori élet-körülményekre. (Példák a diskurzust felelevenítő tárgyi megnevezésekre a hetvenes évekből: Elba zseblámpa, Consul írógép, Koh-I-Noor radírgumi, Ukrajna márkájú kerékpár, Electrolux rádió, Opera és Diamant televíziók, Dolond-féle zsebbarométer, golyóstoll a vetkőzős nővel, tanító elvtársnő, párttitkár, tanácselnök, szovátai író-olvasó találkozó, stb.) Ez a nyelvi emléktéremtés, rekonstrukció legnyilvánvalóbban az eredetnovellákban jelentkezik, amelyek egyik fő összetartó ereje, hogy az elbeszélésekben megszólaló ént Bartis Attilának hívják, és az ő családja kerül a történetek változó centrumába. A diskurzív felidézés és a szerzői alak-szövegalakkal való játék ezt a hét novellát például Garaczi László *Pompásan buszozunk!* című munkájával hozza rokonságba. Másrésről a tér- és időkoordináták és a mindennapok létmeghatározó ideologikus nyelvezete miatt Bodor Ádám *Sinistra körzetét* említhetjük egyfajta előképnek.

A nevek azonban a történetekben lecserélhetőek, összecserélhetőek, sőt a névváltás eredményeképpen maguk a nevek viselői is kisebb-nagyobb alakváltozásokon mennek keresztül. A nagyapa Oroszlán nevű kocsmája az államosítás során Vadász kisvendéglővé lesz (*Bohumil*), a temetői gondnok Gerebent a novella végén Bokai úrnak szólítja a lelkész (*Sáfrány avagy a párhuzamosok története*), özvegy Májerné delíriumos képzeletében férje hol Columbo hadnagy, hol Lapussa Demeter, hol Onedin kapitány (*Onedin*), Korbán, a hentes „egy marék ezüstért” Júdássá válik (*Korbán avagy az utolsó napok története*), Piros Károly csótányirtó és egértelenítő növekvő nacionalizmusával egyetemben nevének hosszúsága is növekedik. Előbb Kakasdi Piros Károly lesz, majd Kakasdi Piros Vercekey Károly (*Károly avagy az irodalom története*), Valentin történetében az államvédelmi okokból főbe lőtt, húszéves Groszics Valentin álnéven és harminc évvel idősebbként jelenik meg (Rackovsky Mórként) új papírai szerint, „[m]ert jobb holtan éledegélni, mint élve rohadni.” (109)

A történetsszövegszövésben a bibliai kontextus bevonásán kívül a mitologikus látásmód is erősen érezteti hatását, néha a kettő együttesen van jelen, mint például a *Salamon avagy a két folyó történetében*. A történet kerete biblikus: „[Az Úristen] a világ végén ült, mert onnan lehet a legjobban rálátni a világra, azt pedig mindenki tudja, hogy a világ vége a Keleti-Kárpátokban van, azon belül is a Gyergyói medencét övező hegyekben. Annyira a világ vége ez a hely, hogy Macondó hozzá képest a fények városa.” (92) A tér megjelölésével, mely az összes novella szövegéből megképződő világ helyrajzául is szolgál, valamint a hasonlításával, melynek alapjául egy fiktív „mágikusan realista” szöveghellyel kerül kapcsolatba, a történet mesés parabolába csúszik át. A salamoni döntés elmesélt profanizált mítosszá változik, a *Parasztbiblia* világából merítve.

A novellák többsége pontosan kijelöli idő- és térbeli kereteit. Rendkívül precíz és kidolgozott belső strukturáltsággal bírnak ezek az írások, minden motívumnak, szálnak megvan a maga helye. Egyes esetekben azonban túlságosan kifejtettek, túlírtak, nem hagyják meg a befogadó-olvasónak az aktív közreműködés lehetőségét az értelmezésben, hanem már a poentírozás előtt megadják a kulcsot a mű olvasatához. A Tar Sándor és Darvasi László írásmódját keverő *Onedin avagy az unalom története* és a fent említett *Salamon története* bír ezzel a sajnálatos telítettséggel, szemben *Azazel* vagy *Gábiel* történetével, ahol a vég alakzata szituálja újra csattanószerűen a rövid elbeszélésekben foglaltakat.

Bartis Attila elbeszélői készsége kifinomult, a szerző nagy képzelőerővel és találékonysággal bír, talán csak az róható fel neki, hogy nagymértékben befolyásolják a kortárs magyar irodalom jelenlegi főáramlatai. A *sétában* kialakított egyedi hangvételt nem sikerült megfelelő módon továbbgondolnia, eszközkészlete gyarapodásával talán kevésbé sikeresnek lehetne nevezni azok hatóerejét. Mindezekkel együtt kötete kellemes olvasmány, habár újraolvasásra nem késztet.

GESAMTMORALWERK

Eric Bentley: A dráma élete

„Jellemző a színház világára és a való élettől elrugaszkodott színházi emberekre, hogy a drámaírók mindig megfejtethetetlen találynak fognak fel olyan kérdéseket, amelyekre minden józan eszlő ember tudja a választ; ezzel szemben vidáman siklanak el olyan helyzetek fölött, amelyek a való életben a legelképesztőbb nehézségeket támasztják.”

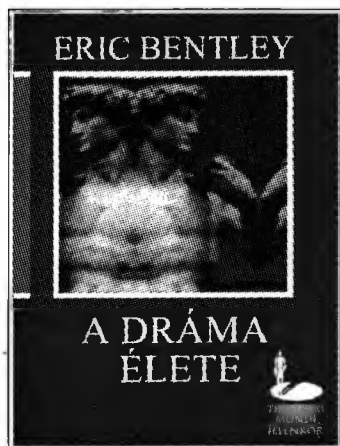
(G. B. Shaw: Levél R. Golding Brightnak, 1895)

Bentley szerint a színdarab közvetlen élmény, „egy érzésfolyam élményét nyújtja”; a dráma, „a konfliktus láttán előálló megrettenés és ámulat”. Érzelmi reakciókat kiváltó: „a dráma emberi dolog”. A megrettenést és ámulatot meg kell pillantani, folytatja, s ehhez emberre van szükség, aki megpillant. „Milyen mértékben drámai az életünk?” – teszi fel majd a kérdést. Egy kicsit bonyolultabban: milyen mértékben egy érzésfolyam élményén belüli érzelmi reakciókat – megrettenést és ámulatot – kiváltó dologhoz hasonló (végzetes) dolgok ember általi megpillantása az életünk?¹ A behelyettesítés következtében maga a „dráma” és a „drámai” szavak eltűnnek, azok egymást áthálózó szövedékének Bentley szerinti feloldása jelenik meg; ennek ered nyomába művében a szerző.

Ha lecsupaszítjuk *A dráma életét*, ismerős vázra, Arisztotelész *Poétikájának* és *Rétorikájának* ötvözetére bukkanunk. Ezek központi fogalmai Bentleynél erősen emocionális töltésűek, Arisztotelész és saját, sokszor nehezen elkülöníthető kategóriáit összemossa egymással. A dráma kettős létformája Arisztotelész szerint a dráma szövegének és előadásának kettősségéből fakad, amit Bentley együtt, kölcsönhatásaiban vizsgál. A *Poétika* vázát adó történet, jellemek, nyelv, gondolkodásmód, díszletezés és zene szintén megjelennek külön-külön is *A dráma életében*, ezekre állandóan visszatér; hol tágitja, hol szűkíti az

alapokként használt fogalmakat. Bentley „műfaji szempontból besorolhatatlan könyve” (Földényi) nem akarja, nem tudja megkerülni az arisztotelészi kiindulási pontot: a különböző műfajok alapja az utánzás, a műfajok „három tekintetben különböznek egymástól:

¹ A „dramatic” (drámai) szó az angolhoz hasonlóan a magyar nyelvben is két egymáshoz szorosan kapcsolódó, ám némileg mégis különböző jelentést hordoz: 1. drámához hasonló; 2. súlyos, végzetes.

Fordította Földényi F. László
Theatrum Mundi sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 1998
294 oldal, 1200 Ft

más eszközökkel, mást és máshogyan (...) utánoznak". A *dráma élete a Rétorikának* különösen a második könyvével mutat analóg szemléletet, ahol Arisztotelész a meggyőzés lélektani és etikai vonatkozásait, az érzelmeket és a jellemekeket elemzi. Bentley könyvében – Arisztotelész két külön munkája nyomán – a *Poétika* és a *Rétorika* elemei egymást átszöve, egyetlen könyvben tagolódnak két részre. A *történet aspektusaiban* magát a történetet, a szereplőket és a jellemekeket, a dialógust, a gondolatot és a színrevitelt vizsgálja; A *dráma válfajai*ban pedig műfaji meghatározások alapján tekinti át a melodramát, a bohózatot, a tragédiát, a komédiát és a tragikomédiát. Az első rész alfejezeteiben inkább az – akár még metafizikai elemeket is tartalmazó – ontológiai jellegű kutatásokon van a hangsúly, míg a második rész közelebb áll a gnoszeológiai vizsgálódásokhoz. A két megközelítési mód egyensúlyba kerül; a lételméleti fogalmakat főként ismeretelméleti alapokra helyezi, az ismeretelméletiek hátterét pedig legtöbbször a lételméletiek adják. Így az első részben a dráma „lételméletét” a történet, a szereplők, a dialógus, a gondolat és a színrevitel köré csoportosítva az utánzás, a cselekmény, a nyersanyag, a tény, a típus, a mitológia, a naturalizmus, a retorika, a vers, a spanyol és német dráma fogalmai, valamint Shakespeare, Shaw, Pirandello és Brecht művészete alapján vizsgálja, míg az „ismeretelméleti” részben a műfajok számbavételekor az önsajnálát, a részvét, a félelem, a túlzás, az erőszak, a rettegetés, az együttérzés, a harag, a bosszú, a megbocsátás, a kétségbeesés és a remény kapják a főszerepet – az élet dialektikus egységét próbálja a dráma köntösébe burkolni és vice versa.

Bentley szinte mindent Ádámnál és Évánál kezd, ennek következtében alakultak az alfejezetek egységei olyan módon, hogy tulajdonképpen akkor kellene kezdődniük, amikor véget érnek. Mintha mindegyikük valamilyen prekonceptióval indulna, axiomatikus állításokkal, amelyekhez majd különböző drámákból vett idézetek, különféle szerzők munkásságának egy bizonyos szempontú elemzése segítségével keres igazolást. Lehetne ez a mihamarabbi továbbolvasást sürgető retorikai fogás is, ám egy idő után egyre fárasztóbbá válik, kíváncsiságunk lanyhul, a „heuréka-élmény” legtöbbször elmarad – mintha az összes alfejezet csupán saját maga bevezetője volna.

„Az amerikai drámaelmélet más neves képviselőihez hasonlóan (Robert Brustein, Francis Fergusson, Richard Gilman) Bentleyben is nagy hajlandóság van a moralizálásra” – írja az Utószóban a kötetet fordító Földényi. „Véleménye szerint – folytatja – a drámai művészetet befogadó színházi közönség is mindennek előtt erre fogékony.” Bentley-nél az élet és a dráma minden területét átfogó morál kap meghatározó szerepet, de erős hajlandóságot mutat a pszichológia kanonikus és „neofita” elméleteinek a dráma-élet-ember hármására való adaptálására is. Az additív szemléletmód következménye a nagyfokú metaforizáció – Bentley drámaelméletében a recepcióra épülő mentális szemléletmód adja a vizsgálat alapját, szemben az ilyen jellegű művek eddigi drámaközpontú elemzéseivel. A valóságos világ-virtuális világ és az élet-dráma párosai teljes mértékben keverednek, mindent átfogni próbáló konglomerátummá állnak össze: „Mindegyik műfajról *en bloc* írok” – jelenti ki. Még az eddig ismert elméleteknél is jobban összemosza a – természetesen nem mindig és minden esetben éles határok közé szorítható – műfajokat. A dráma műfaji jellemzőit – a már meglévő koncepciókba illő definíciók ismertetése mellett és azt saját elgondolásaival bővítve vagy szűkítve – a könyv végén, a tragikomédiát tárgyaló alfejezetben foglalja össze. A színdarabokat alapvetően felépítő cselekvések és reagálások a bohózatban szabad folyást kapnak, „hiszen a vak is látja, hogy az egész a képzelet világában játszódik”. A melodráma neurotikus, „nyíltan elfogadja a képzelgéseket... A neurotikus szokása begyűjteni az igazságtalanságokat, és eleve abból indulnak ki, hogy az igazságtalanságot velük szemben követik el, és amit *ők* tesznek a *többiekkel*, az megérdemelt büntetés.” A tragédia és a komédia közös jellemzője, hogy mindketőt az úgynevezett magasabbrendű formákhoz tartozik, az alacsonyabbrendűt, a melo-

dramát és a bohózatot transzcendálja: a gyerekesből, elvadultból, betegesből felnőtt, civilizált és egészséges lesz. A hamis igazságosság helyett maga az igazságosság kerül a középpontba, a *lex talionis*. „A tragédia a halállal foglalkozik..., a komédia közvetett, ironikus műfaj: nyomorúságra gondol, de vidámságot mond.” A kettő között elhelyezkedő tragikomédia pedig elhárított és/vagy tragikus következményekkel járó komédia. Lényegében mindegyik műfaj levezethető a másikból, mindegyik a másik ellentéte, kiegészítő párja, vagy szemléleti, formai variánsa („Nem kell összevissza hadonászni, hanem le kell ütni az anyóست”). Mindegyik egy pontban, a drámában/színárabban fut össze, aminek alapját a morál és a morál dialektikája adja.

„Nem megfelelően élünk. Az élet dráma; szerepünket azonban nem tudjuk helyesen eljátszani” – olvashatjuk a pszichodramának szentelt külön alfejezetben. Az életvitel vizsgálata, elemzése és a követendő út kijelölése valamikor a beavatottak, a papok fennhatósága alá tartozott, ma a pszichiáterek és pszichológusok szakterülete. A (tudatos) léthez vezető első lépéseket a gyermekkorban tesszük meg a játék, utánnéz és azonosulás segítségével. Az utánnéz, a valóság játékban való megisméltése, kettős tudatállapotot idéz elő. Érvényes ez a dráma előadásának és befogadásának kettősségére is: már a gyermek is tudatában van például egy bábszínházbeli előadáskor, hogy ami előtte zajlik, nem a valóság, ám mégis az események sorába helyezi magát – tudat alatt eljátszik annak gondolatával, hogy a látottakat komolyan kell venni, az akár maga a valóság is lehetne.² Ahogy Nietzsche írja egyik aforizmájában: „A férfi érettsége: ha újra rátalál arra a komolyságra, ahogyan gyermekként – játszott.”

„A színárab – akár a regény vagy zenemű – egy érzésfolyam élményét nyújtja. Ez hol lassan árad át rajtunk, egyszer szelíd, lapos partok közt kanyarog, máskor keskeny zuhatagként ömlik, most enyhén lejt, majd zuhogva rohan, robajló vízeséssé egyesül, vagy gátak közé kényszerül, netán az óceánba ömlik” – írja Bentley, könyvének első két mondatában.³ Nietzsche *A tragédia születésében* a művészet egészére érvényesen állapítja meg, hogy „Sokat nyer vele az esztétikai tudomány, ha nem csupán logikailag látjuk be, hanem a szemlélet közvetlen bizonyosságával is felismerjük, hogy a művészet fejlődése az *apollóni* és a *dionüszoszi* kettősséghez kötődik”. A szemléletes apollóni művészet és a zene, Dionüszosz nem szemléletes művészete között sokáig ellentét feszül, amely az attikai tragédiában egyesül és oldódik fel. A dráma életének jelenkori vizsgálata Bentleynél kimondatlanul ugyan, de lényegében Wagner művészetelméletével analóg. Amit Wagner az összművészet területén a zenedramára koncentrálni tart elrendőnek, azt Bentley a dráma erkölcsi töltésének hatásmechanizmusától várja el. A Gesamtkunstwerk helyébe a „Gesamt-moralwerk” lép. Aligha véletlen, hogy Bentley írása Adorno Wagnerről írt tanulmányához hasonló, ha ugyan nem azzal megegyező fogalmak köré csoportosul. A Gesamtkunstwerk – Adorno megfogalmazása szerint – egyik legfontosabb jellemzője, egy kis változtatással, alkalmazható a Bentley drámafelfogására is: „a »Gesamtkunstwerk« (»Gesamt-moralwerk«) – azzal, hogy az esztétikai közegek felcserélésére (az emberi tényezők egymásrataltságára és a viszonyok értékelésére) irányul, aminek a mesterségesen létrehozott tökéletesség által el kell leplezni a műalkotás elemeinek összes kapcsolódási helyeit, sőt a műalkotásnak a természetből való különbözősége-

² Mindezekről többek közt Goethe is beszámol a *Költészet és valóságban* és a *Buddenbrook házban* a karácsonyi ajándékok, a kis (félig-meddig virtuális) valóságok (a huszárszázad, Drosselmeier keresztapa „élő” kastélya és a Diótörő) okozta bonyodalmak tulajdonképpen szintén erről mesélnek.

³ A szinte kivétel nélkül európai drámaírókra (Calderón, Shakespeare, Schiller, Büchner, Ibsen, Shaw, Csehov, Pirandello, Beckett...) és drámákra hivatkozó amerikai színházi szakember, lehet, „tudat alatt”, ezt a zenei szálát a teljes kötetén végigvezeti: szinte az összes példaként felhozott alkotásból készült valamilyen zenei adaptáció.

gét is – éppen azt a gyökeres elidegenülést tételezi fel minden természetes adottságtól, amelyet a második természetként megjelenő, tökéletesen egységes képződmény feledtetni szeretne.” A dráma fogalmának Bentley-féle meghatározásában szereplő „dolgozat” lehet közelíteni egymáshoz, összemérésükre lehet formai (Pirandello: *Hat szereplő szerzőt keres*) vagy tartalmi (a rítusig visszanyúló Genet-drámák) megoldással próbálkozni. És nem utolsósorban nem hagyható figyelmen kívül Brecht jól ismert racionalitása, az elidegenítés-effektus sem: a drámát a morál segítségével az élethez, az emberhez minél közelebb hozni igyekszik Bentley az elsők között szállt síkra Brecht művészete mellett, Brecht egyik legodaadóbb népszerűsítője volt. Lelke mélyén a szerző – ahogy Visky András azt *A dráma életéről* írja – mégis romantikus maradt: „Aki a dráma »elemi problémáinak« megoldását tűzi ki célul..., az szükségképpen a romantika talaján viszi véghez kísérletét”.

„A dráma emberi dolog... Embernek lenni – folytatja jóval később Bentley – annyit jelent, hogy kedvünket leljük a szerencsétlenségekben és a csapásokban.” Még később úgy vélekedik, hogy „az ember angyal, egyszersmind azonban vadállat is”. Ennek a jellegzetesen dichotomikus, illetve – Isten szerepeltetésével – trichotomikus szemléletmódnak és különféle változatainak (az emberben három alkotóelem van egyszerre jelen; az isteni, az anyagi és e kettőt összekötő sajátosan emberi; embernek lenni annyi, mint Isten és a gonosz közt állni stb.) ősi gyökerei vannak. Bentley saját „embernek lenni” fogalmát a hatvanas évek amerikai nézőpontjából vizsgálta, túlnyomórészt, ha ugyan nem teljes egészében európai mintákra és példákra hivatkozó kontextusba helyezi. Az ősihez fordul, és – nagyjából Wagner óta a színpad világában legalábbis – személyeshez közelítő mitológiaiakat alakít ki, amit a pszichológiai-szociológiai világszemlélet századfordulóig visszanyúló elméletei, főleg Freud nézetei alapján alkalmaz: „felvillan a teatralitás és a gyónás egyetemes kényszere közötti kapcsolat”.

A dráma életének lehetséges kiteljesedését, az Ideális Drámát, Bentley az európai drámai hagyomány összességében véli felfedezni. Szemléletmódjának sajátosságait valószínűleg nagyban meghatározza az, hogy kívülről, egy más, európai szemmel viszonylag fiatal civilizációval rendelkező kontinensről, más, egy kevert kultúrkör vonzásából – amely Santayana szerint lehet, hogy éppen mostanában válik nagykorúvá – tekint témájára. Az amerikai ember szereti az eszményeket, erősen emocionális és morális telítettségű – summázza az *Erkölcsei materializmus és idealizmus az amerikai életben* című esszéjében Santayana. „Szereti a szép tájakat, szereti az emberiséget, szereti a tudást is; és legalább egy művészeti ágban, a zenében őszinte élvezetet talál.” Amerikában – elmélkedik tovább – „bőven van hely, anyag, a séma kevés...” – talán ez hívta életre az 1965-ös *A dráma életét*, s ezt használta ki annak idején jó érzékkel, kellő időben és helyen, Bentley.

A Jelenkor postájából

Tisztelt Szerkesztőség!

„...kezdő költőről írjon kezdő kritikus – így korrekt” – olvasom Korcsog Balázs Karafiáth Orsolya új verseskönyvével foglalkozó írásában (*Honnan hová* – Jelenkor, 1999. július–augusztus). Mindezt Lator Lászlónak egy korábban megjelent, s ugyancsak Karafiáth Orsolya verseskönyvével foglalkozó kritikájával kapcsolatban nyilvánítja ki, s azzal indokolja, hogy a két pályatárs közötti életkori különbség – fél évszázad, tehát a fiatal költőnő „költői útját nem Lator imperatívuszai egyengetik.”

Korcsog Balázs idézett gondolatának van bizonyos életigazsága, mert a többnyire egy nemzedékhez tartozó pályakezdők helyzetüknél fogva elvileg nagyobb érzékenységet tanúsíthatnak egymás alkotó gondolatai és törekvései iránt, s fogékonyabbak lehetnek az irodalom valódi – vagy vélt – újdonságaira. Mindez azonban nem jelenti egyszerűen a nagyobb kritikai-esztétikai hitelesség birtoklását. S Lator László Népszabadságbeli kritikája nem „imperatívuszokat” hangoztatott, főleg nem az idősebb nemzedékek nevében, hanem szerényen, az új tehetség jelentkezését megtisztelő őszinte érdeklődéssel csupán azt fogalmazta meg, hogy a költői érték mérlegén mit ér – őszinte – a szóban forgó kötet. S éppen ez az, amit leginkább hiányol irodalmi életünk valamennyi jóhiszemű szereplője: a szakmai tudomásulvételt az idősebb, s jelentős írói múltta visszatekintő pályatársak részéről. Ha Korcsog Balázs gondolatát „kritikai imperatívuszként” fogadnánk el, akkor az általa meghirdetett kritikai erkölcsnek a nevében „inkorrektnek” kellene minősítenünk például Juhász Gyula emlékezetes írását a *Szépség koldusa* József Attilájáról, Babits Mihályét Szabó Lőrinc *Föld, erdő, Isten* című első verseskönyvéről, meg kellene rónunk Kosztolányit Gelléri Andor Endre „tündéri realizmusát” fejtegető esszéjéért, Móricz Zsigmondot, amiért fölfedezte Szabó Pált. De hogy az „extra Hungariam” írói gyakorlatából is említsék példát: ezek szerint jogosulatlan volt Ezra Pound eljárása is, amikor kritikájával erőteljesen beleavatkozott T. S. Eliot költői indulásába, s mit mondjunk Goethéről, aki évtizedeken át joggal vagy jogtalanul mondott jót s rosszat mindenkiről, Klopstocktól a nála húsz esztendővel fiatalabb Hölderlinig és az ötven esztendővel fiatalabb Heinéig? Illett-e az öreg Schöpflinnek fölfedeznie Ottlikot és Mátyást; Németh Lászlónak Pilinszkyt, Nagy Lászlót, Juhász Ferencet vagy Fodor Andrást kritikailag jellemeznie? Igaz, a felsorolt írások zöme elismerő volt, de hát a dicséret is kritika! De Korcsog Balázs kritikai kánonja értelmében a kezdő kritikus részéről is inkorrekt eljárás bírálatban részesíteni az idősebb nemzedékek képviselőinek az alkotásait, tehát morális szempontból megengedhetetlen e szerint az a kritika is, amellyel Ignotusék és a Nyugat illették a népnemzeti iskola 19. századból itt maradt versbeszédzárványait, továbbá az ú.n. „esszéíró nemzedék” munkásságát is megengedhetetlenek kell tartanunk, s egyáltalán: minden olyan kritikai megnyilvánulást, amely nem elégszik meg egy-egy nemzedék vagy baráti kör (netán klikk) sündisznóállásával.

Nem szándékozom ad absurdum sorolni tovább a magyar és a világirodalom történetének idekivánczó példáit, amelyek Homérosztól napjainkig (illetőleg: majdnem napjainkig) mind azt bizonyítják, hogy a kritikai szabadság gyakorlása az irodalom szabadságának elidegeníthetetlen része, amelynek érvényessége egyáltalán nem függ a nemzedéki hovatartozástól. Úgy vélem, ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy milyen furcsa és éppen a kritikai gondolkodás korrektsége szempontjából milyen elgondolkodtató igénybejelentés rejlik Korcsog Balázs „imperatívusza” mögött.

Domokos Mátyás